

Mföld. F.

29

Vigyázó Antal Könyvtárábul.

ora birtipet 7/11.

Mag. Földi.
Folio 29.

982142

MAGYAR HAJDAN ÉS JELEN

ÉLETHŰ RAJZOLATOKBAN

MAGYARÁZÓ SZÖVEGGEL.

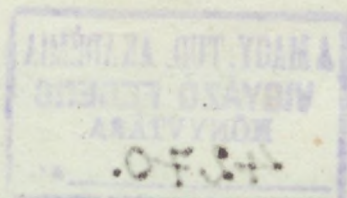

DÖBRENTÉY GÁBOR, HAEUFLER JÓZSEF, HORVÁTH MIHÁLY, HENSZLMANN IMRE, LUCZENBACHER
JÁNOS, TOLDY FERENCZ, HAZUCHA FERENCZ, S TÖBB HAZAI TUDÓS' ÉS
MÚBARÁT' BEFOLYÁSÁVAL,

KIADJA

MAGYAR ÉS NÉMET NYELVEN

SZERELMEY MIKLÓS.

PESTEN,

NYOMATOTT BEIMELNÉL.

1847.

MAGYAR HAJDAN ÉS JELLEN

ÉLETTÉU RAJZOLATAIORKAN

MAGYARAZÓ SZÜVEGEL

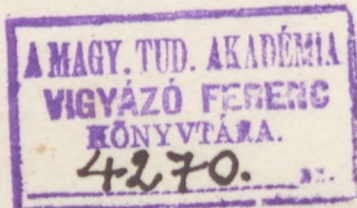
ÖBRONTYU CAROS, HANUTER JÓZSEF, HONVÁTH MIHÁLY, HUNZELMANN IMRE, LUCZNYACSKA JÁNOS, TOLDY FERENCZ, HAZUCHA S. FERD. HAZAI TUDÓZ. ÉS

ALMA

MAGYAR ÉS KEMET NYELVEN

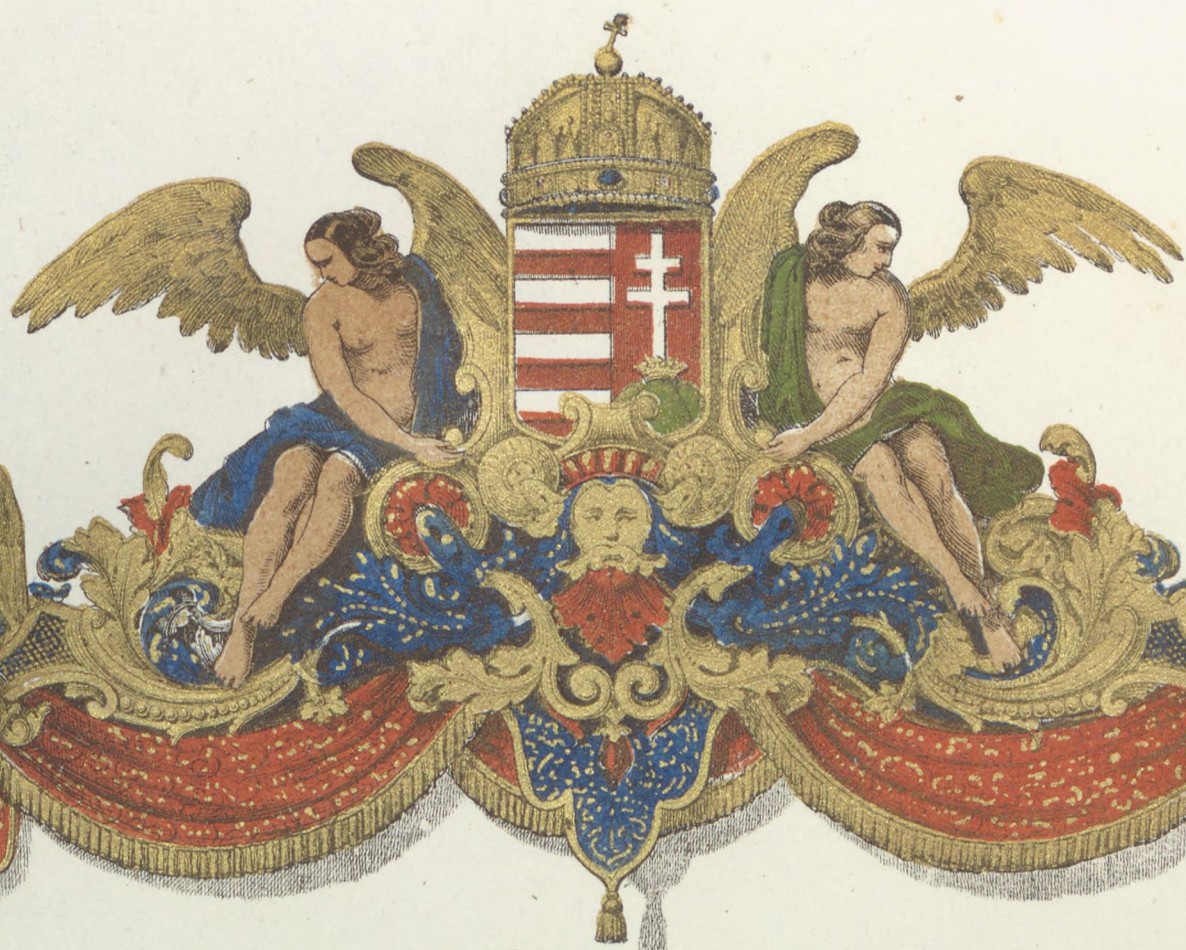
SZERKESZTÉSE MIKLÓS

PESTEN

GEORGIUSZ BIRNER

1847

MACYAR HAJDAN és JELEN.

élethű's hív rajzolatokban, magyarázó szöveggel

kiadja

SZERIELMÉY MIKLÓS

Műkönyomda intézetnek tulajdonosa

PESTEN

Dorottya utca 16^{dik} sz. 1^{em}el.

1^{so} kötet.

HERZOG VON

Császári és Magyar 's Csehországi Királyi örökös Hercege,
Austriai Főherceg, Arany Gyapjas Vitéz, Austriai Császári
Leopold Rend Nagykeresztese, Magyarországon Királyi Hely-
tartó és Főkapitány, Jászok és Kunok Grófja 's Birája, Csá-
szári Királyi Altábornagy, Pest, Pilis és Solth törvényesen
egyesült Vármegeyék Főispána, a Magyar Királyi Helytartó
Tanács és a Hétszemélyű Tábla Elnöke.

Ő FENSÉGÉNEK

legmélyebb hódolattal ajánlja

Szerelmey Miklós.

ISZTÁNYI

Isztányi és Magyar s. (szlovákiai) királyi magyar katonai
Állományi Könyvtár, Állományi Isztányi (szlovákiai)
Leopold Rind Nagykövetség, Isztányi (szlovákiai) királyi katonai
Társaság és Főkapitány, Isztányi és Hunok (Grófok és Hunok) Isztányi
Isztányi királyi katonai Isztányi, Isztányi és Isztányi Isztányi
Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi
Társaság és Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi

ÖFFENLEGES

Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi

Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi Isztányi

AZ ÁLOMKÉP.

Előszó helyett.

A szelid tavasz újra itt volt; széles kerek kalapomat zöld levelekkel koszorúztam, ereimben honi szőlőfürtök vére pezsgett, hevülő agyam új képeken és alkatokon tündök, s szemem új és színhullámzó képeket látott, oly ingerlően szép, oly tarkán ékesített jelenetek vonultak el előttem, mint egy hatalmas szappanbuborék színei.

Az egykori vándorlási kedv, melly engem távulba vezérelt, és éveken keresztül elválasztott a drága hontól, újra bájkörébe vonzott, s keresni és megtalálni akartam a hazai virányokon azon eszmények valóságát, mellyeket oly sokáig hasztalan üztem a kopár észak jégmezői felett, valamint a buján tenyésző déli tájak napfényes virág szönyegein. Meglátogattam a világvárosokat a Szajna és Themse partjain, hitbuzgón térdeltem a szent helyen, melly a világ üdveztője által az emberiség töviskoronáját viselni s a halál kínait, minők csak gonosztevőknek szánatnak tűrni látta, hosszasan és szomjas ajkakkal szíttam magamba a szabadságot az új világ ifjun erőteljes honában; Olaszhon művészet által szentesített virányait és Norvégia jégtérsegeit bezarándokoltam, de sovárgásom csillapítatlan maradt, nem találtam meg a mit keresék, s honomba szítottak ismét vágyaim, azon helyre, hol először lelkesültem, reméltem és hittem egy szebb, és jobb jövőt.

Utoljára vettem tehát a vándorbotot kezembe, honomat, a kevésbé ismert és nagyon félreismert hont szándékoztam bejárni, kedv és szeretet kíséretében, mint egykor a távul idegen földet; megismerni akarám őt, s aztán szóval és képpel előadni a hon és a külföld fiainak, hogy tanulják ismerni őket is, s megbarátkozzanak vele a maga valódi eredeti alakjában.

De, az egekre! milly változás az ismert vonásokban, mióta utoljára láttam azokat, és tőlök a hosszú búcsut vévém! sivatag mocsárokból termékeny szántóföldek, meddő pusztaságokból mosolygó virányok lőnek! Vaspályán dörgött a gőzmozdony, kevély gőzösök nyilsebesen repültek a hullámokon, díszpaloták mintegy varázsütésre emelkedtek, hol azelőtt magányosan botorkált homokbuczkák közt a nyikorogó szekér, vagy nyomorult naszád gúnyolta az állatkínzás elleni egyleteket, s a szegény kalibák fenyegették összedüléssel a félvad lakost.

Azonban nem egyedül az anyag lett szebb és nemeesebb; a hon szive s lelke felett is elterjedt a század nemeesebb szelleme; az egykori tompultság helyeit mozgékony előretörékvés, a legrészvétlenebb egykedvűség helyeit iparkodó szorgalom foglalta el; a nemeesebb és magasztosabb érvényessé lön s a lelkeket meggyőzte, a legtevékenyebb előhaladás mindent és mindenkit megragadt és örvényébe sodort.

Végezém egy részét körútamnak, s már barátságosan üdvözöltek szülővárosom tornyai; egy halom felett illatos pázsit és virágok közt fáradtan a fűbe roskadtam, s titoktéljesen csörgött felettem egy régi tölgy lombozata, mintha valamely ősz hős elhunyt szelleme panaszdalt énekelne eltűnt fiatalok és kielégítetlen sovárgás felett. Féléber szendergésben lejtének el mellettem rég tünt napok képei, mellyekhez következetes renddel szövetkezett a jelen, s járult társul a jövő, könnyű légszerű reményalakjaival..... Most hirtelen egy alakot vettem észre, melly fenséges lassu s ünnepélyes lépésekkel közelgett felém. Az alak férfié volt, és teste óriási kiterjedése emberfeletti lényre mutatott. A szép idomu főt hosszú fürtök lengék körül, és tömör dús szakál hullott alá mellére. Redőtéljes öltöny folyta körül a

magas termetet, mellynek széles harczi kard függött oldalán, és a béke pálmalombja magasult jobbájában. Kimondhatlan méltóság honolt az ünnepélyes komoly arczulaton, midőn előttem állt, s rám egyenes szilárd, de szelid pillanattal tekintett.

Az egész tünemény meglepő s váratlan volta megzavart és szótlanná tön. Végre megtörte a tiszteletre méltó árny a hallgatást s utánozhatlan édes hangon szóla.

„Sarja a fajnak, mellyet Ázsia lakhatlan tájairól a kedves Európába vezettem, s elfoglalám számára a bőség e földjét, nyugot ezen canaanját, ismerd meg Árpád ősed vonásait!..... A hosszú vész, melly a szeretett virányok felett pusztítva elvonult, kitombolta magát. A durva mongol, az az aprószemű tatár, az állelkességű moslím, soha többé nem fognak lépni a drága földre, mellyet vad harczi dühben egykor megtapodtak. A had fáklyája, melly oly gyakran világította honomat vérvörös lángjával, ellángolt, s szelidebb század szelid napjai derültek fel. A hosszú küzdelem csak a testeket törte meg, de megedzé a lelkeket; a becsület szelleme, a hon szerelme soha sem távozott gyermekeimtől, s ők mindig fölemelkedtek a bukás után, és most dicsőbben állnak itt, mint valaha.

Azonban nem egyedül a durva harcolásról találja a történet a magyar nevet hirdetőnek, törekedjék ő a béke áldásai után, a művészet és tudomány arany hesperid-almái után is, hogy a nagy jövő, mellyhez a kedves unokákat vezetendem, méltónak találja őket a nekik szánt dicsőteljes rendeltetésre. Ez okból fontoljátok meg jól, mennyi teendő van még, mennyi friss és életerős fát kell még a buján tenyésző dudva s elfojtó gaz helyébe ültetni, miként kelljen a jót bölcseséggel megalkotni s ápolni, az előhaladás és kifejlődés útját minden gonddal és elővigyázattal simítani. Minden előtt pedig legyetek egyetértők! Egyetértés legyen jel-szavatok minden jó cselekvéseitekben; ez a meggyőzhetlenség paizsa, ez védi meg a népet egy egész világgal szemközt. Csak e paizs alatt fogtok biztosan lakozni a jóllét valamint a veszély napjaiban.“

A tünemény szétfoszlott, fölébredtem. De az álomkép szavai kitörülhetlenek maradtak lelkemben.

És előttem is világos lett rendeltetésem, most már megértém a talányszerű sovárgást, melly visszavezérle szeretett honomba, s mellyet az idegen föld soha sem volt képes csillapítani; azon rendeltetés, melly egy nagy test minden tagját illeti, hogy az egésznek szolgáljon, hogy erejét és tehetségeit az egésznek áldozza.

Én is leszolgálni akarom itt a szeretett honnak tartozásomat, mennyiben gyöngé eröm engedi, s dicsőíteni akarom azt szóval és képpel fényes multjában és fényesebb jelenében, minden bájdús természeti csudáiban, valamint művészeti alkotmányaiban, sajátságos és festői szokásaiban és erkölcsiben, minden szétporlott és még virágozó pompájában, minden ó és új szépségében, dicsőíteni szóval és képpel saját gyermekei előtt, valamint a messze idegen földnél is, hogy ne maradjon tovább is a nemismerés és félreismerés bajai közt, s ne illatozzék és fonnyadjon rejtekben szépségének virága továbbra is.

A hon megismertetése s méltánylása legédesebb köszönet, betöltött kötelességem öntudata pedig a legédesebb jutalom leszen számomra.

Szerelmey Miklós.

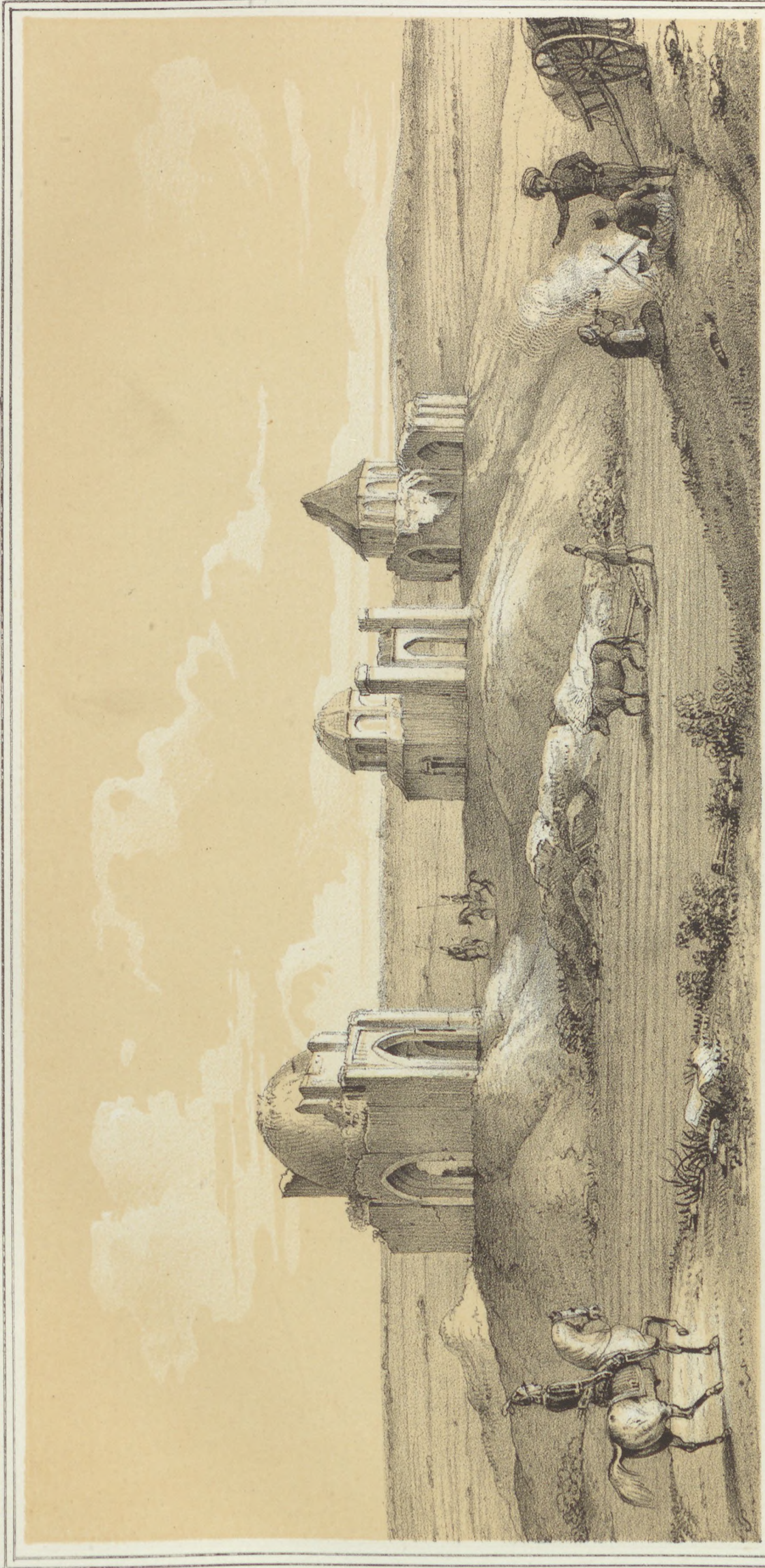
ÉRTESITVÉNY.

A nemzeti ujjaszületés, mellyre Magyarhon az utolsó két évtizedben ébredt, megkezdé befolyását gyakorolni a tudomány és művészet fejlődésére is. Megismerve lön azon elv, miszerint a valódi s higgadt hon szeretet, a hon ismerete, történetei, emlékei, jogai és szabadságai, nyelvének és népfajainak természetü s erkölcsi erejének megértése s tudása által föltételeztetik..... Ezen eszmék gyümölcse volt a magyar nemzeti museum, melly alapítási kora szerint, nem csak a magyar királyi birodalomban első illynemű intézet, hanem az austriai örökös tartományokban is az. Ezen előttünk fekvő „Magyar hajdan és jelen“ című munka ezen irány megközelítését akarja siettetni. Ha t. i. akarjuk, hogy a történettan, az emberiség e nagy oktatója, s a művészet, az emberi szellem e legfenségesebb virága, a hazai téren és nemzeti úton kifejlődjék, akkor Magyarhon történeti s művészeti emlékeinek ismerése elkerülhetlenül szükséges. A hazai történetek barátja ismerni óhajtja, azon korbéli emlékek (pecséték, pénzek, rajzok stb.) szerint, a történetileg legnevezetesebb városokat, várakat, házakat, a leghiresebb királyok és más jeles férfiak arczképeit, valamint más archaeologiai nevezetességeket is, melyekből a mult kor élő szelleme szól hozzá. A szó tulajdonképi értelmében vett hazai művész, különösen az, ki hivatása legmagasabb ágára, a történetani buvárlatokra, adja magát, szinte szükségesnek látja a mult idők történeti s művészeti emlékeinek szemléletét, hogy még olly tárgyakkól is kivehesse a korok minőségeit, saját ízlését, mellyek egyébiránt művészetileg nem nagy becsüek. A tanuló a történeti rajzokban felvilágosításokat talál történetani könyveihez; átaljában pedig minden művelt ember figyelme méltán megakad azokon, különösen a nemes keblü magyar hölgyekre, kiknek szíve honleányi érzelmeket táplál, s kiknek lelkét a hazai művészet és irodalom iránt buzgó fogé-

konyság ékesíti, örvendetes lehet olly értelmező képek gyűjteménye, mellyek a multat a jelenel összekötik, s mintegy a multnak tükrében világosítják fel a jelenkort. Mivel egy részről a régibb magyar történetek emlékei ritkábbak és kevesebb ismeretesek, más részről a töröknek Magyarhonban volt uralkodását a művészet és irodalom szép korszaka előzte meg, mellyben e hon bátran mérközhetett meg a külországokkal: ez okból e gyűjtemény számára először is a 10—16 századok korszaka szemeltetett ki, azon korszak t. i. melly a magyaroknak Európába vándorlásuktól (804) a mohácsi ütközetig (1526) terjed. A mennyire lehet, minden füzetben lesz közölve egy magyar király vagy valamely híres férfi arczképe; egy, annak korára vonatkozó nevezetes város, vár, egyház, vagy vidék régibb és jelenkori kinézése szerint; pecsét, emlékpénz, fegyver, paizs, billikom, gyűrű, ékszer, vagy más archaeologiai tárgy; végre valamely öltözetkép Magyarhon régibb vagy újabb korából; ez okból a „Magyar hajdan és jelen“ 1) Nemzeti képcsarnokot, 2) a legnevezetesebb építmények és tájak sorozatát, 3) archaeologiai museumot, s 4) ethnographiai vázlatkönyvet foglal magában.

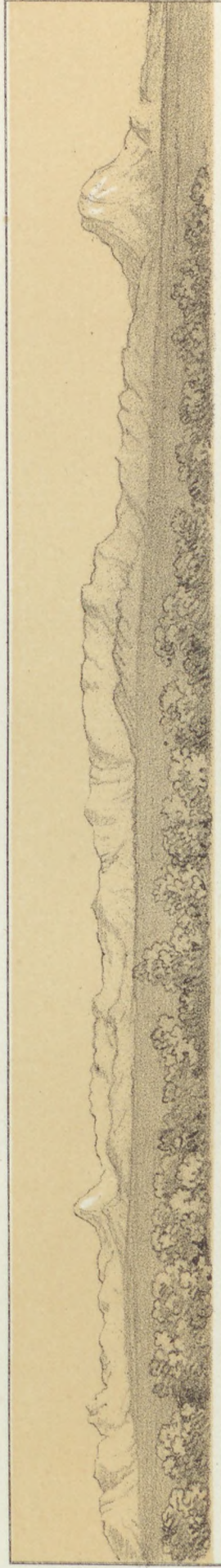
Egyébiránt a térrel e gyűjteményben lehetőleg gazdálkodni fogunk, melly oknál fogva az archaeologiai tárgyak, építészeti részletek stb. gyakran fognak szél-ékitvényekül használtatni. — Ha a t. közönségnél tapasztalandó részvét további munkára buzditand, akkor haladék nélkül jelenik meg a folytatás a XVI évszázánál kezdve jelen időkig, további XII füzetben.

Egyelőre az 1847. évi majus havától kezdve fog e munka mind magyar, mind pedig német nyelven időhöz nem kötött füzetekben világ eleibe jöni, s így az I. kötet egy év leforgása alatt befejezve lesz.

Magyari romai közel a Kuma vizéhez.

Rüinen von Madschar (Magyar) unweit der Kuma in Asien.

A Kaukaszus.

Szerény Miklós rajzából.

Ansicht des Kaukasus.

Madzsar (Magyari) romai.

A Kumánál a Kaukáz északi oldalán.

A magyarok származása s őslakhelye felől különféle vélemények uralkodnak. Abban azonban minden források és nézetek meglehetősen egyeznek, hogy a magyarok, Európába vándorlásuk előtt, a Kaukáz és Ural közti pusztákon, a kaspi s fekete tenger közt, nomadoskodtak.

Ez okból a Kumához vezetjük olvasóinkat, mely a Kaukáz északi oldalán, részint termékeny földeken részint sivatagokon folydogál. Némelly nyugati és keleti források, névszerint a szomszéd Derbend krónikái, a mogerek, magorok (magyarok) népéről tesznek említést, mely a kumánok (kúnok) mellett hosszas ideig (tán századokig) sátorolt. 734. évben Kr. sz. u. az arabok, kik a Kaukáz szorosain győzelmesen áttörtek, ismételt csaták után, mind a két népfajt kiszoríták lakhelyükről. A magyarok ekkor északra, az Ural mellett lakó rokonfajú népekhez, Nagy-Magyarhomba (Ugoriába) vonultak; míg a kúnok a Kumától nyugatra, az asovi és fekete tenger északi partjaira, a Don és Dnieper közé telepedtek. A hely azonban, mellyet a kúnok és magyarok elhagytak, az arabok és tatárok uralkodása alatt, sőt a legújabb időkig a fentartott elnevezések által folyvást megőrzé az emléket a magyarok és kúnok ázsiai laka iránt.

A Kuma (cserkeszül: Jum-is) vagyis sivatag-folyam neve megemlékeztet a kúnokra, a sivatag lakóira *). E folyam és Bybala patakja közt találta Pallas **) a nagy Madsharry romjait. (A „magyar“ arabul „madzsar“nak mondatik ki). Egyszersmind egy sóstavat is nevez: madzsar-koe ***)), sőt a dzsindzsiki hegyekben némelly téglaházak romjait is, mellyeket a cserkeszek madzsar-juna (magyarlakok) névvel neveznek. Ha a nagy Madsharry romjait közelebbről tekintjük, azok három, nyugatról keletre egyentávonul, romsorból állnak, mellyeknek középsorában még Pallas korában 4 meglehetősen épségben maradt sirkápolna

vagy mausoleum emelkedett. Ezeknek némi hasonlatossága van a muzulman mecsetekkel, s inkább lehetne azokat az araboknak, semmint a tatároknak (mint Pallas akarja) tulajdonítani. E négy emléképből képünkön 3 van előállítva, mivel a 3. és 4dik épület majd egészen hasonlít egymáshoz. E helyett azonban az említett 3 emlékhöz közelebb állásba képzelők magunkat, mint Pallas fölvételében, s ez okból azok külön rajzaiból némelly részleteket adánk utána. — A leginkább nyugatra, az I. számú lapunk nézőjéhez legközelebb fekvő sirkápolna 35 1/2 angol láb hosszú, s 25 1/3 széles. Alapzata kívülről négyszöget képez, benső világában nyolczszöget, mellyen a kerek boltozat nyugszik; bejárásul egy 8 lábnyira előszökő csarnok szolgál. Száz lépésnyire egy hasonló romba dült építmény omladványokkal borított alapjai vannak; ettől 92 lépésnyire ismét egy romhant van, 's innét 18 lépésnyire még egy, az előbb leirthez nagyon hasonló, sirkápolna emelkedik. — Sokkal eltérőbbnek látszik külső idomában a' harmadik, leginkább keletre fekvő, kápolna, melly az előbbtitől 57 lépésnyire van. Ez csak 24' hosszú, s 26' széles. Teteje nem képez kúpot, hanem bezárt nyolczszöget, (majdnem mint a' byzantzi kápolnáknál). Az utóbbi épület egészen mészszerű van rakva, míg a többit csak agyag tartja össze, s a Kuma partjaitól 200 fonalnyira, Bywala patakjától pedig 250 fonalnyira, fekszik.

A Madzsar körüli táj salétromos, s ez okból lovagló nomád törzsökök hosszas tartozkodására mutat. A Kuma bokros partjain szőlők virítanak; alsóbb rétegeiben veres festőszínt ásnak. Körte, cseresnye, apró savanyus szilva (alicsa), néhol a komló is, vadon megteremnek. Az acer campestre ligustrum-mal, evonymus grandis-szal, physalis alkekengi, senecio doru stb. növényekkel tarkázva nőnek. Egyszersmind nagyobb terjedésű földek kedveznek a földművelésnek. Nyúl, őz és fácán sűrűn találhatók.

Képünkön az előtérben egy cserkesz főnököt látunk lóháton, nyíllal és tegezzel, pikkely-pánczállal és si-

*) A gyökszó: kum, pusztá, sivatag.

**) Pallas: Jegyzetek egy utazáson az orosz birodalom déli helytartóságaiiba, 1793. és 94. esztendőkbén. I. kötet.

***) M. h. 284. l.

sakkal fegyverkezve *) , körülbelül úgy , miként a jászok a trójai oszlopon vannak előállítva , s mint a magyarok vezéreit Európába vándorlásukkor írják le a bizantziak. Jobbra egy csapat török van , középett egy földműves , egyszerű szántóvassal. A sírkápolnánál két kozák áll , hogy az épületek nagysága jobban kiemeltessék.

Ha tekintetünket másfelé fordítjuk , már Madzsar közelében megpillantjuk a Kaukáz fenségteljes láncolatát , melly hasonlókép vázolja látszik alsó részén. Majd az egész sort áttekinthetni a kaspí tengertől a feketéig. Legmagasabbra csucsallik a 16,000' Elburus , melly mint egy fehér pyramis látszik éjszakon. Ezt a cserkeszek oslaimachua , azaz szerencsés hegynék nevezik , s egy szellemkirály , dzsinpadi shah , lakhelyéül tartják.

Ez Madzsar vidékének jelleme , mellyet a magyarok elhagytak , midőn azt az arabok hatalmukba kerítették. Ennek egy utóhangja látszik rezgenni a magyar hagyomány dentu-moger-ében. Kevesebbé termékenyek voltak az Ural melletti puszták , mellyekre ezentul vonultak. A pecse-

negek (bessenyök , bissen) által többszörösen megtámadva s üldözve , lassankint Atelkuz-ig (folyam-közföldig) jutottak , a Prut , Szeret és Bug közt. Itt a görögök szövetségesei lettek , s a polgárokat három véres harcban (888—892) megverék , fiatal vezérük , Árpád alatt. Ennek híre a magyarokra vonta Arnulf császár figyelmét ; megnyerte őket szövetségeseikül a nagy-morvák ellen , s megnyitá előttök a Pannoniába vezető zárgátokat a Száva s Dráva közt. A magyarok itt is győzelmesek voltak. Miután azonban Atelkuzuba visszatértek , a hátramaradt öregeket , nőket és gyermekeket a pecsenegyek által megöldösve s rabságba hurczoltatva lelék. Boszuharcz kezdődött , miközben a pecsenegyek a bolgárokkal szövetkeztek , s a magyaroknak el kellett hagyni földüket. Egy rész a Szeret és Aluta melletti hegyekbe vonult , egy másik , Árpád alatt , a Dnieperen fel Kiew felé , hol a kúnokkal szövetkeztek. Itt a bizantziak elvesztik a magyarokat szemük elől ; azonban a hazai hagyományok a következő lapon tovább vezetnek bennünket.

A' magyarok bevándorlása Árpád alatt mostani hazájokba.

(Az 1358. évi képes krónika szerint.)

Miután a magyarok bevándorlásának történeti lefolyásáról már szóltunk , most a magyar monda homályos de vonzó terére is beléphetünk e tárgy iránt. — Két különböző hagyomány van előttünk , Magyarország elfoglalását illetőleg , mellyek egyszersmind a bevándorlás két különböző útját adják elő. Azon tudósítások szerint , mellyeket Béla névtelen jegyzője régi magyar krónikákból , énekekből és mondákból a 12-dik században összeszedett , a magyarok Álmos , ennek fia Árpád és a 7 vezér vagy törzsofő (hetu-moger) átléptek a hófedett Kárpátokon ; a helyet , hol a fáradalmaktól , munkától , először megpihentek , Munkácsnak nevezék , s elfoglalák a megerősített Hungut. Itt a fiatal , tetterős Árpádot paizsra emelék , mi által vezérökül választották őt további foglalásaikra nézve , s a helytől hungarus-oknak neveztetének. Ezután nemcsak Zalán egész földét a Tisza s Duna közt valóban elfoglalák , hanem Árpád vezére a morva fejedelmet , Zobort , is meggyőzték Esztergom és March vize közt , a tót-oláh Menumorut-ot a Tisza s Duna közt , a bolgár-oláh Gladot a Maros és Duna közt , végre az oláhok felett uralkodó Gylát vagy Gyulát is , az erdőntuli országban , Erdélyben. E mondához érdekes epikai részletek csatlakoznak ; azonban közelebbről nem akarjuk azokat itt felhordani , minthogy képek nem maradtak fen főlők. —

A második hagyomány a magyarokat Erdélyből költözteti Magyarhonba , a hatalmas Svatopluk (Sveti-Bolug) korában. E mondát előadják a régi magyar (most a

bécsi udv. könyvtárban levő) képes krónika , Thurocz és a Chronikon Budense , 1473-ból.

Mielőtt e mondát közelebbről megemlítnök , csak azt akarjuk megjegyezni , miszerint mind a két hagyomány az attilai hunnoktól származtatja a magyarokat , s Magyarországnak a 9-dik században történt megtelepítését az egykor elődeik által birt hon visszafoglalása gyanánt tekintik. Mind a két hagyományt , t. i. a magyaroknak a Kárpátokon és Erdélyen keresztüli bevándorlását , egyesíti Muglein Henrik magyar krónikájában , (mellyből , a Kovachich által „Scriptores minores“ czimű munkájában kiadott nyomtatványon kívül , még több kéziratok is léteznek , nem csak Németországon , hanem van egy régibb , sokkal jobb , részint teljesebb , hihetőleg egykorbeli , kézirat az evang. lyceum könyvtárában Pozsonyban).

Árpádnak és a magyar bevándorlásnak egykoru rajza nem létezik ugyan , azonban az említett Nagy Lajos alatt szerkesztett , magyar képes krónika eléggé mutatja , miként képzelték akkor Magyarhonban Árpádot és ama bevándorlást. A mellékelt kép egyszersmind a 14. század ötötözeteire nézve is nevezetes. Egy facsimile ez okbul nem lehet felesleges , s azt röviden maga a krónika után magyarázzuk meg :

Midőn a magyarok Erdélyországban voltak , hallának Pannonia nagy termékenységéről. Ez okbul Kusidot , Kund fiját , oda küldék , hogy azt kikémlelje. Kusid , ki egész a Dunáig eljutott , s a legelődús pompás vidéket látta , az akkori fejedelemhez Svatoplukhoz ment , ki őt barátságosan fogadá , mivel remélte , hogy az ország művelésére lakosokat kap. Kusid megtöltött egy korsót Dunavizzel , vevé

*) Pallas munkájából a 20. lapról. A többi alakok e sírkápolnák fő képén találtak.

ANDE
KONTY
TARA

A magyarok bevándorlása Árpád alatt.

(Az 1358 évi képes krönika 11. lapja szerint.)

I. Heft.

Einwanderung der Ungarn unter Árpád

(nach der Bilder-Chronik vom Jahre 1358 Fol. 11.)

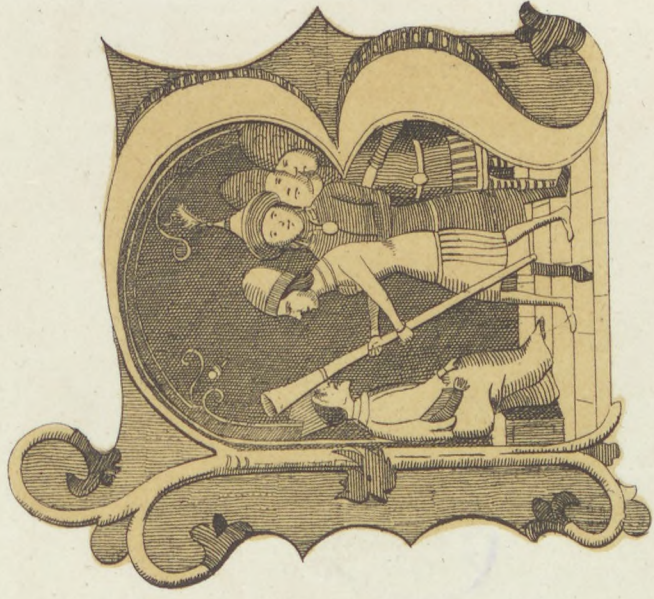
No. 9.

de fo ingressu ⁊ de casibu prospis ⁊ adnisis Hungarum.

Szerelmey M. Intézetéből. Pestom.

Képes Kronika szerint
Nach der Bilder Chronik.

Lehel, miképen Konrád királyt hadi
kürtjével agyon üti.

Wie Leel den König Konrad mit
seinem Kriegshorne todtschlägt.

LEHEL KÜRTJE.

HORN LEELE'S.

Szeretney Miklós intézetéből.

a rét fűvét és a fekete földet, s öveihöz visszatért. Árpád pedig megtöltötte túlkét a Dunavízzel, s Istene hatalmát ünnepelesen felhívá segítségül, a Dunavidéki föld elfoglalására. Háromszor hangzott ekkor minden magyarok ajkáról a Hadúr neve, mi azóta a magyaroknál szokássá lett. Kusid pedig ujonnan Swatoplukhoz küldetett. Hozott ennek ajándéku egy nagy fehér lovat, aranyzott nyereggel és kantárral, s lakhelyet kért a magyarok számára, kért egyszersmind földet, fűvet és vizet. Swatopluk, ki a magyarokat alattvalókul remélte befogadni, megadá e kérelmet.

Azonban Árpád, 7 vezérével együtt, nem vendégül, hanem Attila örököse gyanánt jött. Megüzenteté Swatopluk fejedelemnek, hogy országából eltakarodjék, mert annak földét Árpád a lóval, fűvét a kantárral, és vizét a nyereggel megvette. Ennek következtében ütközetre került a dolog, mely Swatopluk megveretésével, futásával és a Dunába ve-

szésével végződött. — Árpád pedig Székes-Fejérvárt választá fölhelyéül Pannoniában.

A magyarokkal egyszersmind a kúnok 7 törzsöke is bevándorolt, kik velök Kiownál egyesültek. Képünk szélén 4 kún-kőfaragványt (bálványt) adunk*), melyek olly gyakran találtnak a Dniepertől az asowi tengerig, Kubá és Terek táján, tehát leginkább azon vidékeken, hol a kúnok századokig uralkodtak. A 13. századbeli utazók, névszerint Ruysbroek (Rubriques), megemlítik e kőfaragványokat, s az ott uralkodó kúnoknak tulajdonítják. — A férfiak ruházata tetőtől talpig bőrből van, fejök patkó-alakulag nyírott, s lefüggő czopffal van ékesítve; melly pogány kún szokás ellen olly számos pápai bulla bocsáttatott ki. A női szobrok meztelenebbek, de jobban ki vannak ékesítve. Mind két rendbeli, mind férfiui, mind a női alakok, egy edényt tartanak mindkét kezökben kumassal (forrt kanczatejjel) telve.

Lehel kürtje (a jászkuert).

(A mellékelt rajz kicsinyítve a Molnár Ferencz, Notitia cornu Leelis Jászberéni asservati, Vindob. 1789. czimü munkájában levő rajzot adja. Vesd össze ezzel Tudományos gyűjtemény 1817. évi IV. k. 96 — 103. l. és Jerney János, Gondolatok a jászkuertől, ahhoz hasonló több kürtök ismertetésével).

A hadi s vadászkuertök a legtöbb harczias népeknél nagy fontossággal bírtak; azonban különösen így volt ez a magyaroknál, kiknél az apróbb csatázás és vadászat békében és harczban fő foglalkozás vala. Már a mult lapnál szó volt Árpád hadikuertjéről, s annak pogány-vallásos jelentőségéről, mivelhogy azt a képes krónika szerint Árpád Dunavízzel megtöltötte, az Istent segítségül hitta, s erre a magyarok istenségükhöz felkiáltottak. Leel csudatevő kürtje is híres volt (955). Már egy azonkori forrás, sz. Ulrik életirója*) említést tesz. Leel kürtjéről, mellynek hangja az egész magyar hadseregnél ismeretes és olly hatalmas volt, hogy annak riadására minden magyar felhagyott Ágosta ostromával, s azonnal a közelgő I. Ottovali ütközetre gyűlt össze.

A képes krónika azonban, a 14. század hagyományai után, e kürt hatását ékesítve adja elő, mellyet itt lényegében, de a történeti esemény előbocsátása mellett, közölni fogunk.

I. Ottonak, a nagynak fia, Konrád apjával, az olasz ügyek következtében, olly nagy meghasonlásban élt, hogy a rettegett magyarokat Némethonba hitta szövetséges társakul. Mielőtt azonban ezek megjelentek, az apa s fiu kibékültek, s az utóbbi hü gyámol lett a keletkezett hadban. A magyarok

fő serege — állítólag 100,000 — Ágosta körül települt, mellyben sz. Ulrik, e város püspöke, jó tanács és tettek által iparkodott a lakosok bátorságát fentartani. Miután benne a szükség legmagasabbra hágott, megjelent Otto császár feloldó hadseregével. Hosszu makacs viaskodás után a magyarok megverettek (955). Számosan felkonczoltattak, számosan a Lech feldagadt hullámiban vesztek el, igen sok magyar esett fogságba, ezek közt Leel és Bulchw (Bulcsu)**) vezérek is. — Ezek, az említett krónika szerint, a császár elé vitettek, s ettől kérdeztetének, miért gyakorolnak annyi kegyetlenséget a keresztények ellen? Mire amazok felelék, hogy ők Isten boszujára s ostorául rendeltettek! — A császár megengedé, hogy halálnemet válaszszanak. Leel kérte, hogy mielőtt e komoly választást tenné, engedessék meg, kedves hadi kürtjét (tuba) megfúnia. Midőn ez neki megengedett, Leel, egészen közel állván a császárhoz, fúvára készült, azonban a kürttel olly hévvel csapta homlokon a császárt, hogy ez az ütés következtében meghalna. Derülten szólalt fel erre Leel: előttem halsz meg, s így szolgálni fogsz nekem a más világon. Mert a schythák pogány hite tartá, hogy a leölt ellenségnek a győzöt más világon szolgálnia kell. Az itt érintett jelenet a mellékelt képecskében a több-

*) De vita s. Uldarici, Augustae Vindelicorum episcopi MDXCV. 77. l. Qui (rex ungarorum) suum classicum omni exercitui notum clangere praecepit, de cuius sonitu exercitus pugnam civitatis omisit, et ad colloquium eorum regis se coniungere festinavit etc. Ezen érdekes helyre szerző a sokoldalú olvasottságu udvari titkár Pancsó úr által figyelmeztetett. — Jászay udv. titkár úr azonban azt jegyzé meg, miszerint maga Leel neve mintegy fúvót jelenthet, minthogy lehelni annyit tesz, mint a leget beszíni * kifúni.

*) Pallas I. k. 424. l. 11. képecskéje szerint. — E tudós ezen kőfaragványokat mongoloknak tartja. Vesd össze: Robert ker Porter Travles in Georgia etc. London 1821., ki a 22-dik lapon szinte lerajzol két hasonló szoborkát. Jerney úr két illy mellszobrot küldött a magyar academiának, déli Oroszországban tett utazása alkalmával. Értekezése bővebb fényt deríthetne e tárgyra.

***) Ezt egyszersmind Verbulcsnak, azaz véres Bulcsnak, is hitták.

ször említett képes krónika után van készítve *). A lerajzolt kürt (jász-kürt) Jászberényben őriztetik, nagy ünnepélyeknél a jászok és kúnok főkapitánya által fel is öltetik, s vele nagy lakomáknál áldomásokat isznak. Az ősi hagyomány e kürtöt Leel hadikürtjének tartja, s habár nem birunk is történeti adatokkal, miszerint az említett kürt valóban Leel hadikürtje lett volna, mindazáltal az archaeologiai jelek, az előbb érintett azonkori tudósításokkal összeköttetésben, a 10-dik keresztény század közepére látszanak mutatni, s így a nemzeti hagyományt támogatni.

Ambár a kürtnek szigorun historiai s archaeologiai leírását azokra bizzuk, kik a perzsa s magyar mythologia, régi szokások és nyelvek alapos tudása által erre képeseknek tartják magukat; mégis megkísértjük, itt némelly eszméket ébreszteni, mellyek a szerzőben a híres hadi kürt nézésekor támadtak.

Ha a képeket összefüggésökben fogjuk fel, bizonyosan eszünkbe jutnak azon vadászatok és harczias vallási diadal-ünnepek, mellyeket, a magyar krónikáirók szerint, Árpád, Magyarhon elfoglalása után, Pannoniában ült.

A kürt felső széles karikáján körülfutó növényfüzértől környezve, van egy sas, két orozlán, egy kakas,

két küzdő, s a kettő közt egy centaur. Ezen alakzatok ismételve vannak a nagyobb kép-cyclusban. Egy hüvelyknyi tér után négy összefüggő ábrázolatok sora (a—d) kezdődik a) Egy kastély *) kapujából ló szalad ki, azután egy lovas, karddal és buzogánnyal; 3 gyalog férfi, kik közül a legelső nyilazó és sólymot viszen, szarvast vadásznak, mellynek szarvain szőlőfürtök csüngenek **); azonfelül egy férfi bunkóval egy orozlánt üt agyon ***). b) Egy fölemelt kéz, repkénytől övezve, 2 pár centaur, s egy pár férfi kakasok közt, ezek töltik be a második sort †). c) A harmadik sor szőlőnövényből áll, s egy sashól két szárnyas ló közt, (mik a magyar köznép tátosai). d) A negyedik sor végre áll egy lantosból, egy férfiből, ki áldozatfüstöt látszik a tűz mellett szítani, azonfelől tánczó férfiaktól, paissal és karddal, közepett egy tátos van s egy 4 szemfényvesztőből álló csoport.

Az említett vadász- és hadikürt elefántcsontból van, feketén és fehéren ékesítve. A munka byzantinak és a 10-dik századba tartozónak látszik. Az alakzatok és cifrázatok idoma s kivitele egyébiránt azon módra is emlékeztet, melly szerint némelly magyar parasztok még ma is előállítgatják a magyar történet némelly jeleneteit, boton stb., bevézés és megfeketítés által.

Az arany csészék és edények.

(Találtattak Torontál megyében Sz. Miklósnál). Bene fegyvereivel és ékszereivel együtt. (Kíásattak Bene pusztáján Kis-Kúnságban). — A 10-ik századból.

A bécsi cs. kir. pénz- és régiség-gyűjteménytár legérdekesebb kincsei közé tartoznak a Magyarhonban kíásott számos arany régiségek, nevezetesen a Sz. Miklósnál Torontál megyében kíásott arany darabok. Ezen intézetnek a maga szép hivatásában ernyedetlen igazgatója, Arneht József úr, ki egyszersmind minden igaz szándéku tudományos törekvést teljes szeretettel és belátással gyámolít, nemcsak az említett aranszerek rézbemetszett képmásainak tudományos használatát engedte meg szerzőnek, hanem egyszersmind a magyarázó jegyzetek megtekintéséhez a csász. kir. gyűjteménytárban is segíté, a miért legyen itt nyilvános köszönet mondva számára. Mivel egyszersmind a tudós örök is gyámolíták szerzőt tárgy- és nyelv-ismeretökkel, ennek következtében, a szerző saját nézeteivel összeköttetésben, következő kísérlete támadt ezen érdekes, de eddig rejtélyes tárgyak és azok feliratai megfejtésének.

A) Két arany csésze.

a) Egy keresztelési csésze. Itt ugyan-e csészének csak fenekét adjuk természeti nagyságban, s annak egész alakját a) betű alatt mellékeljük, azonban épen e fenék látszik, mind a kereszt mind pedig a felirat által, a tárgy czélját és idejét kimutatni. † (Ezen keresztjel vagy Jézus Krisztus segítségül hívását jelentheti, vagy pusztán

felosztási jel lehet, mint ez későbbben pénzeken és pecséteken előfordul). ΠΑΡΑΓΟΓΕΑΥΔΑΤΟC ΑΝΑΡΑΥCΟΝ ΑΜΕΙC (ΑΕΙ) ΕΘΝΟC, azaz: Mondj ellen a (szent) víz segedelmével, hagyd el előttünk mindenkorra a pogányságot. Általában jellemzi a 9. és 10. századot, miszerint a capital és uncial irás, sőt a görög és latin betűk is, néha vegyesen használtattak. Egyszersmind szójelek is használtattak, ez okbul az A-EIC szóban könnyen AEI (örök-ké) rejtőzhetik ††). A főnebb mellékelt hátsó betűket nem

*) A kastély fából látszik lenni, olly módon építve, mint Priscus Attila várát írja le. Rajta a kereszttek esetleges ékesítmények lehetnek, mint ezt némelly más pogány emlékeken is láthatni.

***) Ezen ábrázolat a magyar krónika azon elbeszélésére emlékeztet, hogy egy fehér szarvas, mellyre a hunnok a moeoti tó mellett Ásiában vadásztak, nyitott elöttök ösvényt Európába.

****) Ez a persa orozlán-mythológiára emlékeztet, mellynek a nevei orozlánról szóló hellen monda melléklete látszik lenni.

†) A fölemelt kéz az eskütétel jelenségének lenni látszik, mellyel a hét vezér kötelezé magát Árpádhoz, midőn őt Pusztaszeren fejdelemmé emelték. Szintúgy a mythosi alakok is azon vallásos ünnepélyekre s áldozatokra látszanak mutatni, mellyek amaz eskütétel és Pannonia elfoglalása után következtek. (Anonymus Belae, 46. f.)

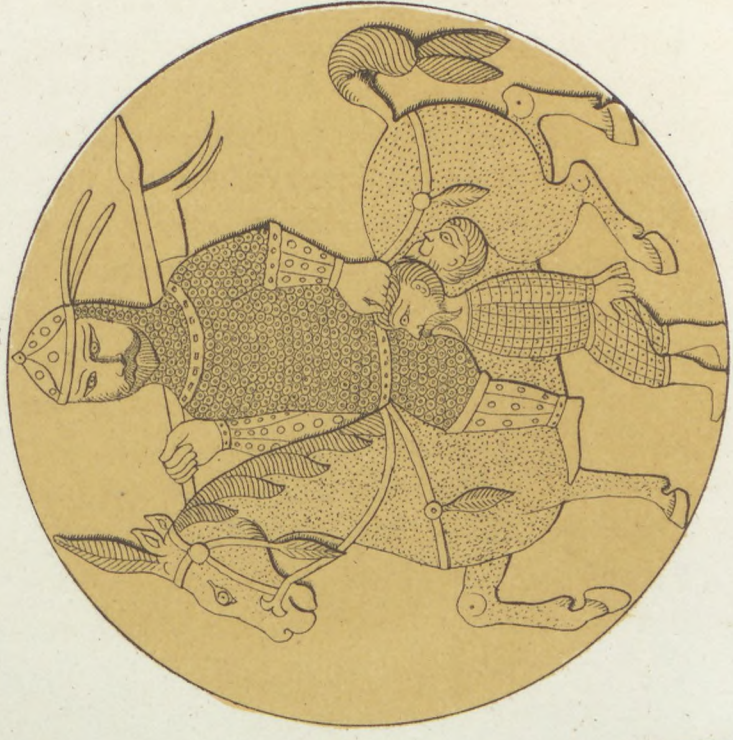
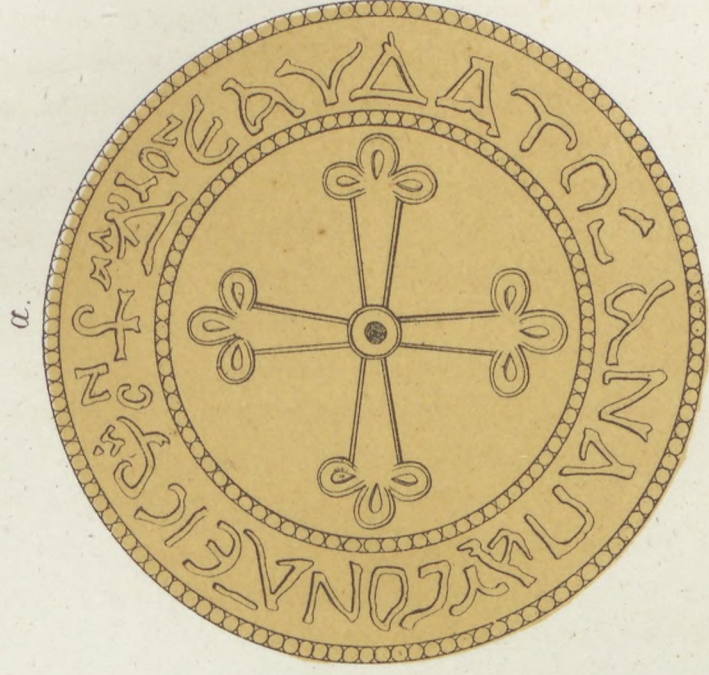
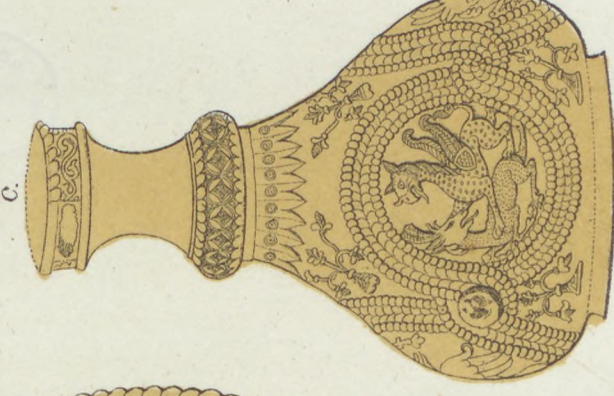
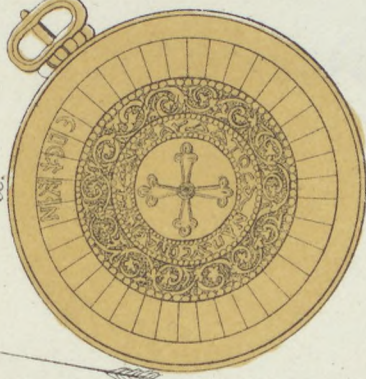
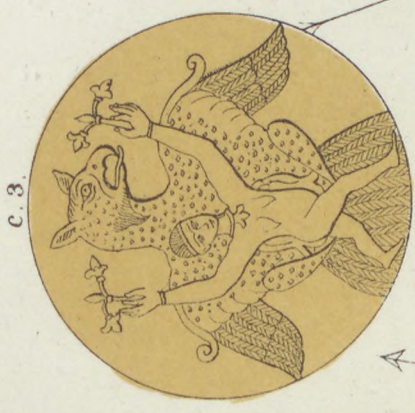
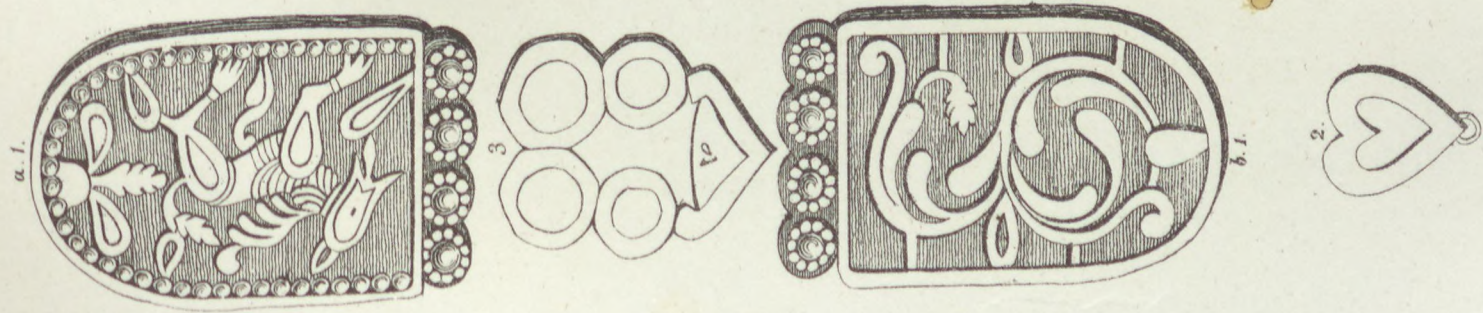
††) Egy régibb megjegyzés szerint a drágaságok lajstromában, mellyet Arneht kal. József állított és irt meg 1834-ben, a következő olvasásmód volna választandó:

+ ... υδατος αναπανθου Αυτεις εις τοπον νοουρου (?)

Jesu Christe . . . per aquam conduc eos in locum pacis. —

Azonban mind a két olvasás azonegy czélhoz vezet, t. i. a kérdéses csészét keresztelési csészének lenni magyarázza.

*) A krónika összetéveszti a császárt fiával, Konráddal, s ez okbul hibásan nevezi az utóbbit németek császárnak, hihetőleg mivel Konrád, ki a magyar néppel alkudozott, leginkább maradt emlékezetében

Szerelmey Miklós Intézetéből

St. Miklósi és Bencei régiségek.

Alterthüme aus St. Miklós und Bence.

M. T. AKADEMI
KÖNYV-
TÁRA

Szerelmey Miklós intőzetéből.

Futató Jászok csoportja Trajan oszlopán

Bartoli szerint (27. l.)

Gruppe fliehender Jazyger auf der Trajanssäule

nach Bartoli 27te Seite.

merem fejtegetni. E csészének egy csatja van felfüggesztés végett. Mac-Neil, egykori angol követnek Persiában, nyilatkozata szerint, a persák és persanők kilovaglaskor hasonló idomu csészéket viselnek hasonló csattal lovuk nyergében. Némely tájakon még az oláhok is hordoznak magukkal facsészéket. Befejezésül még megjegyezzük, miszerint a cs. k. pénz- és régiség-gyűjteménytár e csészéből még egy példányt bir. Azon körülmény, hogy e csésze egyszerre ugyanazon földön ásatott ki a következő b) csészével, azt mutathatná, miszerint a leirt arany csésze a legrégebb keresztelési csésze, mellyel magyarok, és pedig Boyta és Béla, kereszteltettek. A munka ezen és a következő csészén alkalmasint byzantzi.

b) Egy arany ivócsésze, (hihetőleg a magyar Boytáé vagy Béláé a 10. században).

Itt is csak a csésze fenekét adjuk belülről, áttört ékítvénnyel, mellyet következő kézirat övez:

BOYHA A. ZO ANAN. TECVII. AYETOI TH. BOYTA

Buela Zupan dicső . . . ? . . . Boyta
OYL. ZO ANAN. TATROTH. HTZIGH. TAICH.

Al-Zupan Tagrigum Jazygum Tissae

Az irat vésüvel van ásva, hátul azonban domborun öntés által van kiállítva: egy grif, melly egy megnyomott szarvast szakít szét. A csészének hasonlóképp csatja van a felfüggesztésre. Minthogy Jerney J. úr, a magyar tudós társaság buzgó s tudományos tagja, e feliratnak megállható magyar megfejtésén munkál, ez okbul csak azon észrevételt *) mellékeljük ide, miszerint itt **) dagrigok (ΔΑΤΙΓΟΙ) és jazygok (ΙΑΣΥΓΕΣ) néptörzsökei jutnak eszünkbe. — Boyta pedig a magyar krónikákból eléggé ismeretes, mint azon magyar, ki először vette föl Konstantinápolyban a keresztiséget.

c) Egy arany ivó-edény. (Ábrázolatokkal hihetőleg magyar mythosokbul, s egy diadalmas magyar főnökkkel a 10. századból). Ezen módfelett érdekes edényről, az egésznek kisebbitett idomán kívül, a rajta levő 4 dombor-

ábrázolatok kettejét adjuk, mellyek a kiállítás és munka után itélve a 10. századra mutatnak. A 10. század előtt a pikkelypánczél majd egyedüli hadiöltöny volt mind a rómaiaknál mind a barbároknál. Ellenben a 10. században az egyszerű gyűrűspánczél, talán a magyar törzsökök által, lett Európában lassankint uralkodóvá. Ez gyűrűkből állott, mellyek bőrre voltak egymás mellé fűzve. Ugyanegy időben jelent meg a lap-pánczél is, mellyen négyszegű lapocskák voltak egymás mellé tűzve *). Ezzel a magyarok fegyverzetének leírása, bölcs Leo császárnál, is megegyezik, ki megjegyzi, hogy előkelőknél a lovak is pánczélözva voltak. — Azon alaknak is, mellyet a diadalmas hajánál fogva vonszol, hasonló pánczélja van. Egy ellenség levágott feje a nyereghöz van akasztva. Hasonló ábrázolatok korábbi időből is gyakran találhatunk római pénzekben és köveken, stb.

A második mezőben egy koronázott férfi látható lap-pánczélban, a persáknál szokásos, grifszerrü semberfővel biró állaton ülve, melly hasonló a martichoroshoz **). Hátra van fordulva, hogy egy párdúcot ejtsen el ellövendő nyiljával. Azonban persa emlékeken az említett nyillövész nem hátrafordulva van ábrázolva. Ez tehát honi magyar hadiszokásra mutat, mint Leo császár, Regino, Luitprandt és mások elegendőleg bizonyítják.

A harmadik mező egy sast mutat, melly egy meztelen női alakot emel levegőbe, ki kezében lilomokat nyujt fel, s a Ganymedről szóló, ehhez hasonló, persa-hellen mondára emlékeztet.

A negyedik mező végre a grifröli ismeretes ábrázolatot mutatja, melly egy szarvast szaggat.

Összehasonlítás kedvéért d) a lánczot és csatot is, Bene, Pest építője, fegyvereivel együtt, adjuk (915—935 f.), mik néhány év előtt Bene nevű pusztán ásattak ki.

Jászok csoportja.

(A Romában levő Traján-oszlop Bartoli szerinti kiadása után). — Történeti értesítésekkel a sarmat jászok (jazyges), valamint a későbbi magyar jászok (philistaei), vagy ijászok felől.

A Duna s Tisza közti síkságokon, mennyire csak a történeti ismeretek érnek, mindenkor merész lovagnépet találunk. Már nagy Sándor korában tétetik itt a sarmat jászok (Ιαζυγες) ***) felől említés. Midőn Traján egy kétszeres had-

járás alkalmával a dákok ellen harczolt, miről az alsó Dunatájakon a trajáni oszlopok és a köhíd roppant maradványai tanúságot tesznek, akkor a jászok mint a dákok hű szövetségesei jelennek meg. Gyorsaságuk, vitézségük, fegyverzetök és harczmódjuk által félelmesek voltak a rómaiak előtt. A csatár és lova egészen pikkelypánczél-

*) Az említett lajstrom 18. száma után.

**) Dio Cassius LXXI. 12. és 13. Itt megjegyzem, miszerint az εσ szótagot csupán a görög hangozás teszi, s hogy a ΙΑΣΥΤT szóban a magyar 'Jászok' szónak görögösített kiejtése fog utánhangzani.

***) Ariani Nicom. Expeditiones Alexandri Lib. I. c. 3. Nem akarjuk elhatározni, valjon a jazyges (ιαζυγες) szóban a Jaz gyök akkoriban ijászt (nyillövészt) jelentett e; mindazáltal némi valószínűség szól ennek elfogadása mellett. Ez esetben a ιαζυγ szóban a görögösített többes szám: jászok viszhangzanék, s az εσ vég szótag csak a görög kiejtéstől eredne.

*) Leber J., A csás. fegyvertár Bécsben, 492 — 506 l.; melly munkában általán nagyon becses jegyzetek vannak lerakva a középkori fegyver-tudományról.

**) Martichoros, Herder, Elővilága' 58. l. szerint a bölcsesség jele. Vesd össze ugyan ő 'Ideen' munkáját I. 296, 962. Ponter Travels stb. I. 31 — 33. l. Niebuhr Utleirásait 11. k. XX. f. 125. és 126. l.

ba volt burkolva, s ez okbul csak nehezen sebezhető; csupán arcuk volt szabad, minél fogva akadálytalanul figyelhetek ellenségek mozdulataira. Főfegyverzetök nyíl és kézív volt *). E mellett olly fürge lovagok voltak, hogy hirtelen megtámadások és szinlett futamlás által hozták zavarba az ellenséget. Azonban épen akkor voltak legfélelmetesebbek, mert kézívöket testök hátrafordultában szintolly gyorsan és biztosan használták, mint előfelé. Az előttünk fekvő képen egy csoport jász Traján táblájáról van előállítva, kik egy kastély felé futnak; azonban üldözőiknek még futamlás közben is vészokozók. Több okok birtak bennünket rá, hogy e jelenést a „Magyar hajdan és jelen” gyűjteményébe fölvegyük. A jászok lovagnépe a mai Magyarhon tájait lakta, különösen a jászságot és kunságot. Fegyverzeti és hadakozási módjok hasonló volt a Magyarokéhoz, midőn Európába bevándoroltak, mert az utóbbiakról is írja Leo császár és más byzantziak, miszerint az előkelőbbek közt ló és lovag vértézve volt. Szinlett futamlás, a nyílnak hátrafordulás közbeni használata, szinte fő tulajdonságait képezék a magyaroknak, mi által a nyugatiakra nézve félelmesek voltak. A jazyges (Ιαζυγες) és jászok nevezet hasonlósága végre, a korábban érintett sajátságokkal összefüggésben, azt látszik mutatni, hogy a régi sarmat jászok kun-parthus törzstől erednek, tehát hogy a későbbi jászokkal, a szó tágabb értelmében, rokonok valának. Azonban mindenesetre egy képet kapunk a magyarok harcászati módjáról bevándorlásukkor.

A sarmat jászok a rómaiaknál néha csupán a sarmaták általános nevezete alatt jelennek meg. Elfoglaltatván Dácia a rómaiak által, a tiszai dákok a keleti Daciában lakozó rokonaiktól elszakasztattak; a római uralkodás megszűntével újra nyitva lett az út a közlekedésre. II. Claudius császár alatt vándorjászokról (jazyges metanastae) tétetik említés, kik a kaspi tengeren túli nagy szülőföldükről vándoroltak be, kiknek egy része a Seret és Brut vize közt maradt hátra **). — Marcus Aurelius alatt a jászok a markomanok és quadok szövetségesei voltak s a rómaiak némelly véres ütközete a jászokkal nemcsak az Ister partjain, hanem még e folyam jégburkán is küzdött ki. A 4. század elején az úr- és szolgál-sarmatákat (sarmatae domini et servi) tanuljuk ismerni. Az előbbiek, midőn az utóbbiak fellázdak uraik ellen, 334-ben, nagy Constantín császár engedelmével, Pannoniába, Macedoniába s Italiába kivándoroltak, s itt elszórtan letelepedtek ***). A dunai határnál hátra maradt, szabaddá lett sarmaták határbeli sarmatáknak (sarmatae limitantes) nevet kaptak. Nem sokára ezután eltűnnek a jászok és sarmaták nevei, s e helyett a vandalok, alunok, góthok és hunnok neve lép előtérbe. A sarmat jászok fő lakhelyén, a Duna s Tisza közt, nem messze Jászberénytől, a mai Jászság főhelyétől, ütötte fel Attila udvari sátorát. Ezen királyok királya, a magyar hősmondák Eteléje s a németek Etzelje, a scytha s német földek

*) Már főnebb volt említés a cserkeszek ehhez hasonló fegyverzetmódjáról.

**) A Jassy szóban, melly Moldvaország fővárosa, tán még most is a jászok azon első telepedéseire emlékeztetünk. L. Horváth István (A jászok mint magyarul beszélő nemzet, mint ijászok.)

***) Euseb. in vita Constantini imp. L. V. c. 6. — Vesd össze e helyet Amian. Marcellin. XVII. c. 13. és Jornandes de reb. get. 22 c.

ura, innét vonult ki, mint Isten ostora, Göröghonba, Gallíziába s Italiába; itt halt meg nászéjelen, s eltemettetett fő-lakhelye közelében (452). A Jászságban volt az avarok nagykhanjának, számtalan ijászokkal rakott, főkerítése, s a vidék régi árkait (ó-árkait) azon kor emlékeinek tartják. Az avar uralkodás megdöntésekor, nagy Károly alatt (799), ezen avar kerítés is elfoglaltatott, s a Duna és Tisza közti földdarab időre a frankok birtokába jutott. Azonban nem sokára több sláv fejdelem a Duna északi részein függetlenné tette magát. A Duna s Tisza közt bolgárok helyezék be magukat. A carolingek örültek, hogy Pannonia régi határait az Isterig megtarthatták. Swatopluk e helyett a sláv-bolgár és oláh fejedelmeket, mint nagy fejdelem, a maga főparancsnoksága alatt egyesítette (870-től kezdve). Swatopluk halálával megszakadt az egyeség kötele (894). A magyarok, a kunokkal együtt, először a Duna s Tisza közti tájakat foglalták el, innét lettek uraivá mai hazájok egyéb tájainak, s hadjárásokat tettek fél Európán keresztül. — Miután a magyarok Ágosta mellett a Lechmezőn (955) a legnagyobb veszteségben részesültek, Zoltán fejdelem a néptelenített országot, különösen Pannonia nyugati határain, ásiai törzsökök megtelepítése által iparkodott erősíteni. A magyarok egykori elleneit, a besenyőkötli törzsököt, telepíté meg Lövön, Fertő tava körül és sok más helyeken, mellyeknek névgyöke Bas, vagy Bes (Vas). Ezek a nyíl és ív használásában különösen ügyesek voltak, s ez okbul legtöbbnyire ijászokul (jászokul, sagitarii, pharetrarii, jassones) szolgáltak. Az ijászok az Árpádkirályok alatt is félelmesek maradtak a háttáros német tartományokra nézve a magyarok elleni csatáikban. IV. Béla alatt egy tulajdon csapat alkottatott 100 királyi ijászból, s abba nemcsak besenyők, hanem a kúnok és székelyek legügyesebb ijászai is fölvetettek. Minthogy mindezen törzsökök, régi pogány mód szerint, még mindig kopaszon (pilisesen) viselék fejöket, úgy látszik, ez okbul neveztettek a magyar ijászok philistaeusoknak, melly nevezet annál inkább átment a törvényekbe s oklevelekbe, minthogy vele a balistarii, balistaei latin kifejezés, a balista behozatala után, némi rokonsággal bír *). A királyi ijászok csapatja, csakhamar a mongolok visszavonulása után (1242), a kúnokkal együtt, a nádor különös törvényhatósága alá vettetett, s kapitányok alatt kerületekre osztatott. Főhelyek voltak Mizse, Kecskemét, Kolbász, Halász, csak későbbben Belén, Szakás, Jászberény. — Kún-László kormánya alatt a királyi jászok, a kúnokkal együtt, a kir. nemesek (nobiles servientes regales) soraiba vétettek. Azóta a magyar jászoknak (kiket csak Ramzanus a 15-ik században nevezett ismét jazyges-nek) története a kúnokéival szorososan össze vannak fűzve. Az utóbbiakról szól a legközelebbi lap.

*) A balista nagy kézív volt nyílnak lödőzésére, s különösen a 12. és 13. században volt használatban; de pápai bullák által, szörnyű hatásai miatt, mint kereszténytelen, gyakran kárhoztattatott. A philistaeus szónak közönséges származtatása balista szótul van. Azonban a főnebbi származtatás azért látszik jobban alkalmazhatónak; mivel még némelly helyek viselik a Pilis és Jász nevezetet, hol egykor philistaeusok voltak telepedve.

Kún (régi hún)
 (L. Mart. Schödeli Disquis. hist. polit. de Regno Ung. 1630)
 Kumaner (alter Hunne)
 (L. Mart. Schödeli Disquis. hist. polit. de Regno Ung. 1630)

JÁSZOK ÉS KÚNOK
 Főkapitánya 1847.

Mai Jász-Kún. 1847.
 Heutiger Jazyge
 o. u. Kumane 1847.

Der JAZYGER und KUMANIER
 Ober-Capitän 1847.

Jászok és kúnok főkapitánya.

Háttérben egy kún a középkorban és a jelenidőben. Egyszersmind érintések a kúnok történeteiből.

Az előttünk álló képnek csak rövid magyarázatra van szüksége. A főkapitány a jelenkorban vétetett, valamint a háttérben levő kúnok egyike is; a másik azon szép réznyomattól és más még régebbi rajzokból való, mely a munkához mellékelve van. E középkori kún öltözetét a kúnoknak a képeskrónikákban rajzaival megegyezik, csupán az állás és tartás kevesebbé feszes. Egyedül a lábtyű különbözik, s az oláh bocskorra emlékeztet.

Helyén lehet itt, a kúnok történeteiről Magyarhonban egy rövid vázlatot adni, hogy ez által jelen jogait, szabadságait és sajátosságait magyarázzuk.

A kúnok (chuni, cumani) a nagy hun népfajhoz tartoztak, s távol értelemben rokonok voltak a magyarokkal. 4 főosztályban és 4 különböző időszakban vándoroltak be Magyarhonba. 1) Az első kún csapat — 7 törzsből — Kiownál egyesült a magyarokkal, velük nyomult Árpád vezérlete alatt a kárpátokon, s lényegesen előmozdították az új magyar haza elfoglalását (894). Az akkori kún törzsfők és vezérek nevei: Ed, Edumen, Ete, Bunge, Ousad, Boyta és Ketel. Fiaikkal és utódaikkal együtt tetemes földbirtokokat nyertek, különösen a Duna, s Tisza közt*). 2) László király uralkodása alatt az uzok vagy palowzok**) kún (hunn) törzse, Kapulch vezérlete alatt (1089-ben) Magyarországra csapott, míg László király Horvátországban távol volt. Azonban, mint szélvész szárnyain, sietett elő a hős király, s nem messze Temestől megverte Kapulchot seregeivel együtt. Később Ákust, a kúnok egy más vezérét is, meggyőzte, ki új hadsereget szerzett össze. Ákus elesett Lászlóval vítt párbajban. Számos kún hullott el a magyarok fegyvere alatt; a kik megmaradtak, lakhelyet kaptak a Duna, Tisza folyamai s a Mátra hegye közt, azon föltétellel, hogy megkereszteltessék magukat***).

3). A kúnok egy harmadik serge, Tatár nevű vezér alatt, 1124. körül jött Magyarországra. E vezér a maga khánját Kúnországban megölte, s a magáéival II. István királyhoz szökött. Ezen csapat nem sokára megsaporodott, midőn a pecsenegék és kúnok, II. István király szövetségesei, Kalo-Joannes görög császár által olly szörnyen megverettek, hogy a kúnok számos csapatai Magyarhonba szöktek. Ezek lakhelyeket kaptak a Duna s Tisza közt, a ré-

gében bevándorolt kúnok közepett, Tatár és Kun-sz. Miklós körül.

4). A kúnok legfőbb tömege — 40,000 család — 1238-ban Kuthen király alatt vándorolt a mongoloktól (tatárok-tól) IV. Béla királyhoz. Ez tisztelettel fogadta királyukat, s a jövevényeknek lakhelyeket adott nem csak a Duna s Tisza körül, hanem a Maros, Temes és Körös vidékein és Csallóköz szigetén is, azon föltétellel, hogy keresztény hitre térnek. E kúnok besnyői nyelven beszéltek, s azon hiedelem terjedt el, miszerint Kuthen király azért jött Magyarhonba, hogy itt a magyar nyelvet sajátjává tegye, hogy így aztán a magyarokat a mongoloknak elárulja. Azonban a kúnok épen nem értették a mongol nyelvet, mint azon gögös levélből láthatni, melyet a mongol khán a maga nyelvén Béla királyhoz írt, melyet azonban egy kún sem értett meg egész Magyarhonban. Maga Kuthen Pesten vette lakását, s hűségi esküt tett. Ettől fogva Béla a kúnok királya címét is fölvette címei közé. — Azonban e befogadás csak hamar szomorú küzdelmeknek lett indító-oka az országban. A korábban Magyarhonba fogadott kúnok már ugyan 1228-ban püspökül kapták Dietrich prédikáló szerzetest; azonban csak kis részök tért a keresztény hitre. Hogy ennek elfogadására az ujonnan bevándorolt kúnokat hajlandóbbá tegye, Béla király kimélettel és kegyesen bánt velök. Midőn azonban azon bal hír fölkerkedett, hogy a kúnok a mongolokkal egyet értenek, s komoly nyugtalanságot okozhatnak, Béla országgyűlést tartott Kéve zárdájában a Tiszánál, a hol a kún családoknak az egész honbani felosztása, s a magyarok és kúnok közti viszályok elintézésére saját törvényhatóságok életbeléptetése, határozott. Ez azonban nem segített a bajon. Mert midőn a mongolok valóban benyomultak a kárpátokon, s kevés napok alatt egész Pestig elhatoltak, növekedett a kúnok egyetértése felőli panasz. Maga Béla király, a nép lecsillapítása végett, Kulhent elfogadta s törvény elé idéztette. Midőn ez megjelenni vonakodott, a magyarok és a német segédsergek részéről mellyeket harcos Fridrik osztrák herceg vezetett, zaj támadt, mellynek alkalmával Kuthen háza Pesten ostrom alá vétetett, miközben e kúnkhán önmagát meggyilkolta, hogy ne jusson élve ellenségei kezébe. E hírre Magyarhon minden vidékiről előcsődültek a kúnok, hogy királyuk halálát megboszulják; s most valóban megtörtént a kúnok és mongolok szövetezése, mellyet eddig csak a néphiedelem alkotott. Számos kúnok elhagyák ennek következtében (1242) a mongolokkal Magyarországot; a megmaradtakat IV Béla király ismét kerületébe szedte, s a nádor törvényhatósága alá rendelé. — III. László alatt, ki a kúnok iránti előszeretete miatt kún Lászlónak neveztetett, új panaszok álltak be a kúnok ellen, hogy még mindig sátrók (cserények) alatt élnek, hogy maguk még pogányok lévén, rabszolgául keresztényeket tartanak, sőt őket meg is ölik, s jószágait

*) A kúnok különös jószágait nem csak a legrégebbi magyar krónikáiról, Béla jegyzője, felhozza, hanem azok nagyrészt még a 13. és 14. században is oklevelileg kimutathatók.

***) A Palowzok nevezete annyit látszik jelenteni, mint paluzok, sikság lakosai, minthogy Nagykunság (déli Oroszhon) sikságairól jöttek. Ezzel megegyezik a 'Falen', 'Valen' vagy, 'Valven' német kifejezés, minthogy Fala ó-német nyelven sikságot tesz.

****) A mostani palóczokat Magyarhonban, kik a fönnevezett tájakat lakják, és saját tájbeszéd által tüntetik ki magukat, ama régi palowzok utódainak tartják.

magukhoz ragadják: Pápai legatus jelent meg, kinek kezébe esküt kelle tenniök, hogy keresztényekké lesznek, s mindent, mi a főnebbi panaszkra vonatkozik, kerülni fognak. Béla rendelkezései megerősítettek, s a kúnok, kik az előtt nemesekre (nobiles) és parasztokra (rustici) osztattak, mind nemeseknek nyilvánítottak, azon egyenlő hadi köteleességekkel, mint a nobiles regales servientes. — László király szabadalmában nyilván kimondatik, hogy akkor 7 kún törzsfaj (generatio) létezett; e törzsök mindenikének saját birái voltak, kik azonban a nádornak valának, mint legfőbb birónak, alávetve, s vele a kúnok legfensőbb törvényszékét képezék. Csak azon esetekben, midőn a megítéltetendők élete s halála forgott kérdésben, volt azon törzs kapitánya, mellyhez a bűnös tartozott, egyedüli biró, kitől magához a királyhozi felelbbvitel megengedett. — Végre még megjegyezzük, miszerint a rettegett falok (kúnok) a Stillfried és Dürnkrot közti ütközetben, March folyam mellett, habsburgi Rudolfnak Ottokár feletti győzelmét (1278-ban) elősegítették, s így hozzájárultak, hogy a Habsburg házat osztrák fejedelmi székre emeljék. — Az Árpádok kimulása után is különös kerületekre osztva maradtak a kúnok és jászok. — A török uralkodás korában a kúnoknak és jászoknak súlyos terheket kellett viselniök, mert mind a királyi koronához mind a törököknek megfizették adójukat. Hasonlókép volt sorsuk Tököly támadásai alatt. — A folytonos török háborúk kimerítették I. Leopold pénzerejét, ez okbul, Kollonits bibornok, akkori kincstári elnök, tanácsára, galanthai Eszterházy Pál herczeg nádor ellenovása daczára, eladta a jásztságot és kúntságot a német rendnek, $\frac{1}{2}$ millioért. A szatmári béke (majus 11-dik. 1711.) V. pontja következtében, visszakivánták ugyan a Rendek a jásztságot és kúntságot, s VI. (III) Károly 1712-ben kihallgatott egy küldöttséget a jászok és kúnok követeléseiről, mellynek következtében a német rend a tulajdoni jogról lemondott, s késznek nyilatkozott, váltságdíjért mind a két kerületet visszaadni. Most országos törvény által (XXXIV. 1715.) elhatároztatott a főnebbi fél millio visszafizetése, s pedig úgy, hogy az adósság felét a kir. kincstár, másik felét az ország fizesse. Mivel azonban 1731-ben az említett összegek még nem voltak összehozva, ez okbul a rend a pesti kórkatonák tőkéjéből elégitetett ki, s a jásztság és kúntság e tőkének birtoka lett. — A kapitányok nevezete ez idő alatt (1702 — 1745) megszűnt, a kérdéses kerületeket a németrend és később a kórkatonaház tisztviselői kormányozták, kik olly censust ál-

litottak fel, melly által 1702 — 1731-ig 25 millio forint, 1731 — 1745-ig pedig 45 millio frt, vétetett be. Ezenfelül nagy szolgálatoikat tettek a jászok és kúnok az utolsó tatár-futás alkalmával. Ez okbul érvényességet vívott ki magának Pálffy János gróf nádornak, a Pozsonyban tartott tanácskozmány alkalmával, azon indítványa, hogy a jászoknak és kúnoknak, 500,000 forintnyi összeg letéte mellett, ide számolván még 15,000 forintot a javításokért, szabadságuk és régi jogaik megváltása megengedtesse. Egyszersmind megígérték, hogy azon 400 lovagon kívül, mellyeket az előtt kellett kiállitniok, még 1000 lovaggal vesznek részt a Poroszhon elleni háboruban, valamint következő századokban is teljes erejük szerint. — Majus 6. 1745-ben következett a jász, kis és nagy kúntság kerületek szabadságainak kivonatosan történt megerősítése, mellyekben, a főnebb előadott szabadalmakon kívül, még vérhatalom is engedtetett nekik. Mellékes szabadságaikról ugyanazon évi nov. 22. érkezett meg az utólagos erősítés. Szabadságuk ismét felvirágzásakor nádori főkapitányuk zsadányi és törökszentmiklósi Almásy János volt, a most olly fényes esalád közös őse. Minthogy a váltságdíj legnagyobb részint csak kölcsönök által lett összehozható, Palm Ferencz báró, az említett nádori főkapitány jótállása mellett, 300,000 forintnyi kölcsönre vállalkozott; az adósság-levelet Horváth András, Nánássy János és Varró István, a jász és kún kerületek felhatalmazottai, álliták ki; a sanctionálási oklevelet pedig Almásy János jul. 12. 1745-ben, lekötelezvé magát és utódait, s Palm báró betáblázván e kötelezvényt az Almásy hevesi jószágaira. Három év lefolyása után a derék jászok és kúnok megfizették a 300,000 frtot, mire a jótállási levél visszaadatott, kitábláztatott és elszakított, s 1748-ban a hevesi levéltárban letétezt. — Végre még megemlítendő, miszerint a jásztság és kúntság lakosai, az 1791. évi törvény (29. cikk) által jogot nyertek, két követet küldeni országgyűlésre.

1845. évi majus 22. és 23. volt a fenséges kettős örömmű: a jásztság és kúntság szabadságának százados, és a boldogult főherczeg nádornak, mint a jászok és kúnok grófjának és főbirójának, félszázados ünnepe. Az egyszerű, de szives fogadás, s a jól rendezett ünnepélyek népsajátságos jelleme, tökélesen alkalmas volt arra, hogy a szép patriarchai viszonyt kitüntesse, s e napokat, mint dicső s feledhetlen emléknapot, illeszsze a jásztság és kúntság történeteinek könyvébe.

Scenery M. Ince's Patent.

DÉVIEN.

THEBEN.

DEVÉN.

Világtörténeti fontos mozzanatok előadása, s rövid észrevételek e vár egyéb történetei felől.

Midőn a fel- és lejáró gőzös a magyar-osztrák határszélek festői tájain elsiel, nem egészen kedvezőtlen időjáratkor a legtöbb utazót a födezetre csalják az igéző parti látványok, s különösen elbájolja őket a függőleges, sőt részszerint kiálló szirteken trónoló Devén romainak meglepő tekintete, míg a hajón az osztrák lobogót magyar, vagy megfordítva, váltja fel, jelül, hogy a két ország határszélén haladnak el.

Különösen érdekesnek kell azonban e várromoknak a magyarrá nézve lenni, ha meggondolja, hogy ezen sziklavárral jelenlegi drága honának elfoglalása összefüggésben van, hogy a Nagymorvaország ezen szilárd főkulcsán törött meg a karolingek ereje, míg Arnolf császár a vitéz magyarokat, kik épen Bolgárországban nyert diadalaik által messzeterjedő hirt szereztek maguknak, segítségül hitta, elöttök az alsó Pannoniába (P. Suria) vezető kapukat és gátokat (portas et interpositiones) megnyitotta, hol, mint Brazlaw frank-sláv fejedelem jobb szárnya, a Dunán fölfelé egész Devén tájaig nyomultak, s először léptek Árpád vezérlete alatt azon földre (892), melyet aztán csakhamar sajátukul foglaltak el (894—900)*).

Devén nevezete (régibb időkben Dowina és Dewina) sláv eredetre mutat, s annyit jelent, mint leányvár, szűzvár. Gyanítják, miszerint egy Devina nevű régi sláv istennő, vagy egy sláv fejedelem lány, tiszteletére neveztetett így. — Történetileg bizonyos azonban, hogy Rastislaw (Rastic) morva fejedelem uralkodott Devénben 842—869 közt,

s sziklavára helyzetében bizakodván, innét daczolt a karolingekkel, német Lajossal és fiával Karlmannal. Rastislaw megerősíté magát a bolgárokkal és a byzantzi udvarral kötött szövetség által.

Lajos Devén elé nyomult, a sláv fejedelmet megtámadta, azonban elfoglalásával fel kellett hagynia s visszavonulnia (850). Rastislaw még a keleti határszél frank markgrófját, Ratbodot, is el tudta csábitni s Karlmann a maga részére édesgeini. Miután az utóbbi ismét kibékült apjával, a karolingek részéről nagyobb erővel készültek Rastislaw ellen. Midőn ez a hatalmas frank tábornak Devén körül települni, s a Duna és a March egyesült vizeit hajóhaddal ellepetve lenni látta, békére hajlott (864). — Ez azonban nem volt tartós. Rastislaw csak arra használta azt, hogy ujitott hatalommal feltámadjon. A csehekkel és szerbekkel való szövetkezése által hatalma tetőpontjára lépett (868). Három német táborral daczolt a maga erős váraiban*). Csak saját unokaöccsének, Svatopluknak, árulása buktatta meg. Utóbbi egy sólyomvadászat alkalmával fogolylyá tévé őt, s Regensburgba küldötte. Itt Rastislaw béketörés és felonia miatt halálra kárhoztattatott, Lajos király által azonban kegyelemből csak vakitással büntettetett. Sokkal veszélyesb és hatalmasabb lett a cseles Svatopluk. Ő úgy tudá magának Lajos bizalmát megnyerni, hogy még a frank tábor vezérlete Wellehrad ellen is rá ruházott. Mintegy alkudozásra ment be a várba, azonban a morvakkal megtámadta a frank tábornak, s a rá bizott német serget majd egészen elpusztította (871). Tizenkét év alatt Svatopluk

*) Vesd össze az első füzet szövegében az 1. és 2. számot. — Bövebben értekezik szerző a magyaroknak, mint Arnolf segéd-sergeinek, táborozásiról 792-ben, s Magyarhonnak erre következő elfoglalásáról, az „Oesterreichische Blätter für Literatur“ című lapban.

*) Az ütközet középpontja azonban ez évben (869.) nem Devén volt, hanem Wellehrad folyamvár (Hradisch mellett) a March közelében.

nagyherceggé s királylyá *) emelkedett, a legtöbb sláv herceg és fejedelem, a Dunatáj északi részén, az Elba melletti szerbektől a Haewus melletti bolgárokig, megismervén főnökségét. Országát Nagymorvaországának neveztetett. Ezzel most Pannoniát is egyesíteni akarta. E miatt is ismételve csatára kelt a karolingekkel (883 és 892.) Ő a keleti határszél(marcha orientalis)szökevény markgrófját, Aribot, pártfogása alá vette, azonban végre mégis vastag Károly vasalljául el kellett magát ismernie (883). Arnolf császárral Svatopluk elejente jó egyetértésben volt. A császár még keresztapja is lett elsőszülöttének, s Svatopluk Arnolfhoz látogatásra ment a keleti határszélre (890). Azonban két év múlva a kettő közt keserű harc támadt. Hogy Pannoniát megvédje, Arnolf a magyarokat hitta segítségül, mint főnebb említettett **). Ezek azon világtörténeti események, mellyeknek középpontja leginkább Devénnél van, s mellyek a magyarok bevándorlásával összefüggésben vannak. Most lehető rövidséggel érintjük Devén vára további történeteit.

Midőn a March, a Nagymorvaország eldarabolása után, Magyarhon határa lett (905.), hihetőleg akkor ment át a vár a magyar fejedelem birtokába. Devénnél kezdődött a háromnapos nagy csata, mellyben a magyarok az utolsó karolingnak, gyermek Károlynak, sergeivel vívtak, a hatalmas bajor herceget és keleti markgrófot Luitpoldot, Ditmar salzburgi érsekkel, s a német nemesek és papok virágával, felkonczolák, s a régi karolingi keleti határszél-tartományt(Austria, marcha orientalis) az Enns vizéig elfoglalák (907).

1233-ban Devént harczos Fridrik keményen ostromolta, s 1272-ben Ottokár cseh király elfoglalta. Mátyás király korában (1468.) oklevelek szerint a hatalmas Szentgyörgyi és Bazini János és Zsigmond grófokat találjuk Devén birtokában. E híres nemzetség kimutatása után a vár darab időre Zápolya birtokába jutott; azonban I. Ferdinand király, Báthory István nádornak ajándékozta azt hű szolgálataiért. Báthory gyer-

mektelen halála után(1535.)Devén annak testvéréhez, András országbiróhoz s utódaihoz jutott. De midőn ezen dicső ág is XII. Istvánnal (1605.) kimult, Báthory Miklós várnagya, Bay Mihály, maradt a vár birtokában, mellyet már korábban is birt haszonvétele, tisztii fizetés helyett. Bay leányának, Zsuzsánnának, adta a várat örökségbe, ki buzini Keglevics János grófhoz ment férjhez; s a kettőnek fia, Keglevics Ferencz, forma szerinti királyi adományozást eszközölt ki, melly védhette őt Draskovich bán igényei ellen, kinek azt II. Rudolf (1608.) átírta. A harminczéves háboru alatt Devén rövid időre Bethlen Gábor hatalmába esett, azonban (1621.) a király számára Bouquoy által rohanással visszafoglaltatott. — 1650-ben (martius 30.) III. Ferdinand király a sok érdemmel bíró nádornak, Pálffy Pál grófnak, ajándékozta a Devén és hozzá tartozók feletti örökös birtokjogot, a rajtlevő régi zálogösszegek kifizetése mellett. Fiai, Antal és Károly grófok, Keglevics Ferencz től beváltották igényeit, s új királyi megerősítést nyertek Devén vára s uradalma birtokjoga felett, mellyet Pálffy Pál nádor már nemzetségi majoratussá emelt. — Ezen ágnak a nádor unokájával, Pálffy Miklóssal, történt kimulása után (1706.) Devén a régi vagy elsőszülötti ágra jutott vissza, t. i. Pálffy István gróf utódaira († 1546.), ki a többször említett Pál nádor legöregebik bátyja volt; legközelebb pedig az olly híressé lett testvérekre, Miklós és János nádorokra. 1807-ben e nemzetség-ág hercegi rangra emeltetett, s még jelenleg is birtokában van e vérnak *). Akkoriban a fellegrvár nagy részint romokban feküdt ugyan; azonban a falak még a tetőig főlértek, némelly szoba lakható volt, s az egész festői, hatályos tekintetet nyújtott, mint a mellékelt rajz mutatja **). — Az alsóbb hegygerinczen levő vár azonban még jobb állapotban volt, s tisztak lakták. — Csak 1809-ben vetették föl a francziák, eltávozásuk alkalmával, Devénnek még fenálló roppant falait, s ez által különösen a fellegrvárat csaknem porrommá változtatták.

*) Némelly krónikairó dux, magnus dux, sőt egy némelly rex névvel is, illeti őt.

***) Fő forrás mind ezen csaták iránt, a sláv fejedelmek és karolingek közt, az Annales Fuldenses, és Bectiani az említett évekről, Pertznél I.

*) Többet Devén történetei felől a 15. század óta I. Hormayr és Mednyansky báró zsebkönyvében hazai történetek számára. 1828. esz. 360. lap.

***) A főnebbi rajz Devén képének másolata, mellyet Mednyansky báró a „Tudományos gyűjtemény”ben 1820. X. adott.

Dévén vára omladéka 1809.^{be}

Gravirung M. Winterstahl

Ruine von Theben 1809.

DEVÉN (jelen időben).

Csak a főutakkal Devén felé s annak legjel-
esebb néz pontjaival fogunk megismerkedni, s a
regényes hegyromok megtekintése után, a fel-
legvárból való kilátásban gyönyörködendünk.

Minthogy a gőzhajóknak nincs Devénél szállhelyük,
kirándulásukat szárazon kezdjük Pozsonybul. 1) A Duna
mentében fölfelé haladunk két óráig. Elejénte,
egész odáig, hol az út Károlyfalva felé jobbra kanyarul,
meglehetősen jó csinált ut vezet; ez azonban lassankint rosszabb
lesz, a mint a vidék gényessége kezdődik s a parti tájat mag-
laszirtek szűkítik. Ez okbul jobb lenne, az utolsó órácskát
gyalog vándorolni. 2) Még kellemesb a gyaloglóra nézve,
Károlyfalva előtt az ugynevezett devéni ösvényre térni, mely
a mezőségekkel változó erdős halmokon a devéni hegycsúcs
legmélyebb gerinczéig, s innét Devén omladványainak ré-
szenkinti szemléltetése mellett (Pozsonytul $2\frac{1}{2}$ órányira)
vezet. Azonban ez utat csak lóbaton vagy gyalog tehetni.
Azonfelül első izben vezető is tanácsos, hogy a szükségtelen
kerüléseknek elejét vehessük. 3) Ki a két órai gyaloglást
igen soknak tartja, jól teendi, ha Hidegkútra, mely
helyet horvátok építették 1558-ban, kocsizik, s innét a de-
véni hegycsúcs gerinczén a veres keresztnél lehalad,
erdős szőlőkertek közt, a megható omladványig. 4) Fölte-
vén, hogy a vasut March vizétől Pozsonyig járható, Ujfalutól
a March mellett lefelé Devénig legjobban lehetend menni,
melly úton előre figyelmeztetjük a vándort az Ujfalu mellett
létező homokhegyre, mely a devéni hegycsúcsnak tengeri
csigabigából összetorlódtott előhalma.

Bárhonnét lépünk Devénre, a fentrónoló rom meglepő
tekintetet mutat. Még legkevesebbé részesül ebben a Duna-
parton fölfelé vándorló; festőibb a kilátás a devéni ösvény-
ről és a Marchtól; legszebbek kétségtelenül a folyamról
s az átellenben fekvő devéni ligetről való nézetek. A
mi álláspontunk ez utolsó helyről van elválasztva. Itt a söté-
tészürke függőleges szirt merev oldalát látjuk, mellyen a
fellegvár mintegy sasfészek látszik függeni, míg az előszö-
kelő sziklákon egy magányosan álló toronyka s a körfal om-
ladványai merészen csoportosulnak, s az új vár romai a
hosszasan elterülő halmokon emelkednek, s a képnek, a me-
rész és gyöngéden kigyózó vonalok ellentéte által, kellemes
változatosságot adnak. Felséges ezen állóhelyről egy szép
hajnal élvezete. A nap kiteríti kelet felé a sötét sziklavár
megett biborpalástját, míg nyugaton az ezüst holdtányér

sápadoz; mindenütt nyugalom uralkodik, — csak a habok
zajongnak titokteljes hangokban, gyakran könnyü ködözet
fátyola alatt, s a lassankint ébredő madarak reggdalukat ének-
lik az emelkedő nap üdvözetére. Midőn aztán a fénylő nap-
csillag a hegyormon fölülemelkedik, a barna mohos tornyok
és ormok rózsafényben csillognak, a Duna köde mint ezüst
hullám fénylik, s csakhamar arany fellegkint emelkedik túl
hegyen, szirten és várromon.

Azon vándorra nézve, ki a devéni ösvényen vagy a
Dunaparton jutott Devén falujába, a legközelbi út a parton a
falu felső részén vezet. A körfal kapuján belépünk, s a ke-
ritésen belül a belső, most már nagyon megrongált, alsó
várromok felé ballagunk. Már itt is gyönyörű kilátás
mutatkozik egy részről a fellegvárra, másról a Duna tükre-
re. Azonban még nagyobb élvezetnek megyünk elébe, a mere-
dek s az előmunkák omladékai által némileg terhes ösvényen
felhaladván a szirtes fellegvár romaihoz. Itt fen megérkez-
vén, a pompás kilátás lepi meg és bilincsezi le a te-
kintetet. Egyenest lábunk előtt a Duna s a March egyesülését
pillantjuk meg, mely utóbbinak lusta feketesárgás vize még
messzire kiismerhető szöke Dunánk tiszta kék hullámaiból.
A Braunsberg (barnahegy), a farkasvölgyi s haimburgi he-
gyek festőileg csoportosult ormai, a rajtok levő romokkal,
Altenburg és Petronell tiszteletteljes egyházai s kápolnái, a
zöldkék ligetek, s a távol levő kopasz hegységektől kör-
nyezett Marchmező, olly kilátást nyujt, mellyet csak maga a
magasabb devéni csúcs halad felül. Észak-keletre ugyan e
hegy széles lejtői s előhalmai korlátozzák a kilátást; azonban
magának Devénnek egyháza s házikói több változatosságot
s életet adnak ez oldalnak. Ha a messzelátás élvezetében
eléggé gyönyörködénk, csak akkor kezdi a szem közelebről
vizsgálni a fellegvárnak csupán 3—4 lábnyi magas erős ro-
mait, mellyeket az idő foga s az emberek dühe még megki-
mél. Elejénte némi csudálkozással vesszük észre, hogy az
ösrégi alapfalak maglából (granit) állnak, holott a szirt,
mellyre rakvák, a szürkegyémézkőhöz tartozik. Azonban a
bámulás megszűnik, ha meggondoljuk, miszerint a devéni
hegy regényes szirtei, valamint túlfelől a Braunsberg és a
haimburgi hegy, ezen mészkőből állnak ugyan, mindazáltal
a magla, kovarczczal vegyesen, a Dunaparton egész Devén kö-
zeléig található. — A fellegvárból ismét az előbb érintett
úton kell visszatérni; s az alsó körfal északnyugati kapuján
Devén faluját egy óranegyed alatt elérhetni.

Kilátás a veres keresztnél a devéni csúcson.

Az ide Hidegkútrol vezető út már főnebb érintetett. Ha a devéni csúcs délkeleti lejtőjén az erdőből a hegygerinczi szabadba lépünk, jobbra egy veres kereszt tűnik fel, s ettől néhány lépésnyire festői képre nyíló kilátás lepi meg az embert, várromok és helységek, halmok és magas hegyek, folyam és árnyas ligetek felett. Az erdő részben a kép rájárat teszi. A hullámalaku szőlőhegyek felett, melyeket berkek és mezők tarkáznak, találkozik a szem Devén falujával és romaival, melly innét majd mint valamely minta néz ki. Átellenben a Braunsberg emelkedik, Rothenstein vára festői de gyér romaival, mellyet, a békeszerető Fridrik császár engedelmével, a haimburgi polgárok lerontottak, hogy anyagaiból a még fontosabb ős Haimburgot, melly Hollós Mátyás ostroma alatt sokat szenvedett, újra fölépítsék. Maga e vár a Braunsberg megett, mint egy csonkított gúpon, emelkedik föl. Haimo lovag 862. körül egy római kastély omladványain építette azt, Arnulf császár engedelmével, s nevére neveztetett Haimburgnak. Utóbb ezen erős vár gyakran lett viszálykodás oka magyarok és németek közt. 907-ben a magyarok Ausztria egyéb részeivel elfoglalák azt; 1043-ban azonban győzelmes Adalbert ausztriai markgróf visszaküzdötte, ugyanazon háboruban, mellyben Ausztria a Laitha és March vizéig kiterjesztetett. Haimburg fejedelmi vár lett, s az ausztriai markgrófok és herczegek lakhelye. A négyszög kövekből épült hatalmas torony, melly magasán túlemelkedik a többi falazaton, s még egy pár jó karban maradt byzantzi körív-ablakot mutat, azonfelül az összekötő falak egy része, melly a vártól a város felé vonul, a 12. század közepéből származik.

Balra a farkasvölgyi hegy hosszú erdős gerinczén, vagy a hasonló nevű határfalu házáinál, roppant őrtornyot venni észre, az ős, bemohosult Pottenburg tornyát. Ezen faragott kö-toronynak, mint rendszeren a 10-dik és 11-dik században, nincs ajtaja, mert a bejárás egy első emeleti ablakon történt kötél- vagy más hágcsón. Haimburg felett a még magasabb haimburgi vagy hundsheimi hegy emelkedik, pompás kilátással és számos római téglával. Nyugatra, Német-Óvár felé, a kopasz Pfaffenberggel szűnik meg. Regényesen mutatkozik e falu magasán álló ó-német egyháza, mellyet hihetőleg a 13-dik század második felében a Wulfingerek építettek, s a 14-dikben fejeztek be. Legálább fegyvereik s az építésmód ezt látszanak mutatni. Mellette van a még régibb kerek keresztelőkápolna. Távulabbra Petronell hasonló kápolnája látható*), az egyházzal együtt, s a Dunaparton a wulfersdorfi négyszögű byzantzi egyházka, 3—4 láb hosszú faragott kövekből építve, (mellyet még egy ausztriai helyleirő sem említett). A ligetdús Dunán túl a March mező termékeny síkja nyílik, számos s legközelebb nagyrészt horvát

helységekkel, s háttérben a hóhegy (Schneeberg) óriási gúlája emelkedik, a Grünschachertől, s az Ohler, Unterberger, Staffkogel, Hochecke s mások havas-lánczaitól követte, mellyekhez a bécsi erdő s a tarhegyek (Kahleberg) csatlakoznak. — Mi a devéni csúcs tetejére sietünk, hogy a kilátást egészítve birjuk. Gyalog ösvényről kísért kocsit szelid emelkedésben, majd mindenütt árnyékban, 1/2 óra alatt közel a tetőhöz vezet, mellyet a bokrok közt, a legelő barom által kitapodott úton, csak hamar elérünk. Ez állásponton tökéletes panorama nyílik meg. Az előbb leirt kép madár-nézetben látszik, úgy hogy a haimburgi helyeken túl a Fertő ezüst tükrét tündökleni látjuk, valamint Haimburg, Bruck és Neustadt városait is. Szép időben Bécsset is megismerjük, az István-toronnyal, főegyházaival és épületeivel, s a Marchot egész Morvaországig a pollai hegyekig kíséri a szem, hol a leányvár (Maidenburg) romait üdvözli. Innenső részen a kis Karpátok sora vonul, Stampfen romaitól koszoruzva, egész Pozsonyig, mellynek nyájas környéke, a vasuttol borítva, láb előtt fekszik. A nevezett Karpátok nyugati lejtője szürkegyémészpalából áll, s ez okból hullámalaku tekintete van; csak Blasensteinnél emelkedik a Rokstun, mellyben egy csepkő-barlang, a Visoka, s némely mások hegyesebb alakokkal, minthogy az első durva mészkőből, a többi mandulakőből áll. A pozsonyi hegyek felett egész a Nyitra melletti Zoborig jár el a szem, s a faludús Csallóköz szigetén túl a mártonhegyi kolostorig. Ezen álláspont is nagyon alkalmas arra, hogy a horvát falvakat Magyarhonban és Ausztriában, mint egy helyirati térképen átpillantassuk; 30-at látunk közülök lábunk előtt részint a Marchmezőn a Duna s Lajtha közt, részint Pozsony vidékén, s túl a Fertő taván. Marcheck városkája a Kroiszenbrunn melletti s a magyarokra nézve szerencsétlen csatára emlékeztet, mellynek emlékére építetté cseh Ottokár e várost. Kedvesebb Schloszhof, a törökgyőző Eugen által építve, hol Mária Theresia örömeit lakott. Akkor a devéni csúcs magányos erdőit is gyakran élénkítő kúrtriadás és vadászlárma, minthogy itt nagy vadász-ünnepélyek tartattak. Körülbelül 800 özet és más nagy vadat üzött a magas vadászszereg a völgyi berkekből a kúp felé. A March mellett, diadalkapu alakjában, pompás vadászlak állott, s híd által volt a hegygyel összekötve. Zene harsogása s az udvari dalkar énekei közt érkezett meg e vadászkastélyhoz pompás hajókon M. Theresia királyné s I. Ferencz, családostul, a vadászati vendégek s a várbeli udvarlók kíséretében. A nagy vad most az erdős csúcsról a hídon keresztül a vadászpülethöz és a March vizére hajtott. Egy másik kerti épülethöz 1000-yi nyúl, mintegy 130 róka, s 60 vaddisznó hajtott, s részint le is lövetett*).

*) Megjegyezzük, hogy a dékán-épület udvarában Haimburgban is áll egy hasonló régi kerek építmény.

*) Ausztria 1844. 89—91 lapon; hivatkozálag sept. 24. 1754.

Szerdahely M. Ince készítette.

Kilátás a vörös keresztől a dévéri heggyen.

Ausicht vom rothen Kreutze auf dem Thebner Berg.

Tótok.
Slowaken.

Németek.
Deutsche.

Magyarok.
Ungarn.

Horvátok.
Croaten.

Egy csoport magyar, német és tót.

(Pozsony vidékéről.)

Történeti s helyirati észrevételekkel e népfajok felől.

Pozsonynál van a hármasszoros határ, hol Magyarhon főtörzsei, a magyarok, tótok és németek, egymással érintkeznek. E helynek helyirati s nyelvbéli tekintetben nemcsak Magyarhonra nézve van megérdeke, hanem európai fontossággal bír; mert Pozsonyul egész Ungváron és Zentán túl kiterjed a magyar nyelvuralma, csak itt ott megszakasztva német, tót vagy oláh nyelvzigetek által, sőt innet többszörös magyar oasokban halad Bukovinába, Oláh- s Moldvaországba*). — A német elem pedig majd szakadatlan összeköttetésben van Pozsonyul a Rajnáig, s az északi s keleti tengerig; — a tót nyelv-elem — a magyar és német oasokat Magyar-, Gács-, Lengyel- és Oroszországban lezámitván — Pozsonyul a jegestengerig ér**).

Ha a magyar birodalombeli főnépfajok rajzát nagy tömegekben fogjuk fel, a szerint itt, a magyaroknak e honba vándorlásuk és megtelepedésük óta, lényegileg kevés változott; mert a változások inkább csak a nyelvzigeteket illetik a főtörzsek tartományaiban.

Egy visszapillantás a néptörzsekre a magyarok bevándorlásakor, s azok felosztására, Árpád és a többi vezérek által, az ország elfoglalása után, be fogja a főnebbi állítást bizonyítani.

Ha a nyugati byzantzi s magyar krónikáiróknak***) Magyarhonnak a 9ik század végén történt megnépesedéséről összegező adataikat egybefoglaljuk, akkor a tulajdonképi Pannoniát (a Duna, Száva s a havasok közt), mint a német birodalom egy részét, Arnolf császár birtokában találjuk. Német markgrófok vivék ott a főfelügyelést a sláv hercegek és avar főnökök felett, kik már a keresztény hitre tértek. Német lakosok, különösen bajorok és frankok voltak felosztva felső s középső Pannoniában, nevezetesen a városokban és nagyobb helységeken, mintegy szigetenként, egész a Drávaig a morvák földjén. Több mint 30 helységet ismernek azon korból Pannoniában. Privina s

Herzilo marahani tartományaiban (a Sala vizénél) emelkedett Moseburg a Balaton alsó végén, mint e fejedelmek lakhelye, s számos egyházakat építettek e tájon salzburgi mesterek, mellyeket a salzburgi érsek szentelt föl (850 óta*). — A Lajtha s Rábca vize közt, azonfelül a Balaton közelében, az avaroknak még gyöngye maradványai éltek**), kik a magyarok bevándorlása után, mint minden ási törzsek, velök összeolvadtak. — Erősebb volt a sláv elem alsó Pannoniában a Száva s Dráva közt. Itt volt a nyugati részen a slavinok (slavenek, wendek) törzse települve, a keleti részen krobátok és szerbek törzsei, kik Heraklius császár óta (640. Kr. u.) a Sudet és Karpát hegyek felől levándoroltak. Azonban a frank Horvátországban is voltak frankok és Lombardok, valamint Syrmium termékeny tartományában frankok és gepidák maradványai a bolgárok mellett.

A Duna északi részén, és pedig a March és Esztergom közt, a csehek terjedtek el, kik a 9-dik század első negyede után, mint a March (Moravia) lakosai, morváknak (moravi) s általános névvel slávoknak (slavi) is nevezettek, s kik a magyarok bevándorlása előtt Svatopluk alatt a Duna északi táján az uralkodó törzsnemzetet tevék; velök szövetségben álltak a bolgárok a Duna s Tisza közt, a déli morvák (marahani) az alsó Moravában; ez okból nevezetett Svatopluk birodalma Nagymorvaországnak. A Duna s Maros közt slávokat, különösen az obotriták egy ágát, és oláhokat (blachokat) neveznek; a Maros és Tisza közt bolgárokat és oláhokat, a kazar-törzsekkel együtt (gentes kozar***), s avarok maradványait. Messzebb északra az Esztergom és Tisza közt, a Karpátokon, sláv népfajok, bolgárok, tótok stb. képeztek némi gyér népességet. Egyszersmind már régebben megismerkedhetünk itt a satagokkal, a szotákok őseivel.

Az erdőn túli országban (Erdewelew, Erdölve, Erdély, Transilvania), egész a Marosig, néhány sláv törzsek mellett, mint főtömeg, oláhok legeltették marháikat; a déli részt oláhok lakák, a keleti hegytájat székelyek fog-

*) Ez országokban összesen 50—60,000 magyart számítanak.

**) Lásd: Bernhardi: Sprachkarte von Deutschland, P. Saffarik sláv, s Haessler ausztriai birodalmi nyelv-képét, mellyeknek azonban kötvé kell teljes hitelt adni.

***) Emlékezetbe hozzuk nagy Alfred földiratát, fordítva Forster által, Anonymus Salisburgensist, Reginot, Luiprandot, az Annales Fuldenses't, s a Dobrowsky által felföldözött sláv néplajstromot; — a böls Leo császárnál, Constant. Porphyrogenitusnál stb. találtató elszórt jegyzeteket, II. Béla jegyzőjének nevezetes adatait, s másokat.

*) Szalavárnál, a régi Salassing-jánál, még láthatni az Adelram által 850. évben fölszentelt e tájon első keresztény egyház alapfalait.

**) A gyöcejeket, kik egy saját magyar tájnyelven beszélnek, ezek utódainak tartják.

***) Megemlítendő, hogy Magyarhonnban sok helység, különösen a Mátra körül, viseli a Kozar nevet.

lalák el, s a vad bessenők rövid időre uralkodásuk alá veték e törzsöket, az Olt és Pruth vize közt levő tájból Ertem tartományt alkotván.

Illyen volt a mai magyar birodalom népségi ábrázolata közvetlen a magyarok és kúnok bevándorlása előtt. Ezek által új, egyelőre ugyan nyers, azonban életerős ási népelem jutott a tarka európai néptörzs középebe, melly a kereszténység áldásai által $\frac{1}{2}$ század múlva szépen kifejtett, úgy hogy a magyarok az 1000-dik évtől kezdve, apostoli királyok alatt beléptek a polgárisult európai nemzetek sorába.

A magyarok, kiknek eredeti száma a krónikák szerint 216,000 fegyverfogható férfira ment, 7 törzsre s 108. nemzetségre osztva, az egyesült kúnokkal, mai hazájok elfoglalásakor a síkságon települtek meg, míg a legyőzött népek az ország hegyes hatáirra szorítottak, t. i. a sláv morvák vagy tótok északra a Kárpátokra, a németek nyugatra, az oláhok keletre, a bolgárok és többi tótok pedig délre. Azonban úgy látszik, hogy a bolgárok, kik az ország közepét (a Duna s Tisza közt) bírták, részszerint nem sokára megmagyarosodtak, minthogy eredetileg törzsökös rokonok voltak a magyarokkal, s csak Európában slávosodtak el.

A magyar fejedelmek még a pogány korban felfogadtak idegeneket az országban vendégekkül (hospites). Még gyakrabban történt ez az apostoli királyok alatt. Nem csak frank, bajor, olasz, francia és spanyol lovagok kaptak hűbéri javakat, hanem egész német, olasz és más nemzetbeli gyarmatok telepedtek meg városokba, községekbe, saját szabaddalakkal, s ebből származtak a különféle nyelvzigetek, mellyek némelly változtatásokkal megvoltak és vannak Magyarországon.

Túl menne e lapok terén és czélján, itt Magyarhon gyarmatosodási történetét egészen előadni; azonban lassankint minden törzseket rövid vázlatban előadandunk, s mostanra megelégszünk, figyelmünket Pozsony vidékére nagyobb körben fordítani, s a néptörzsekre mutatni, mellyekkel Pozsony és Mosony megyékben találkozunk.

Pozsony megye legszebb, legtermékenyebb részét, a falukkal elhintett Csallóköz szigetét, a magyarok lakják, s túl rajta is kiterjeszkednek egész a hegyekig. Csak Felsőpart, Brud, F. Csellő, Torcs és Dinesdi falvaknak vannak német lakosaik. A Pozsonybul Nyitrára vivő postautat mintegy határ vonalul tekinthetni a Pozsony megyében levő magyarok és tótok közt. Ettől északra, t. i. egész a megye északi, keleti s nyugati határáig, túlnyomó számmal tótok terjednek el; csupán Pozsony, Sz. György, Bazin szab. kir. városokban uralkodik kiválólág a német lakosság; azonfelül Devén, Karlsdorf és Engerau falvakban is németek laknak, s a megye legtöbb helységeiben hasonlóképp találni kevés számu németeket, mint csaplárosokat, kézműveseket, stb. — Bazinnál is az aranybánya megettí hegyi völgyben van egy német gyarmat, melly favágókból és ezek családjaiból áll, kik Felső- s Alsó-Ausztriából és Budweis tájáról jöttek ide. — Továbbá megemlítjük még a horvátokat Pozsony megyében, kiket az 1550-dik év körül,

Kostainiza elvesztése után, Serédi tábornagy telepített meg Lamacs (Blumenau), Dubravka (Kaltenbrun), Witzernitz, Kis- és Nagy-Schenkowitz, Horvát-Eisgrub stb. helységeiben. — Végre megnevezzük még a habánokat, azaz egy hernhuter gyarmatot, kik labdakint (haban) hánnyatva a sorstul, végre a 17-dik században Sz. János és Grosz-Schützen helységeiben a morva határszéli menhelyet találtak. Mária Theresia alatt cathol. hitre tértek, s ezzel lassankint egykori sajátságos szokásaikat is letették; sokan közülök még a német nyelvet is tóttal cserélték föl.

Mosony megyében magyarok, horvátok és németek vannak. Tisztán magyar helyek Sz. Miklós, Pusztá Somorja, továbbá a kisebb Csallóközön: Arak, Fekete-Erdő, Halászi. — Magyarok németekkel keverve élnek Mosonyban, Magyar-Óvárt, Lebenyben, Téttyben, Magyar-Kémlében. — A horvát helyek a postautak közelében fekszenek, azonfelül a Duna és Lajtha vizénél; u. m. Besenyő, Oroszvár, Köpcsén, Horvát-Jándorf, Körtvélyes, Gátta, Ujfalu és Parndorf. — A megye többi 24 helyét, mellyek a pusztákon s az úgynevezett Tózug (Seewinkel) mellett a Fertőnél fekszenek, németek lakják, kiket hátszegi földműveseknek (Heidebauern) is neveznek *).

Ez általános történeli helyirati vázlatok után, a magyarokbul, németekből, tótokbul és horvátokbul álló csoportnak csak rövid magyarázatra van szüksége.

A rajzoló, ki e csoportot természet után vette le, helyesen választá a Mihálytért Pozsonyban a templom előtt, minthogy ez előtt, ünnep- és vasárnapokon, Pozsony vidékéről, gyakran több órányi járásrol Pozsony és Mosony megyéből, összegyülekszik a köznép. A tisztos öreg ember, sötétkék öltönyben, fehér hajjal és szakállal, Csallóköz szigetéből való magyar. Feltürt magyar kalap, fekete tollakkal czifrázva, fődözi ősz fejét; e kalap azonban mégis szélesebb karimájú, mint millyeneket feltürt karimával más tájakon szoknak viselni a magyarok. A tarka gyolcskendő a nadrág hasitékában, a dohányzacskó a dolmány sujtásain tartatik. Ezen ember oldalánál áll fiatalabb szemérmes neje, rózsakoszorúval kezében. Csinos fejkötő borítja fejét, s e felett egy nagy, tiszta gyolcs kendő olly mesterségesen van alkalmazva, hogy mint egy kis kalap fődí az arcot, s nagy kendő gyanánt védi a nyakat, vállakat és hátat. A sötétkék rokolya veres csikokkal van ékesítve; a fehér ingváll, veres virágokkal és zöld szegélylyel, e színvegyíték által megemlékeztet a magyar nemzetiségre. E magyarnő Nádasbol származik, s egykor rózsaszűz volt. Főtisztelendő Stvertczky Imre szentszéki tanácsos 1837-ben, mint lelkész és dékán Nádason Pozsony megyében, a szent Medard által alapított rózsáünnep mintájára, hasonló ünnepet hozott létre, s rá nagylelkűleg 2,000 pfrtnyi tőkét rendelt. Ezen minden

*) Némellyek egy eredetüeknek tartják őket a hinczekekkel Soprony és Vas megyében; mivel azonban utóbbiak e tájakon háborukban sokat szenvedtek, a nagyobb pótléktömeg csak a reformatio után jött e tájra Németországból.

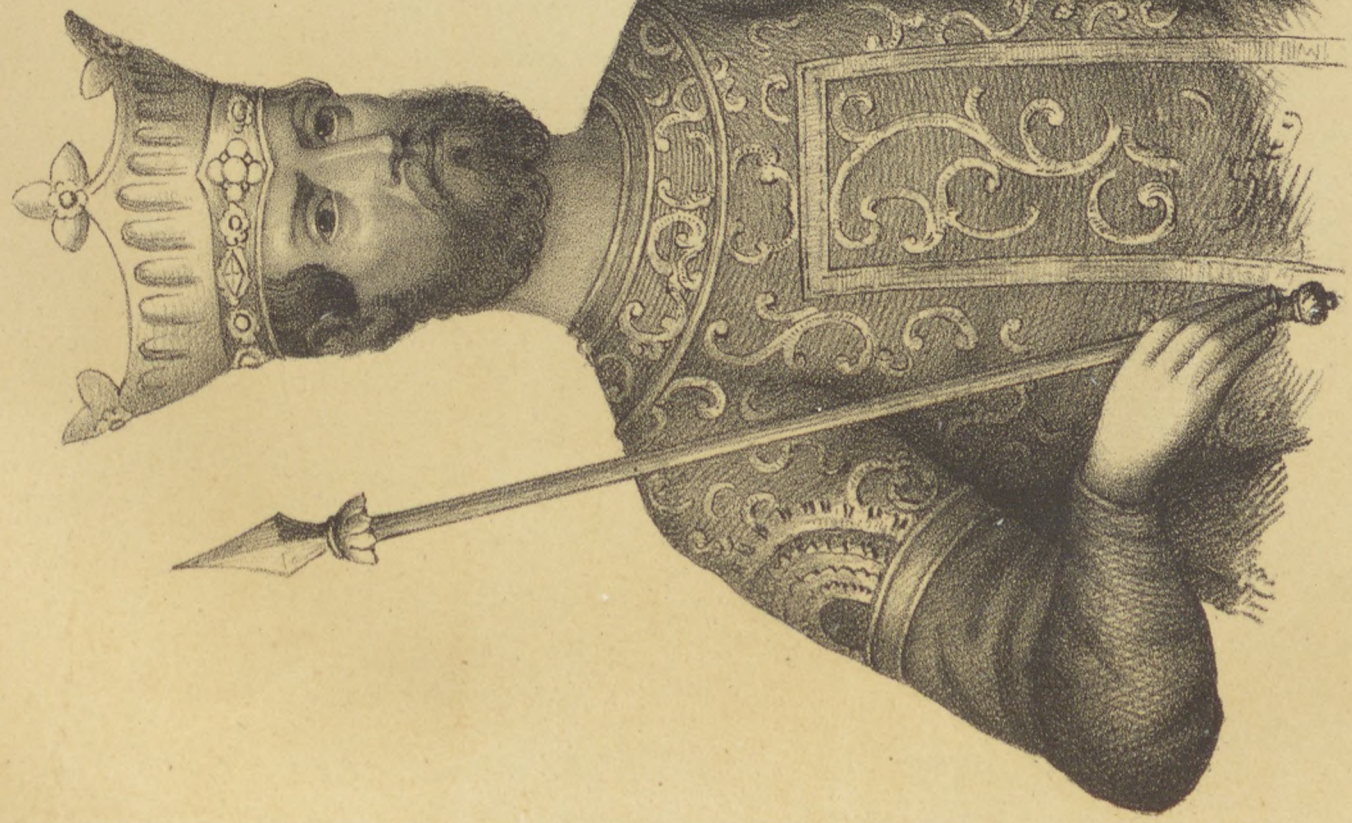
évben pünkösdkor megült rózsáünnep célja: a helység legerényesebb szüzét 100 pfrtnyi jutalommal megajándékozni, s ez által a női fiatalságot vallásosságra s erkölcsösségre buzdítani. A rózsaszüznek legelső fiatakorától ki kellett magát tüntetnie a vallási rendszabályok ismeretében és gyakorlásában, különösen pedig a gyermeki kötelességek betöltésében. A község szótöbbséggel három kijelöltet választ, 17—25 évűt, s az ezek közül legméltóbb, mint r ó z s a s z ü z, s az ünnep királynéja rózsakoszorúval ékesítetik.

A földműves, ki a magyarral beszél, hátszegi paraszt; magyar mentét visel, széles karamu kalapot, melly azonban nincs feltűrve, s csizmába való zsinóros magyar nadrágot.

Leánya háta megett áll, hasonlóan fekete rókaprémek ködmönkébe öltözve, fején koszorú van, hátulról igazi arany rojtozattal ékesítve; rokolyája is selyem vagy arany czafarrangal van szegélyezve. Általában a jó birtoku pusztai föld-

művesek nőik és leányaik nagy fényt űznek, s a házaló zsidót és rongyszedőnőt (így neveztetnek itt az arany rojtokkal és selyem szövetekkel kereskedő házaló nők) pénzzel, vajjal, tojással, apró marhával, gabnával fizetik ki. Balra egy pipázó horvát egy tóttal beszél. A bársony rojtok, virágok és tollak kalapja mellett jellemzők öltözetére nézve; zsebkendője öve körül van kerítve. Öregebb szomszédja halina-köpenyeget visel; a tót asszony, kék ingvállban és rokolyában, hihetőleg neje. A háttérben h o n á k n ö k e t látni; kik most a vasut-építésnél foglalkoznak; jobbra pedig egy horvát házaspárt Hidegkútrol.

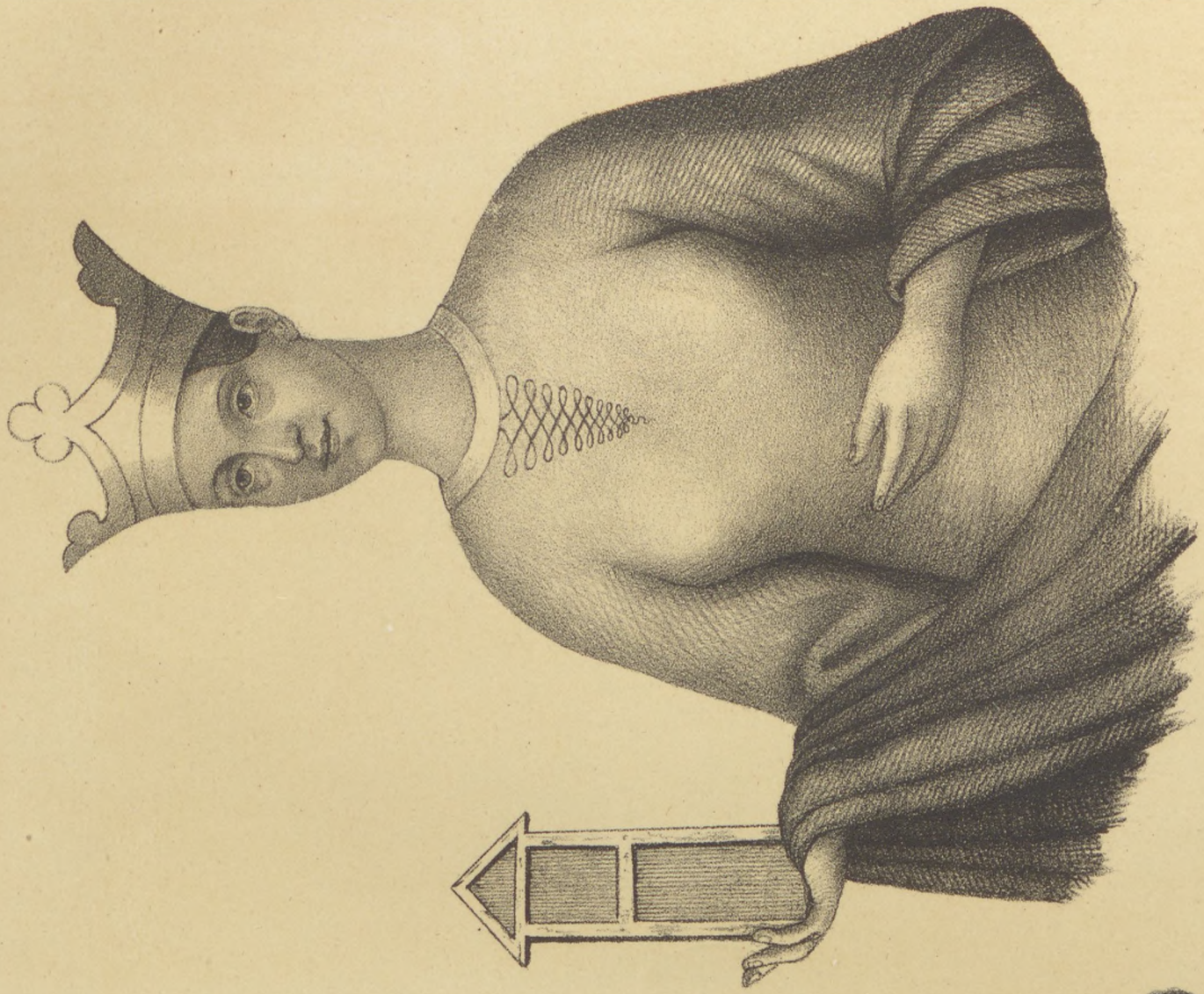
Igy látjuk itt mind azon nemzetiségeket, mellyek e fontos nyelvhatáron együtt laknak, egyképen egyesítve; s csak azt kell megjegyezni, hogy a hátszegi földművesek magyarul is, a magyarok többnyire németül is beszélnek, a tótok és horvátok pedig megértik egymást.

Int. István.

Int. Erze.

Erzela.

Szent István király, neje Gizela, s fiok szent Imre

(Életirati válattal).

Bizonyosan sok olvasónál ébredt már fel a kívánság, sz. Istvánt, a magyar apostoli királyság alapítóját, valamely azon korbéli rajz után ismerni.

Az akori magyar pénzeken nincs meg a király képe; valamint olly pecsétre sem akadtak eddiglen, melly sz. István ábrázolását mutatná; a lovag-basrelief a bambergi székes-egyházban, mellyet az előtt I. István magyar királynak tartottak, (Helle úr újabb nyomozásai szerint, a bambergi és felső-mäini történetészi egylet közleményeinél fogva), épen nem az első apostoli magyar, hanem II. Konrád német király. — Mégis eljutott hozzánk sz. István királynak egy azonkori nagybecsű ábrázolata, t. i. egy kék selyemre arannyal himzett mellképe, a magyar koronázási paláston e felirattal: *STEPHANUS REX*; melly mellett egy hasonló készítményű képe van neje Gizelának, e felirattal: *GISELA REGINA*. A kettő közt levő kisebb mellkép, minden hihetőség szerint, a kettőnek korán hunyt fiok, Imre.

Ámbár itt az arczkép hasonlatosságáról nem lehet szó, de legalább az alakok jellemzetessége, az akorbéli öltözetel együtt, annál inkább megismerhető s becsülendő ezen ábrázolaton, minthogy a palást érintett műve maga Gizela kezétől származik. Ezen alapra van az itt mellékelt kép készítve.

István király arcvonalaiban méltóság és jámborság, kegyesség és bátorság egyesül. A szépen lengő teljes szakáll, akori byzantzi szokás szerint, melly Europa minden keresztény fejedelméinél divatozott, az áll alatt kettéosztva van; fejét papsipka ékesíti, vállait arany palást környezi, jobbában dárdát tart, melly keresztalakulag végződik, (hihetőleg sz. Móricaznak a császár által neki ajándékozott lánccsája), baljában az ország almáját. Gizela, gyöngéd asszonyos arczkifejezéssel, hasonlóan papsipkával és palásttal van felruházva; jobbában egy egyház mintáját tartja, a székesfehérvári egyház alapítását jelentőt; balja mellén nyugszik. — Sz. Imre mint gyöngé ifju, hajdon fővel és királyi díszjelek nélkül van rajzolva.

Hogy e rajzoknak kellő életet adjunk, nem tartjuk czélszerűtlennek, sz. István királynak rövid életirásí vázlatát ide mellékelni, melly közben azonban, e sorok czélja s tére szerint, csak néhány fő mozzanat foghat kiemeltetni, mellyek az ő és kora jellemét kitüntetik.

Sz. István életirója*) elbeszélése szerint, már születését is égi jelenségek kísérték. Gejza herczeg, ki Saroltát, a Konstantinápolyban megkeresztelt erdélyi vajda István (Gyula) leányát, birta nőül, s a kereszténységtől nem idegenkedett, álmodt látott, mellyben angyal jelent meg előtte, s egy fiu születését jövendölte, kinek Istentől azon magas rendeltetése van, hogy a kereszténységet egész Magyarhonban elterjeszsze.

Sarolta pedig nem sokkal születe előtt álmoképben az első keresztény vértanút, sz. Istvánt, látta, ki neki meghagyá, hogy születendő fiát Istvánnak nevezze, s gondosan nevelje a keresztény hitben. Midőn nem sokára e fiu születése elkövetkezett, még akkor Vajk, pogány nevet viselvén, nemsokára S. Severino Deodato apuliai grófnak adatott által, s ez és más keresztény tanítók által buzgó kereszténynek neveltetett. Vajk 15-dik évében a magyar nyelven kívül a latint és tótót is értette, s a keresztény hit oktatásaiban olly jeles előhaladást mutatott, hogy tökélyesen alkalmasnak tartották a megkeresztelésre**). Sz. Adalbert prágai püspök, ki Rómából Csehországba Magyarországon keresztül vette útját, véghöz vivé, Gejza és Sarolta megkeresésére, Vajkon a keresztelést, ki ez alkalommal István nevet kapott. Deodato gróf keresztapa volt; azonban, István szülein kívül, még III. Otto császár, s testvére Henrik, bajor herczeg, és számos magyar nagyok jelen voltak tanúkul e szertartásnál. — Akkori idők hite szerint még a mennyei sugalatra választott István nevezetben is előjelentés

*) Chartuitius (Hartvicus), ki munkáját Kálmán királynak (1095—1114) ajánlotta.

***) Mint tudva lesz, azon korban a sz. kereszttség rend szerint az előre bocsátott keresztény tanítás után vitetett véghez.

fekvék jövőd főlemeltetésére s koronázására, mert István (SEΦAVÓS) koronát jelent. A keresztelést nem sokára a menyegző követé Gizelával, Otto császár és Henrik herczeg nővérével.

Midőn Gejza herczeg rövid idő múlva meghalt, István — tizenöt éves ifju korában — a nagyok és a nép megegyezésével, uralkodásra lépett Magyarhonban. Ámbár még éveire nézve olly fiatal, mégsem hordá szívét nyelvén, hanem inkább nyelve volt szíve uralmában*). Eszében tartván a sz. irás tanait, tántorodhatlanul szem előtt tartotta az igazságot. Örömet használta e mondatokat: „Béke a békeszeretőkkel, mert övék a menny országa“. — „Legyetek irgalmasok, és irgalmasságot fogtok tapasztalni!“ — „Adjatok, és adatni fog nektek!“ — s e szavakat élete sinórmértékeül is fogadá. Ez okbul békét parancsolt az országban mindenki iránt; gyakran imádkozott, és ájtatosan, s a szegényeket, betegeket, özvegyeket és árvákat pártolta s gyámolította. Hunt és Pázmán lovagok által a lovagméltóságot, akorban a legmagasabb keresztény kitüntetést a kard ünnepélyes felövezése által, megadáta magának. Egyházakat és zárdákat alapított, s épen még fontosabb munkák voltak a kereszténység megalapítására nézve eszében, midőn a pogány pártok egy véstetjes lázadása ütött ki. A keresztény egyházak, városok és birtokok pusztitattak és kiraboltattak, a papok és királyi tisztek agyon verettek, s magát Istvánt is fenyegették és ócsárolták. Kupa sümegi gróf állt élén a lázadóknak. István herczeg hasztalan küldött Kupához békeköveteket; utóbbi meghallgatlanul visszaigazítá őket. Ekkor harczra kelt a fiatal herczeg mint keresztény bajnok, s tetemes hadi erőt gyűjtött össze Esztergomnál. A sereg vezérletét Wasserburg Venczel vitéz lovagra bízta. Istenben vetett bizalommal kezdé István a háborut. Térdre hullott s felfogadta, hogy győzelem esetében a már Gejza által alapított mártonhegyi kolostornak Pannonhegyén az egész sümegi vidék tizedét oda ajándékozza. Most a lelkesült sereg, sz. Márton és sz. György zászlai alatt, Esztergombul Veszprém felé vonult. Itt elhatározó csatára került a sor. Hosszú s makacs küzdelem után Venczel Kupával találkozott. A két vezér közt pár baj történt, mellyben Kupa elesett. Feje lándzsára tüzetett a pogány csatárok rettentésére. Kupa elestével a keresztények győzelme bizonyos lön, s a pogány párt szétveretett.

Most István herczeg nagyszerű tervei kiviteléhez látott. Szándéka volt Esztergomban egy érsekséget, azonfelül tiz püspökséget és több apáturságot alapítani. Ez okbul elküldé István a mártonhegyi apátot, Astricut (máskép Anastasiust), egy szintolly jámbor mint eszélyes és tudós férfit, II. Sylvester pápához, az említett alapítások megerősítése végett, s azon kéréssel, hogy adja meg neki a királyi címet. — Sylvester pápa épen egy arany koronát készítettett, hogy azt Miesca lengyel herczegnek küldje. Ekkor, a monda szerint, menysei követ utasítá őt álmában, hogy a királyi koronát azon követnek adja, ki a regg első órájával jelenik meg előtte, mint egy ismeretlen nép fejed-

mének követe. Valóban, a kijelelt órában Astricus jelenté magát a pápánál. Miután most a pápa István érdemeit megtudá, minden kérelmeket megadott, s jámbor vidámsággal felszólala: „Én apostoli vagyok; az azonban megérdemli, hogy Krisztus Apostolának nevezessék, kinek munkája által Krisztus egész népet nyert!“ István számára Sylvester, a kért királyi koronán kívül, még egy keresztet is küldött, mint apostoli jelt.

István koronázása Mária mennybemenetére (august 15.) rendeltetett az 1000-dik évben, s az általa alapított pompás székegyházban az esztergomi érsek Domokos által, Astricus mint kalocsai érseknek jelenlétében, valamint a győri, veszprémi s pécsi püspökök, a sz. mártonhegyi benedek-szerzeti zárdabeli, a bakonybéli, zalavári, pécsváradi és zobori apáturak, Zeba nádor és Kujar ország-bíró, s számos nagyok jelenlétében, a nép csödülete közt, megtörtént. Egyszersmind sz. Mária az ország pártfogójává választott.

Az István király által adott alkotmány ismertetése messze vezetne. Elég lehet azon észrevétel, miszerint István — áthatva keresztény vallásos érzelemtől — a római-német birodalom előképe szerint udvara elrendezését, s a német tartomány-rendezet mintája után Magyarhon megye-felosztását, vitte véghez; azonban minden ujításainál a megkivántató figyelemmel viseltetett alattvalói nemzeti sajtásgaira, mennyiben ezek a kereszténységgel egyeztethetők, különösen pedig a magyar alapszerződésre és alkotmányra, s ez által tette le az alapkövet a mostani magyar alkotmány építéséhez. — Még máskor is fenyegették a keresztény építmenyt a pogány pártok lázadási kísérletei, azonban kár nélkül. Neje Gizela megosztá a maga hatáskörében István gondjait a fiatal keresztény csemete felvirágoztatására. Ő nem csak maga példánya volt a jámborságnak, hanem keze gazdagon ajándékozott az egyházaknak és kolostoroknak; sőt szorgalmasan és ügyesen dolgozott egyházi öltözeteket, misseruhákat, stb., különösen a fehérvári s veszprémi egyházak számára.

Már Gejza alatt több lovagok vándoroltak be, mint Fauberg Tibold gróf, Hunt és Pázmán grófok, Wasserburg Venczel, Bajorhonból. Gisela közbejárása által Hermann Nürnbergből, s a királyné hű szolgája Kaal, Magyarhonba jöttek. Utóbbi tetemes jószágokat kapott Vas és Soprony megyében*). Egész német községek is érkeztek Bajorhonbul, hogy az őserdöket irtogassák, s az ország földjét műveljék. Akkor alapították Szatmár-Németit, Solmárt és más illy helyeket efféle gyarmatosok. Illykép hitte István, hogy a keresztény egyháznak, az ujonnan alapított trónnak, s a felvirágzó országnak, gyámokat és erőket fog szerezni.

Legfájdalmasabb veszteség érte a korosuló István királyt Imre fiának igen kora halála által. Sz. Gellért csanádi püspök által jól tanítatva s neveltetve, Imrében Istenben bizó gyöngéd kedély, s tiszta, szilárd keresztény érzelem fejlett

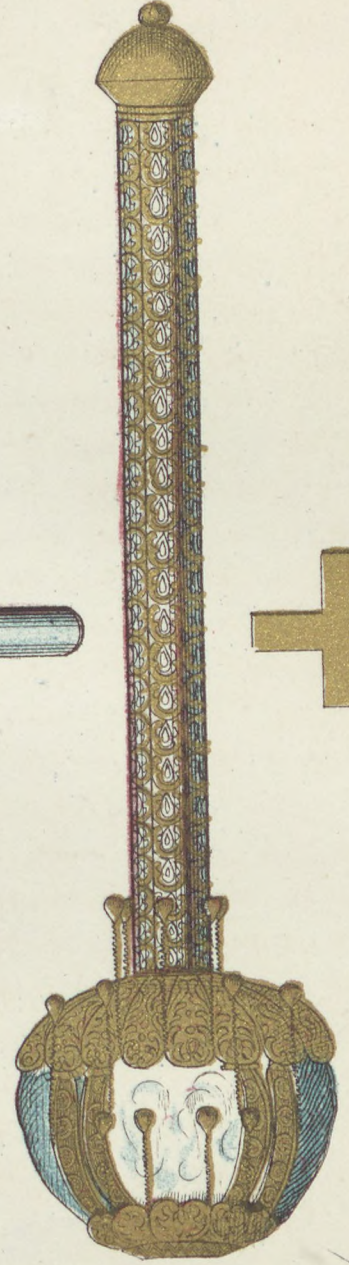
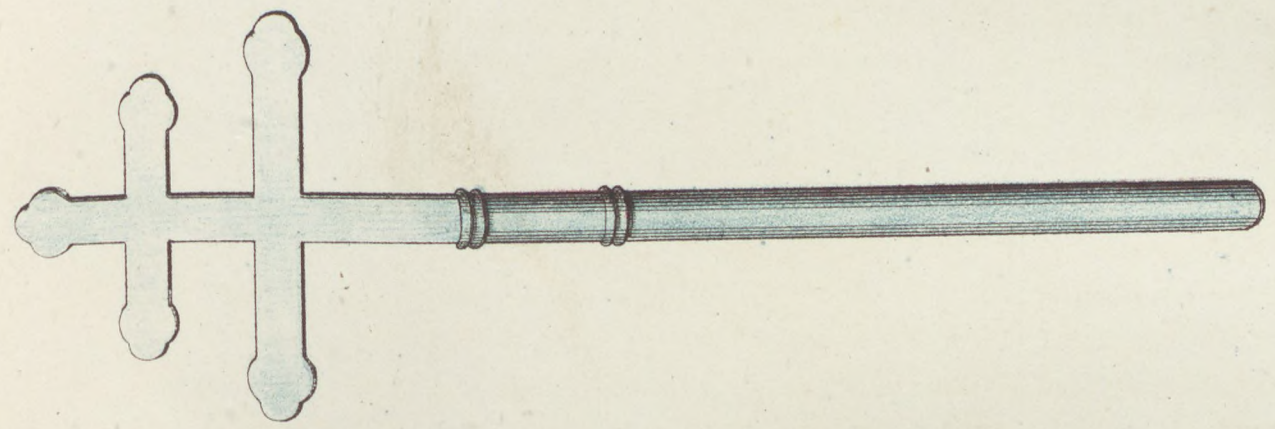
*) Chartuitius (Schwandtnernél) Script. I. 1. 416. l. Non tamen illi cor in ore erat, sed in corde os erat.

*) A bevándorlott lovagok Kéza- és Thuróczból ismeretesek; Kaal szolgáról és ennek jószágáról Kyalról stb. II. András királynak egy megerősítő oklevele szól (1212). Ennek egy átvétele 1370-ről Czech József k. tanácsos ur oklevél-gyűjteményében találhatók.

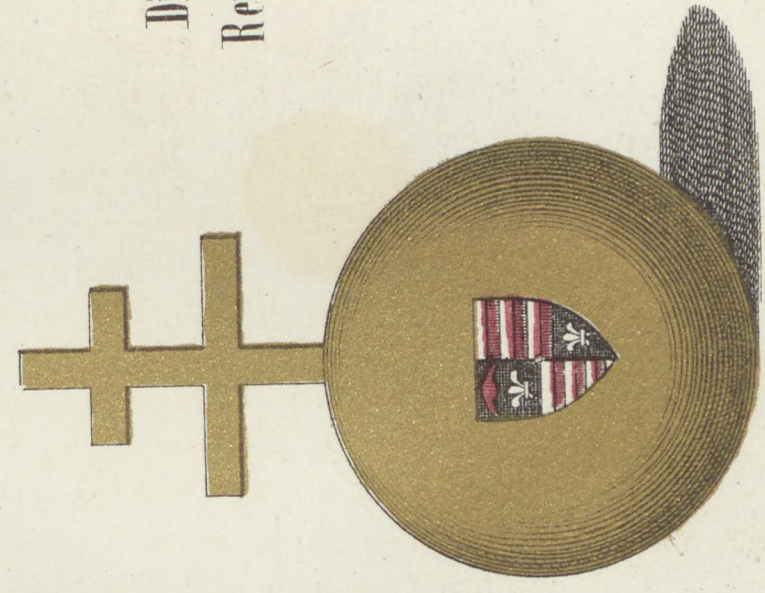

Magyar ország
SZENT KORONÁJA
elő része.

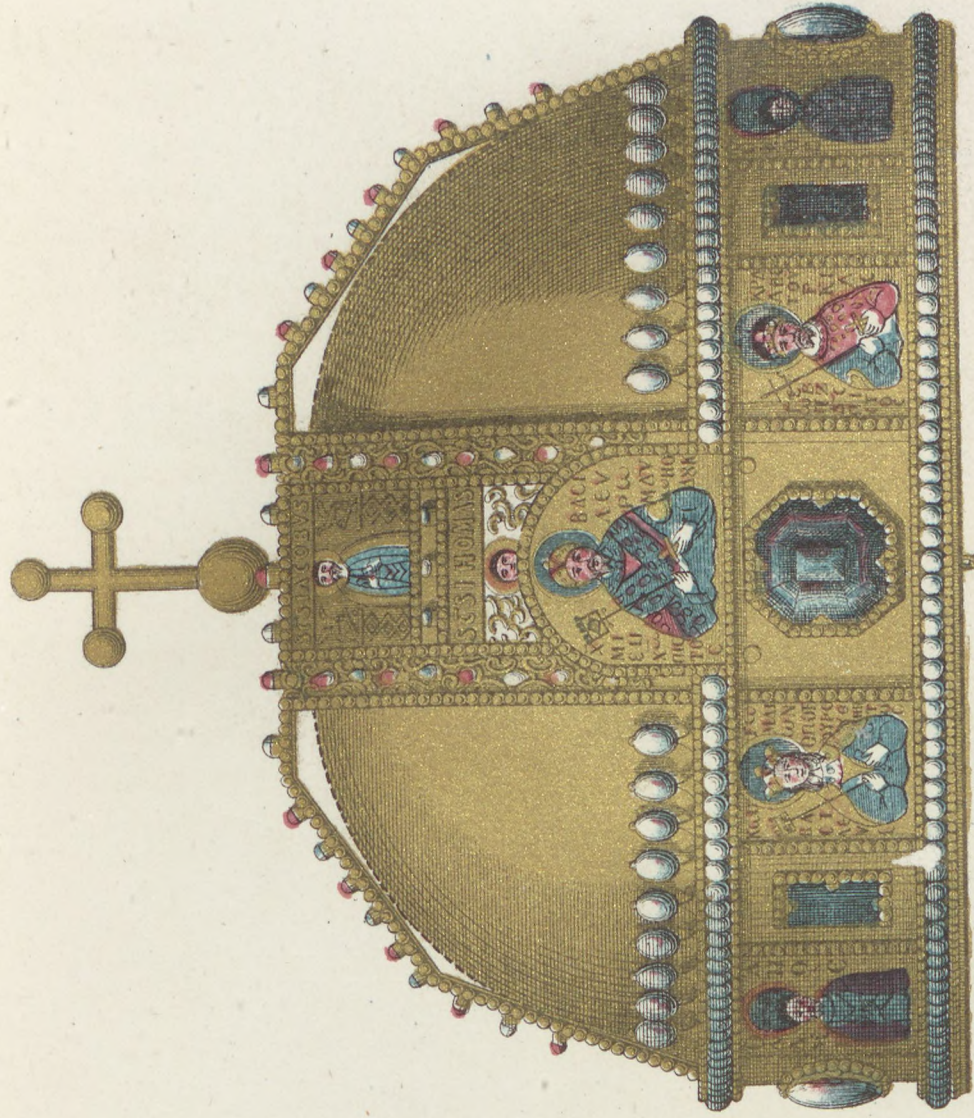
DIE HEILIGE KRONE
des ungarischen Reichs.
Vorder Seite.

Magyarország
díszjelei.

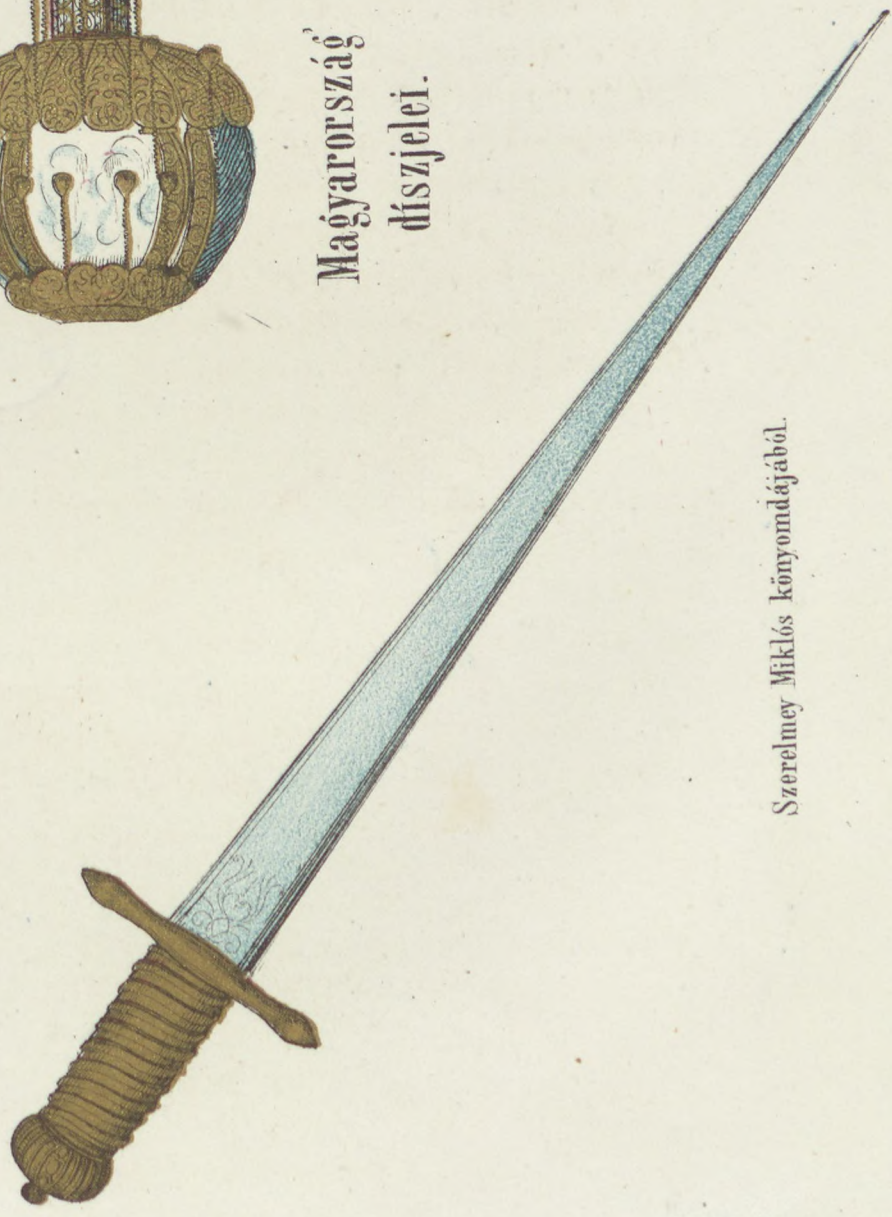
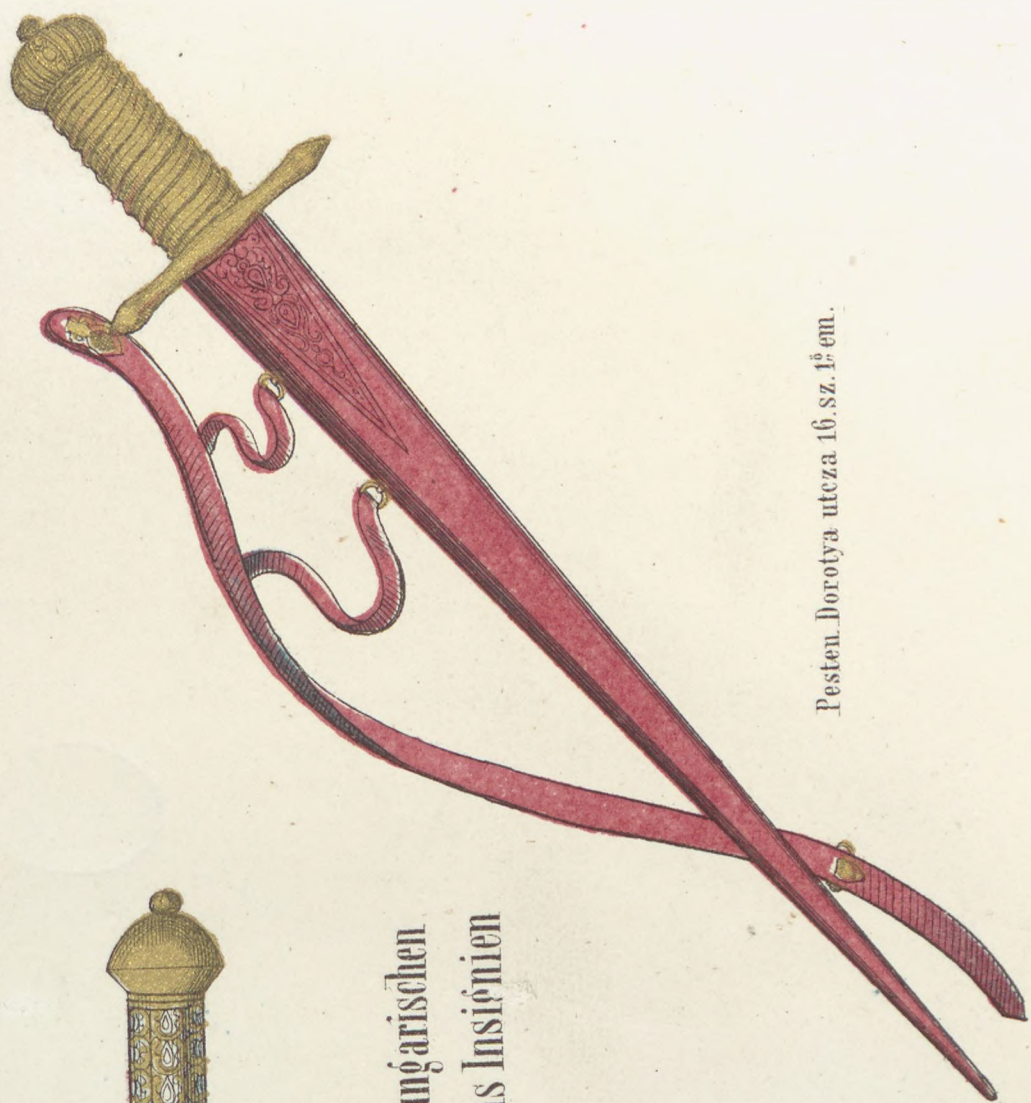

Die ungarischen
Reichs Insignien

Magyar ország
SZENT KORONÁJA
túl része.

DIE HEILIGE KRONE
des ungarischen Reichs
Rück Seite.

Szerelmey Miklós könyomdájából.

Pesten Borotya utca 16. sz. 1. em.

ki. Erre alapultak István reményei. Maga sz. István irt egy erkölcsi könyvet reményteljes fia számára, (liber de morum institutione ad Emericum filium). Ekkor Imre váratlanul jobb életre szólított. „Ő tökélyes volt és számos éveket élt, mert a tiszta élet a legteljesebb kor“, ugymond életírója. István rokonai sokkal pogányabb lelkiük voltak, semhogy a jámbor király élete építményét rájuk bízni akarná. Ekkor megjelent István nővére Gisela, férje Urseolo Péter doge elüzetése után Velenczéből, fiával Péterrel. Péter finomabb magaviselete, látszólag keresztény szelleme, rá hirták István királyt, hogy unokaöccsét Pétert válaszsza trónörökösül. Ezen megharagudtak a többi unokaöccsék: Vazul (István öregbik nagybátyjának Mihálynak fia) s András és Béla (fiatalbik nagybátyja, kopasz László, fiai). Vazul a pogányok élén állott. Gyilkos lön fölbérelve, ki egészen a király hálószobájáig jut. Remegése közt kihull kezéből a kard, s a szent férfiú felkiáltása: „Ha Isten velem, ki van

ellenem?“ olly hatalmasan ragadja meg a bűnöst, hogy a király lábai elé omlott, a tett indítóit felfödi s magának kegyelmért esdekel. István megbocsát neki; azonban Vazul Nyitra várába vitelett fogva, s később (Péter anyja Gizela titkos rendelésére) megvakított.

Midőn István napjai végét közeledni érzé, az ország nagyait és püspökeit halottas ágya körül gyűjté, intette őket, hogy igazsággal és egyességgel ápolják a kereszténység fiatal fáját, s tartsanak össze testvéri szeretetben. Aztán éghöz fordított, ihlett arcczal felkiáltott: „Mária! menny királynéja! vedd oltalmadba a szent egyházat a püspökökkel és papsággal, az ország előkelőit és egész népét; én is kezeidbe ajánlom lelkemet!“ — Így mult ki a jámbor király, a mennyei koronát elnyervén, Mária mennybemenete napján (august 15.), mellyen 38 év előtt a királyi korona szállt fejére.

A magyar országczímerék.

(Leirási s történeti érintések).

A magyar országczímerékhez tartoznak: a magyar sz. korona, az ország almája, a királyi pálcza, kard, továbbá a királyi palást, a keztyűkkel, harisnyákkal, czipőkkel és sarukkal együtt. Minthogy a királyi palástnak egy saját lap van szánva, itt csak a többi országos czimerekről szólunk; és pedig legelőbb:

a) A magyar sz. korona két koronából van összeállítva. A Sylvester pápa által István királynak ajándékozott, ugynevezett latin korona teszi a benső, a fejhöz legközelebb fekvő zárt részt, s az egész koronának alapját képezi. Üres félgolyó alakjával bir, mellyet két egymással keresztben álló félkör általborít és egy latin kereszt ékesít. Legfelül gyöngyökkel és drágakövekkel szegélyezett négyszögben színes zománcban az üdvezítő látható, ülve, elválasztott hajjal, baljában könyvet tartva, jobbát áldásra emelve. Fejét dicsfény környezi, mellyben a kereszt látható. A fej két oldalán a nap és hold van, s mindkét részről fácskák. Közepett a megváltó alakjára van tűzve az arany kereszt; mivel azonban eredeti beerősítése az idővel szenvedett, most már nem áll függőlegesen, hanem a fej helyzete szerint ingadozik. Ezért rajzoltatik a kereszt mindig görbén. A félkörök után, mellyek hasonlóképp drágakövekkel ékesítvék, az apostolok képei következnek egész alakokban, egyszerű dicsfényvel fejük körül; azonban az alsóra illesztett görög ormóskorona miatt csak a következő apostolok láthatók. A homlokreszen a megváltó alatt: sz. János, jobbában kis keresztet, baljában könyvet tartva, feje felett e felirat áll: *SCS. JOHS.* (Sz. János). Ezen apostol alatt e felirat olvasható: ... *ARTHOLO* (Sz. Bertalan), kinek dicskörűcsücsa is látszik, alakját azonban már elfödi a görög korona. A félkör hátulsó részén e szavak láthatók *SCS. PETRUS* (Sz. Péter), s ennek alakja könyvvel és kulccsal; alatta áll: *SCS. ANDREAS* (sz. András, alakja azonban félig elborítva van.

Az oldalíven szintígy látható *SCS. PAULUS* a könyvvel, alatta *SCS. PHILIPPUS*, s ellenkező oldalon *SCS. JACOBUS* keresztel és könyvvel, alatta *SCS. THOMAS*, egészen vagy csak részben.

A görög korona, mellyet Dukas Mihály császár I. Gejza királynak küldött (1075. körül), mellső részén az arany lemezen Krisztust mutatja hasonló ábrázolatban, mint a latinon. A fej mind a két oldalán azonban oda van írva, jobbról *IC* (Jézus), balról *XC* (Krisztus). A trón mellett két cziprus áll. Magán az abroncon az üdvezítő képe alatt egy nagy smaragd van apró gyöngyök közé foglalva. E smaragd mind a két részén köröskörül az abroncon egész sora terjed el a gyöngyöktől környezett mezőknek, mellyek felváltva zománczott képeket és nagy drágaköveket foglalnak. Jobbra mellképekben láthatni: Mihály főangyal, az egyszerű dicsfényvel feje körül, baljában pálczát tartva, mellynek csücsán lilium van, s ezen felirattal: *Ō ARX MIX* (Archangelus Michael); balra Gábor főangyal, hasonló pálczával jobbában s ezen felirattal: *Ō ARX TABPIHA* (Archang. Gabriel). Tovább a sorban jobbra sz. György vértanu látszik, jobbában lándzsával; balra sz. Demeter, paizzsal és lándzsával, s a megfelelő feliratokkal. — A hátsó részen, az abroncs felett levő arany lapon, Dukas Mihály görög császár mellképe látszik, e felirattal: *MIXEN XW IICTOC BACIAEYC PEMAIWNOΔΘK* (Michael in Christo fidelis rex romanorum Dukas). Fejét a görög császári korona s egyszerű dicsfény ékesíti; jobbában zászlócskát tart, balja kardmarkolatára van illesztve. E kép alatt maga a korona abroncsán egy köszörült zafir van. Jobbra a császár fiának, Constantin Porphyrogenitus, arcképe van, levélkoronával, dicsfényvel, karddal és bíbor paláttal s e felirattal: *KWN. BACIAEYC POMAIWN O ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΗΤΟC* (Constantinus

rex romanorum Porphyrogenitus). Az említett zafirtól balra van Geiza magyar király képe, e felirattal; ΓΕΩΒΙΤΗΣ ΑC ΠΙCΤΟC ΚΡΑΑΗC ΤΟΥΡΚΙΑC (Geobitz fidelis rex (király) Turkias (Hungariae)*). Fejedelmi süveget visel, feje az egyetlen minden előadott alakok közt, mellyet dicsfény nem környez; jobbában a görög kettős keresztet tartja, baljában a kardmarkolatot. Ezután következnek még: Const. Porphyrtól jobbra Kosmos vértanu, s Gejzától balra sz. Damián, a magyarázó feliratokkal. A mint a rajzon látjuk, valamennyi görög szó nincs egy sorban, hanem a betük — mint a tér engedé — egymás fölé s alá hányvák.

Az abroncs alsó szélén 9 arany lánczocska függ, (hátról közepett egy, és 4 meg 4 mind a két részen), összefogó gyűrűkkel, mellyek egy drágakövekből alkotott virágban végződnek.

Mind a két, (a latin és a görög) korona első tekintetre különböznek egymástól az arany színe által, melly a latinnál sötétebb, a drágakövek metszése s alakjában, valamint az ábrázolatokban való csekélyebb műbecs, s a görög és latin feliratok által.

E rövid rajzhoz tűzünk még néhány jegyzetet a magyar sz. korona legnevezetesebb történeteiről. Mi módon és milly indokból küldötte Sylvester pápa 1000-dik évben sz. Istvánnak a magyar sz. koronát, már e király életirásai vázlatában előadatott. Dukas Mihály görög császárt azonban a következő körülmények birták rá, koronát küldeni I. Gejza királynak. Midőn Gejza, még mint herceg, bátyjával Salamon királyal, a görögök ellen háboruba kelt, Belgrád elfoglalásakor nagyszámu foglyokat küldött vissza a görög császárnak váltságdíj nélkül, s általán nagyon szeliden viselte magát a byzantziak iránt, úgy hogy a görög császár már akkor (1072) Gejzához, és nem Salamonhoz, küldött követeket. Midőn e miatt a rokonok Gejza és Salamon közt viszálykodás támadt, s összeveszvéen harcra keltek egymás ellen a korona birtokáért, Dukas Mihály Gejzához (1075-dikben) koronát küldött**). Valljon mindjárt Gejza alatt vagy később kötöttek e össze a két korona, ez nincs tudva; ennek oka azonban azon fontos körülmény volt, hogy csak egy törvényes korona legyen az országban, minthogy csak a koronázás tekintetett a törvényes trónbirás jelének, mellyhöz különben az összes Árpád-nemzetségnek joga volt. Az Árpádház kihalása után (1301), Venczel, III. Venczel cseh király fia, koronáztatott meg a magyar koronával. Apja azonban a koronával együtt Prágába vitte őt, mivel az ellenkirály László előhaladása mellett fiát és a koronát nem tartotta Magyarhonban biztosítva. Apja halála után Venczel a koronát s a magyar trónhoz való igényeit bajor Ottóra ruházta, ki Székes-Fehérvártt meg is koronáztatott. 1307-ben Otto Erdélybe uta-

*) Tudva van, hogy a byzantziak a magyarokat a nagy török néptörzshöz számolák, s ez okból őket törököknek, Magyarhont pedig Törökországnak, nevezék.

***) Hogy a görög korona küldetése 1074—1078 közt történt, ez azon körülményből következik, hogy azon a császárnak bitorban született fia ábrázoltatik, ki még csak 1074-ben született, s hogy Dukas Mihály császár 1078-ban már kénytelen volt a trónról lemondani.

zott, hogy jegyesét, Dobrogost László vajda leányát, elhozza, melly alkalommal a koronát és az ország czimereit magával vitte. Azonban László, ki e közben Róbert Károly pártjához hajlott, vagy tán saját céljait is a trón után elérni remélte, Ottot elfogta s a koronát magánál tartotta. Ez okból Róbert Károlyt (julus 11. 1309.) sajátlag e célra készített uj koronával kellett megkoronázni. Azonban teljes megismerésben csak akkor részesült az országban, midőn László, hosszas alkudozások után, a magyar koronát kiadta, s Róbert Károly, mint I. Károly, másod ízben (aug. 27. 1310.) Fehérvártt ezen valódi apostoli koronával megkoronáztatott. Károly már most e koronát Visegrádon őrizteté, hol békén maradt Albert király halála utánig (octob. 27. 1439.)

Most Visegrádon a korona Erzsébetnek, Albert özvegyének, adatott által; azonban ismét elláttatván a szükséges pecsétekkel, a koronaterembe záratott és ott őriztetett. Mivel azonban Erzsébetet kényszeríteni akarák, hogy kezét és így Magyarhont is László lengyel királynak adja, gondoskodott ez okból róla, hogy a magyar koronát birtokába foglalja, és sikerült is, megbizott szolgálója Cottaner Helena segedelmével, még azon éjjel (febr. 21-én 1440.) kezére keríteni az említett kincset, midőn fia ötödik László született. Majus 15-dikén elkövetkezett e királygyermek koronázása Székes-Fehérvártt, s ugyanazon évi augustusban Erzsébet a koronát Fridrik császárnak elzálogosította 2500 magy. aranyért, midőn nála saját és megkoronázott fia számára oltalmat keresett II. László ellen*). A zálogosítási oklevél szerint, akkor a koronában 53 zafir, 80 sápadt rubin, 1 smaragd és 328 gyöngy volt, s a selyem süveggel együtt 9 markot és 6 latot nyomott.

Az 1463. évig a császár birtokában maradt a korona, s fő oka volt azon háboruknak, mellyek Hollós Mátyás király és e fejdelem közt folytak, míg az említett nemzeti erekye, a julius 19-dikén Bécs-Ujvárosban kötött béke következtében, a magyar király követeinek átadatott. Martius 29-kén 1464-ben, az örvendő nép sürű összejövetele közt, megtörtént a már előbb dicskoszoruzott I. Mátyás király koronáztatása.

Hogy következhető korona elvesztések megelőztessenek, Jagelloi II. Ulászló választásakor törvény által rendeltetett, hogy, régis szokás és örököltszabadság szerint, az országnagyok és főpapok közül és általok koronaörök választassanak, s nekik Visegrád, hol a sz. korona rég időktül fogva őriztetett, általadassék**).

Lajos király halála korában, a mohácsi ütközetkor (1526) Zápolya János és Perényi Péter voltak koronaörök. Az utóbbi még azon évben kiadta tisztársának, megkoronázása végett, a koronát; azonban a következő évben (1527.) Ferdinánd pártjára lépett, s most ennek koroná-

*) Azon mód felől, hogy mikép jutott Erzsébet a korona birtokába, lásd. Cottaner Helenának, a bécsi udv. könyvtár egy kézírata szerint német nyelven kiadott nevezetességeit. Lipcsében. 1846.

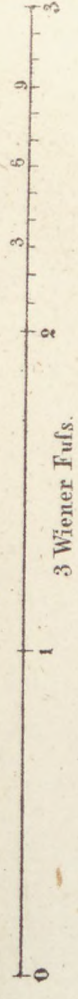
***) Az akoriban Visegrádon falba illesztett márványlap felől lásd „Visegrád album“-át, 14-dik lapon.

Magyar koronázati
palást.

Krönungsmantel des Königreichs
Ungarn.

Három Bécsi láb.

zására adta ki a koronát*). Zápolya helyébe Báthory István nádor lett koronaőr, s a korona ismét Visegrádon őriztetett. Midőn később Szolimán 1529-ben másodszer Magyarhonba rontott, Ferdinánd király Thurzó akkori pohárnoknak írt, hogy az ő gyalog seregéből 50 embert küldjön el Visegrád őrseregének szaporítására, vagy pedig erősítettebb helyre vigye a koronát. E parancs felett a magyar helytartósági tanácsos Báthory nádorral és koronaőrrel tanakodott, ki esküjére hivatkozék, mellyet a korona megőrzése iránt tett, s melly egyszersmind távülvő tisztársát is, Perényi Péter erdélyi vajdát és koronaőrt, kötelezi. Mostan egy, Várday Pál, Báthory István és Szalaházy Tamás által aláírt, jelentésben (Budán aug. 1-sején 1529) előadatott Ferdinánd királynak, miszerint, az összes országrendek egyenes megegyezése nélkül, sem a koronát nem szabad más helyre vinni, sem pedig a vajda tudtán kívül Ferdinánd gyalog népét Visegrádba bocsátani. A nádor véleménye szerint ezen erős várban nincs hiánya az elegendő őrseregnek, hanem az eleség, lőpor, ágyuk stb. hiányoznak. Ferdinánd király ez okbul kéretett, hogy az érintett tárgyakat vagy természetben küldje meg, vagy adjon pénzt beszerzésökre.

Midőn Szolimán augusztus hónap folytában közelebb nyomult Budához, Ferdinánd király Lambert Kristóf győri kapitánynak írt, hogy a Visegrádon őrzött koronát, a többi országczímerrel együtt, a visegrádi udvarvárból a pozsonyi várba szállítsa, s ott zár és rekesz alatt jól őriztesse. Ferdinánd király e parancsáról (august 31. 1529.) egyszersmind Zala János pozsonyi kapitányt is értesítette, azon parancscsal, hogy a ládát, mellyben az országczímerrek állnak, tüstint az átszállítás után egy nagyon biztosított szobába tegye, s ott kitünő figyelemmel további parancsig őrizze. Mivel azonban september 1-ső napjaiban Szolimán nemcsak Budát, hanem Visegrádot is elfoglalta, az utóbbi fellegrárral egyszersmind a sz. korona is kezeibe jutott, mellyel Szolimán a maga védeczét Zápolyát megajándékozta. Csak azon békében, mellyet Ferdinand 1551-ben Zápolya özvegyével Izabellával kötött, adatott át

*) A korona Ferdinánd alatti történeteinek 1529-dikben itt következő előadása, minden eddigi a koronáról szóló magyar történetírási munkában többé kevesbbé hibásan áll, s itt a csász. kir. status-levéltár okiratai szerint, mellyeknek másolatait Jászay udv. titkár ur baratságosan közölte a szerzővel, igazítva beszéltetik el. Horváth Mihály tanár ur, Gévy udv. levéltárnok urnak szóbeli közleménye következtében, helyesen megjegyze ugyan magyar történetírásában, hogy a koronát Perényi koronaőr nem vitte magával, s nem esett vele együtt a szultan kezébe, hanem az folyvást Visegrádon maradt; mivel azonban e tudós nem nézhetett be maga az oklevelekbe, ez okbul némi eltérés a főnebbi, oklevél szerinti, előadástól csúszott be munkájába.

neki ismét a magyar korona. Hogy ezen fontos országos kincs elvesztése megelőztessék, ezentul Bécsben, s II. Rudolf király által Prágában is őriztetett, míg azt II. Mátyás király, 1608-dikban ideiglenesen Pozsonyba, s a törököknek Magyarhonbul teljes kiűzetése után, I. József király ismét állandóan az országba hozta, melly alkalommal megújított az országos törvény, miszerint az ország koronája mindenkor belföldön és két világi benszülött által őriztesék. Miután II. József darab időre Bécsbe szállítá a koronát, halála után (1790-ben) ismét nagy ünnepélyesség közt Buda kir. várába hozatott, hol jelenleg is erre rendelt koronaország által őriztetik.

b) A koronázási kard.

Minden hihetőség szerint még sz. István től származik, mert egyenes két élű kard, egyszerű kereszt-markolattal. Ez utóbbi egy nagy gombbal végződik, mellynek mind a két oldalán aranylemez van, elől e felirattal: *IHS* (Jezus), hátul: *MAR* (Mária), szép nagy kezdő betűkkel kiétetve. Maga a kard lapján négy beétegetett férfifej látható, tojásdad körbe foglalva. A kard egy kézre való, hossza 2 és $\frac{1}{2}$ láb.

c) Az ország almája.

Arany lemezből van, belül üres, felül arany kettős keresztrel ékesítve, mellynek alsó karjai hosszabbak a felsőbbeknél. Az alma egyik oldalán látható az Anjouk család címere: a liliumok összeköttetésben a magyar keresztcsikkel. Ez okbul helyesen gyanítják, miszerint az ország almája az említett Anjou-család uralkodási szakából ered.

d) Az uralkodói pálcza.

Buzogány alakja van, azaz egy gömbölyű arany pálcza, aranycsikokba foglalt kristálygolyóval. 26 arany lánczocskára függ le róla, mellyek mindenike egy arany golyócskába végződik. Mikor jutott ezen uralkodói pálcza először az ország címereihöz, nincs bizonyosan tudva. Pecséteken, pénzekben és más hasonkoru ábrázolatokon a királyok nem ezen uralkodói pálczával jelennek ugyan meg, hanem a kereszt-markolatu szablyával, a kettős keresztrel, csákánynyal, s legtöbbször a lilium-pálczával; azonban minthogy a királyok egyszersmind mindig csak a lilium-koronával s nem az országos sz. koronával lerajzolva jelennek meg, innét azon vélemény támad, miszerint a jelen uralkodói pálcza, a sz. koronával együtt, nem használtatott közönséges királyi öltözetül, hanem csak koronázási ékszerekül, s ez okbul csak koronázási ünnepélyek számára tartatott fen és őriztetett a koronával és egyéb országczímerrel együtt.

A koronázási köpeny, (sz. István palástja).

E köpeny eredeti rendeltetése nem volt, hogy koronázási palást legyen, hanem vecsernye-mondó köpeny, casula, volt, mellyet István király mint illyet készíttetett, s nejével együtt a székes-fehérvári egyháznak (1031-ikben)

ajándékozott, (mint ezt a felirat világosan mutatja). Égszín kék selyemkelméből van arannyal átverve, mindazáltal színét, a hosszú idő lefolyta óta, valamennyire elhagyta, úgy hogy részenként zöldesbe játszik. Minden ala-

kok és ábrázolatok, mellyeket rajta látunk, arany fonállal igen csinosan vannak hímezve, s csak a felirat, melly az adományozót és az ajándék évét mutatja, van zöld fonállal készítve. A kiterített köpeny alakja tökéletes félkör, mellynek felső egyenes széle az átmérőt teszi. Hosszasága, nyakától a legalsó szegélyig, 4 és egy negyed bécsi lábot tesz; legnagyobb bősége, félkörű feszítésben, 14 láb. A gallér, melly fenső szélén hozzá alkalmazva van, 1' 11" széles és 8" magas. Ennek oldalain egy sínör van, melly által, egy csat segédelmével, melly azonban már nincs meg, a köpenyt meg lehet erősíteni. Maga a köpeny közepett ki van kanyarítva, s felületén 7 egymás mellett álló, egyenlőn széles, mintegy oszlopokon nyugvó ívvel ékesítve, mellyek közül a középső legmagasabb, a többiek két oldalról egyenlőn kisebbeknek. Az ívek közti téreket virágfüzerek és állat-alakok töltik ki.

A gallérról, egyenesen a háton lefelé, egy, a köpeny egész hosszán átmenő, tehát hasonlóképp $4\frac{1}{4}$ ' hosszú, 3" széles csík fut végig, aranyszövetből, gyöngyökkel ékesítve. Fenső végén egy guggoló kis sas ábrázoltatik; mélyebben alant rész szerint két rá hímzett nagy tojásdad emléklappal van elfödve, legalsó végén pedig még egy egészen kicsiny, tökéletesen kerek képet fog körül.

A köpeny egész területe, szélessége szerint, négy félív-alaku mezőre van osztva, mellyeket Krisztus, szentek, apostolok és próféták ábrázolatai töltenek be. Mindeniket szegély választja el a másiktól, és pedig a legfensőbbet a rá következő másodiktól két csík, mellyek a fenső szél mind a két oldalról a közép csikkal együtt hegyes szögletbe futnak össze, s ez által a köpenyen, midőn ez a vállakon nyugszik, mintegy keresztet képeznek. Az említett hegyes szögletben, épen a hát közepén, van az első nagy emléklap, felül és alul hegyes csúcsba végződve, az üdvözítőt ábrázolva, talárisban, szakállos arczczal, feje körül kereszttel tetézt dicsfény, lábaival orozlán- és sárkányfejen állván. Jobbjában botot tart, végén kereszttel, baljában a világgolyót. Körülírata egy keskeny szegélyen a következő: Hostibus en Christus prostratis emicat altus. (Ime, magasan áll Krisztus, legyőzvé az elleneket), vonatkozván a lábai alatt görnyedő apokalyptikai szörnyekre.

A jobb felőli mezőben hasonló alaku, függőleg álló kisebb emléklap van a szegély-csikon, mellyben sz. Mária látható fölemelt kezekkel, hasonlóképp dicsfényvel, de kereszt nélkül e felirattal: „Emicat in coelo sanctae genitricis imago“ (Mennyben fényeskedik a szent anya képe). Két oldalról két angyal tartja az emléklapot, mellettök a szegélyszögletekben két kisebb, térdelő s imádó angyal van, a széleken pedig fent és alant a négy evangelista jelképei, körökbe foglalva.

Balra a megváltótul, az előbbihez egészen hasonló, szinte négy angyaltól s az evangelisták jelképeitől környezett, emléklapban látható sz. János képe keresztezett dicsfényvel, jobb keze fölirányozva, baljában könyv; a körirat következő: Dat summo regi famulatum concio coeli, (a legnagyobb királynak szolgálunk az égi karok). A már előbb említett szegélycsík, melly az épen most leirt mezőt a

másodiktól elválasztja, $1\frac{1}{2}$ " széles körök által födetik, mellyek mindenike egy angyal mellképét dicsfényvel foglalja. A közöket virágfüzerek töltik be.

A most következő második mező tökéletes félívet képez, s az ó-testamentum 16 prófétáinak ábrázolatait tartalmazza, egymás mellett állva, mind-egyik fölemelt jobbal, könyvet tartva baljában. E mező is két részre van osztva a hátsík által. Mindenik részen 9 alak áll, nyolcz próféta, s ezek közt Krisztus, áldólag, dicsfényvel, és pedig jobbrul: könyvvel bal kezében, e felirattal: Principium et finis (kezdet és vég); másik részen a földgolyóval, s ugyanazon felirattal, melly azonban itt csak az α (alpha) és ω (omega) betűkkel van kifejezve. Krisztus mellett mindenik oldalon kettő áll a nagy próféták közül, jobbra Ezechiél és Dániél, balra Jeremiás és Isaiás. Minden alakok nevei úgy vannak felírva, hogy az egyes betűk függőleg állnak egymás felett. Rendjök a következő (jobbrul balra): 1. Sophonias (e felirat hiányzik); 2. Habakuk pr.; 3. Natam pr.; 4. Ezechiél pr.; 5. (Krisztus a Principium et finis felirattal); 6. Daniel pr.; 7. Aggeus pr.; 8. Zacharias pr.; 9. Malachias pr.; (másik részen) 10. Micheas pr.; 11. Jonas pr.; 12. Abdias pr.; 13. Hieremias pr.; 14. (Krisztus az α és ω -val); 15. Esaiás pr.; 16. Johel pr.; 17. Amos pr.; 18. az utolsó felirat hibázik, bizonyosan Hoseas. Szélről Hoseas mellett még egy fél tojásdad emléklap látható, egy áldó alakkal, s e fél felirattal: Re et O. B. umbra; a köpeny ellenkező oldalán azonban, hol az emléklap más felét lenni gondolnánk, csak az ív alsó szélén van egy rhombusba zárt kör egy mellképpel.

Most a harmadik, legszélesebb és leginkább ékesített mezőre térünk, melly az előbbitől egy ujnyi széles szegélylyel van elválasztva. E szegélyben van a már fent érintett legfontosabb felirat, a készítést és ajándékozást jelező, zöld betűkkel: ...egina Casula haec operata et data Ecclesiae Sanctae Mariae sitae in Civitate Alba: anno incarnationis Christi M. XXXI. Indiccione XIII. a Stephano Rege et Gisla R; itt befejeződik a felirat, s az R betűt az első szóhoz kell kapcsolni, úgy hogy az olvasás így legyen: Regina stb. (E köpeny készítettetett és sz. Mária egyházának Fehérvárat ajándékozott 1031-ben, az indictio 14-dik évében, István királytól és Gisla királynétól).

Az ábrázolatok e harmadik sora, melly ismét egy tökéletes félkört képez, közepett a második nagy emléklapot mutatja, s abban ismét a megváltót, itt azonban ülve, a keresztezett dicsfényvel, áldva s könyvet tartva. Ülőhelyének és talapzatának oldalai is láthatók. A körirat zöld betűkkel arany alapra ez: Sessio regnantem notas (t) et Christum dominantem.

E kör mind a két részén 6 apostol látszik; mind-egyik trónmennyezet alatt ül, melly egy felül lapított, mintegy hidat alkotó tetővel és különböző alaku s ékítvényű oldalfalakkal ellátott, goth épületet képez. Az oldalfalak és tetőcsúcsok mindenikén egy toronyka van; ezek közt az épületek mindenikén három kis alakocskát látunk, legnagyobb részint harcosokat; némelylek alávetett lábakkal ülnek, mások járnak vagy szaladnak, sőt egyet láthatni repülő vagy toronybul leugró félben. Némelylek esdő helyzetben vannak,

St. Stephans Kapelle in PILSEN,
Hont'er Comitat.

Scorabey, M. Intézetből. Pesten.

St. István kápolnája BÖRZSÖNBEN,
Hont várm.

Hont vármegy: Börzsönyi
asszony és leány.

Weib und Mädchen
aus Pilsen. Honter Comitatus.

mások fenyegetőben, ellátva mindennemű fegyverrel, karddal, dárdával, keresztbottal, nyíllal, paissal, sőt egyik mindenik kezében keresztet tart stb.; egynek nincs, másnak van, és pedig a legkülönneműbb, fővege. Ezen épen most leírt mennyezetek alatt ülnek az apostolok különböző helyzetben, rendkívül különös alaku ülőhelyeken, melyek hasonlókép városfalakat és tornyocskákat képeznek. Némmelnyek előtt még irópolecz is van s kezökben irótoll, így János, Mátyás, Judás. Sorozatuk következő, ismét jobbrul balra: 1, Petrus aplos. (apostolus); 2. Paulus aplos. (mindkettő szokásos jelképe nélkül); 3. Johannes aplos., (ki előtt asztalka s egy madár van, jobbában toll, baljában könyv, mellyre jobb keze mutató ujjával utal); 5. Jacobus aplos; 6. Philippus, mindkét kezével egy könyvet tartva; 7. Bartholomaeus aplos, baljában könyvvel; 8. Matthaesus aplos, jobbában tollal; 9. Judas aplos, hasonlókép tollal és könyvvel; 10. Simon aplos; 11. Thaddaeus aplos.; 12. Andreas aplos. A két utolsó ismét mindegyik könyvet tart. A dicsfényen kívül mindegyiknek van még fővege is, sz. Péternek sugár alaku.

A szegély, melly az ábrázolatok e körét az utolsó elvlasztja, $1\frac{1}{2}$ hüvelyknyi széles, virággalyakkal ékesített, s szalagalaku rézsontos csíkok által mezőkre osztott, mellyek mindeneke változóképpen vagy arabeskfajú virágfüzéreket, vagy pedig nyulat láttat sebes futtában. A negyedik vagy utolsó mező a köpenylegszélét képezi, s a hátsík által hasonlókép két részre van osztva. Ezen van az említett harmadik körkerek alaku kis emléklap, egy ifjunak földetlen fejét mutatva. E fő jelentőségét meglehetősen biztossággal ki lehet találni a mellette álló két alak után. Ezek István király és neje Gisela, az öltöny ajándékozói; s így a közt levő ifjút bizvást fiukénak, sz. Imre hercegének, tarthatni.

A köpeny ez utolsó szélét a szent vértanúk képei ékesítik, azonfölül István királyé s Gisela királynéé, mindegyik térképben, kör alakú emléklapra tűzve, köpenyfelruházva, s változtatva a jobb és bal kézben, dárdát vagy a földgömböt tartva. Az elsőnél hiányzik a név, a többieknél, mint a főbbieknél, függőleg van beírva, és pedig: 2. S. Cosmas; 3. S. Pantaleon; 4. S. Georgius; 5. S. Vincentius; 6. Gisela királyné; 7. István király, e két oldalról felirattal: Stephanus rex; 8. S. Stephanus; 9. S. Clemens; 10. S. Sixtus; 11. S. Cornelius, baljában a földgolyó, jobbjában lebecsátva; 12. S. Laurentius, mint a többi, dárdával és almával, mellén egy kerek emléklap a megváltó képével, melly őt majd egészen elborítja. Mindegyiknek egy papsüveg alakú, háromszögű lilomkorona van fején, mint a királynak. A köztök levő meglehetősen nagy közök díszes virágfüzérékkel vannak kitöltve. Mindenik alak oldalán két sas áll, fölemelt fejjel.

E koronázási köpenyt, mint azt épen most leírtuk, Magyarhon régibb királyai szintugy használták koronáztatásuk alkalmával, mint a mostaniak, s a többi országczímerek közt szok öriztetni. Ugy látszik, István király minden utódai e köpenyben koronáztattak. Bizonyosan tudjuk ezt I. Péter, I. Béla, Otto, Károly, I. Ulászló, Albert, II. Ulászló, I. Ferdinánd stb. felől. II. Mátyás király kézhöz akarta azt venni Révay Péter koronaörtül, hogy a pápának, saját kívánatára, megmutathassa s lerajzoltathassa. Révay eszébe vevén kötelességét, a legszilárdabbul vonakodott, ezen felszólításnak engedelmeskedni, s Mátyás király a koronaör esküjét és felelősségét tisztelvén, most az országgyűlés megegyezésével kívánta ohajtása teljesültét. Révay ünnepélyesen átadta a köpenyt, elkísérte Bécsbe, s ott maradt mindaddig, míg ismét visszaadatott neki, mire a többi országczímerekhez visszavitte. Ez alkalommal, úgy látszik, utáncsináltatott a köpeny, s így jött létre azon második, melly még jelenleg is öriztetik a kincsraktárban Bécsben*). Egy harmadik hasonló köpeny van Mártonhegyen.

A teljes koronázási öltözethöz tartoznak még továbbá: a fehér selyem, arannyal hímzett keztükk; a harisnyák, s a ruk, s a hasonlókép arannyal hímzett felkötő czipők.

Végül még megemlítendő, miszerint több oly tárgyak, mellyek régebben kimutathatólag használatban voltak a koronázásnál, most elvesztek, a nélkül hogy eltűnésök ideje tudva volna. Ezek közt legfőbb helyet foglal az apostoli kereszt, aranyból, drágakövekkel megrakva, mellyet, mint főneb (1. sz. a.) érintők, különös kitüntetésül Magyarhonban való térítéseért, Sylvester pápa küldött István királynak. Ez nyom nélkül elveszett.

Továbbá ide tartozik még az öv (cingulus), mellybe a kard tűzetett; a királyi billikom, melly egy aranyba foglalt jacintból állott, s több más apró darabok. Csak sz. István zászlajáról, melly selyemből volt, arannyal és drágakövekkel kirakva, vannak némi tudomások. Thuróczy és Bonfini. i. előadják történeti munkájokban, miszerint Kis Károly koronáztatása után Székes-Fehérvárrt, december 31-dikén 1385., sz. István királyi zászlaja, melly az ünnepi szertartás véghezvitele után az egyházból kimentett elővitetett, eltörött, vagy — mint megjegyzik — a vivőnek ügyetlensége miatt, hegyével az egyház-ajtóba ütközvén, vagy a sors rendeletéből, Károly király szomorú végének előjelül.

*) Fröhlich, Erasmi, casulae S. Stephani Regis Hung. vera imago et expositio, quas publica luce donavit, Franc. L. B. Balassa. Cum icone. Viennae, 1754. 4.

A Sz. István által alapított egyház Börsönyben.

(Jegyzetekkel e helység és lakosai történeteiről).

Azon kevés épületi emlékek közt Magyarországon, mellyeket sz. István király alapított, vagy mellyek legalább korából származnak, a sz. István-egyház Börsönyben Hont megyében főhelyen áll, minthogy fő részeiben még romlat-

lanul maradt. $\frac{1}{2}$ órányira Esztergom partjaitól a délnyugati halmon Börsöny helységében áll egy egyház, melly első tekintetre kimutatja a 11-dik századbéli byzantzi egyház-építésmód bélyegeit. A faragottkői építés egyházon és tornyon,

a félkerek karhely a byzantzi boltozattal, maguknak a boltíveknek fejekkel való kitöltése, (mellyeken, akkori szokás szerint, a haj elválasztva, a szakáll ketté osztva van), az egyszerű hajó a három kerekív ablakkal, a bejárás feletti torony, a koczka-oszlopfejek a torony kettős ablakainak oszlopain, kétségtelenül bizonyítanak ezen egyház építésének főnemlített korára. Ujabb munka rajta a zsendelyfödelen kívül csak a hajón való külső párkányzat, s az oldalbejárás feletti körívtöltés, az utánzott byzantzi bolthelyezéssel és a keresztel, melly részt azonban tüstint megismer mindenki, mint későbbben betétettet.

Azonban nemcsak az építésmód mondja azonnal, hogy az említett István-egyház sz. István király korából származik; hanem a börsönyi egyházkönyv régi jegyzetei szerint, egy szakadatlan régi hagyomány is sz. István nak tulajdonítja ezen épületet. Midőn az első apostoli király e tájat Esztergombul gyakrabban meglátogató vadászat végett, akkor a terjedelmes vadászkerületben sem tanya sem egyház nem volt. István király ez okbul G a n n á d pusztát alapítá gyűlhelyül a vadászok számára, s azt vadászházzal látta el. Hogy azonban a jámbor király kíséretestül együtt, ezen gyakran napokig tartó vadászatokon, a sz. mise áldásait ne nélkülözze, az okbul a szomszéd halmon a főnnemlített egyházat építetté s névpártfogója tiszteletére nevezte el.

Ezen István-egyháznak egyébiránt egészen azon alakja van, mellyel az István király által alapított más egyházak bírnak, mint nevezetesen a képes krónikában előforduló rajzok mutatják.

A 13-dik században Béla Börsönyben arany- és ezüstbányát nyitott, s ez okbul német bányászokat hívott meg a fensőbb bányákból. Ez időtül nyerhette a hely D e u t s c h - P i l s e n német nevét, s magában a helységben a lelkészlak mellett levő sz. Mihály-egyházát, mellynek bejárata felett kalapács és vésű látható; a bejáraton kívül csak a presbyterium (a kar) és a szentségházacska emlékeztet a 13-ik századra; az egyház egyéb részei sok változásokat szenvedtek későbbi századokban. A Rákóczy-korban legtöbb lakosai reformált hitvallásra tértek. A lelkész Langer Ágoston János erélyének sikerült ugyan, a börsönyiek feleszámát ismét visszatéríteni a catholici egyházhoz (1702.); azonban, midőn 1705-ben maga Rákóczy megjelent Börsönyben, ennek híve

Martonfi erőszakkal elrácizgálta Langer lelkészt az oltártól, Egerbe hurcolta s ott erős fogságba tette. A lakosok fele mégis catholicus maradt azontul is, melly arány körülbelül jelenleg is megvan. A reformáltaknál némelly különös szokások vannak. Ha egy fiatal nő hátrahagyott gyermek nélkül hal meg, sírjába gyermekruha adatik; ha gyermek hal meg, elmetszik a ruhát felette.

Ámbár a lakosok nagyrészt n é m e t e k, mégis magyarosan öltözködnek. A férfiak leginkább kék dolmányt viselnek, piros sujtással és hajtókával, mint Fót és Gödöllő táján; hajuk kocsba van fonva s fésűvel megtűzve; fejüket prémes süveg, vagy virágokkal és szalagokkal czifrázott széles karamu kalap ékesíti. Bajuszt viselnek. Ehhöz járul a magyar bő gatya, vagy vasárnapokon a kisujtásolt szük nadrág. Az a s s z o n y o k fekete vagy sötétkék rokolyát, mellényt vagy ingvállat viselnek; fejük tisztára mosott és keményített fehér kendőbe van kötve, melly olly hosszú, hogy csipkével rakott vagy himzett végei bajadér gyanánt csüggnek le elől. A l á n y o k élénkebb színeket szeretnek öltözeteikben, világoskéket, rózsaszínt, karmazsint, zöldet stb.; ingválluk aranycsipkével van szegélyezve, fejük hajadon, hajukat kocsba fonják, melly az oldalról kocsokkal hátul szép selyem csokorral van összekötve.

Egy csoport asszony és férfi, ámbár igen kis mércze szerint, látható a jelen képünkön. A távol hegysor, mellyet a háttérben látunk, Selmecznél van, s a Szitnát tisztán megismerjük benne. A közel hegyeket Börsöny körül Nagy Inocza, Sóhegy és Magyarhegynek hívják. A börsönyiek némétül szólnak, most azonban már nagyrészt magyarul is értenek, minthogy minden harmadik vasárnap magyar nyelven prédikálnak nekik. A német tájnyelv, mellyen beszélnek, leginkább hasonlít a k r i k e h a y i a k é hoz, s mint ezeké, kevés változtatással, a 12. és 13. századból ered, ámbár még régibb, sőt góth szavak, hangok és idomok is vannak e tájnyelvben megőrizve, melly tekintetben a német nyelvbüvárok figyelmét nagy mértékben érdemli e táj. A börsönyi nép szereti a dalt, nem úgy mint a szepesi szász-német faj, s örömeit énekli ugynevezett B a s s e l - j e i t, a maga sajátságos tájnyelve szerint; e dalaik többnyire természetű szerelmi ömlengések, mellyeket lakomák- és fonókákban rögtönöznek, s mellyek kedveltető sajátságokkal bírnak.

Szerényi Miklós Intézmény. Festés.

Győr.

Esztergom.

M.T. AKADEMIJA
KÖNYV-
TÁRA

Esztergom.

Efűzet Esztergomnak van szentelve, az apostoli ország e tiszteletre méltó régi székvárosának, e város multjának, jelenének, s egy részben jövőjének, minthogy 1. adjuk itt Esztergom történeteinek áttekintését, a város és vár régi nézetének rajzával együtt; 2. régibb egyházainak és emlékeinek leírását; 3. Esztergom általános áttekintését a jelen időkből; s 4. az új székesegyház bevezetéséhez közeledő főhomlokzatának építészeti átnézetét, a rá vonatkozó magyarázattal együtt.

I. Történeti áttekintés.

A szirteken, hol Esztergom fekszik, mint az ottani kiásások mutatják, mellyek nyomán romai kövek és más régiségek jönnek napfényre, egykor romai erősség állott, a helyzet szerint talán *Carpis*. Esztergom folyamától, melly átellenben a Dunába (Isterbe) ömlik, neveztetett az említett szirt-erősség a középkorban *Istrogramnak*, mellyből az *Esztergom* magyar név eredt. A németek, a kisebb folyam nevére, röviden *Grannak* nevezik.

Gejza herczeg Esztergomot föllakhelyéül választotta; itt született fia, *Vajk* (István, 979.), itt kereszteltetett meg *István* névre s ültetett lovaggá. *) Innét kellett a hit fényének is egész Magyarhont bevilágítani s földeríteni; ez okból alapított az apostoli király Esztergomban érsekséget, mellynek az ország többi tíz püspöksége alárendelve legyen. Az első, kit érseki méltósággal felruházva látunk Magyarhomban (az 1000-dik év körül), *Domokos* volt.

Magának Istvánnak korából kevés emlék áll fenn Esztergomban; mind a mellett is megemlítendjük az általa alapított egyházak stb. maradványait, a régiségekről szólunkban; valamint az új székesegyház egy régibb mintájában még mu-

tattatik egy régibb, a mostani székesegyház építése közben lerontott ház, mellyet a hagyomány sz. *István születéshelyének* tartott.

Esztergom nem volt többé a királyok állandó lakhelye, azonban még mindig fontos erősített hely vala. Ez okból *III. Béla* helyre állíttatá a királyi várat, s az egész hegyet falakkal és tornyokkal vétette körül. A királyt dicséretesen követvén, *Job* érsek nagy pénzmennyiséget fordított a *Mária-egyház* nagyobbitására s gazdag földízesítésére. *Béla* fia, *Imre*, 1098-ban az esztergomi királyi várat is a mindenkor érseknek ajándékozá azon föltét alatt, miszerint a királynak szabadjában álljon, különösen előforduló statusviszonyokban régi tulajdonát visszafoglalni. Mi az alsó várost illeti, már akkor megkülönbözteték *Esztergom szab. kir. városát*, mellyben legnagyobb részint frankok és olaszok (lombardok) laktak, az érseki várostól, hol leginkább magyarok éltek. Midőn a mongolok Magyarhont megrohanták, a vár védelme *Simon* (spanyol eredetű) vitéz grófra bízott, míg *Mátyás* esztergomi érsek nem csak nagy számu futamlókat vett föl a városba, hanem maga is sokszor megfordult köztök, tettel és tanácssal segítvén, míg kötelessége másfelé hította. Innét banderiumával a király segítségére vonult, a *sajó* i ütközetben részt vett, mellyben azonban, a püspökök és főurak virágával együtt, elesett. A jövő télíg védve volt Esztergom a Duna hullámai által a mongoloktól, kik Magyarhont túlrészét minden irányban pusztították. Midőn azonban igen nagy hideg következében a Duna befagyott, a mongolok a tulsó parton is megjelentek. Esztergom lakosai kisétek, a folyam jegét naponként beverték, s portáit őrizék. Nem ritkán a Duna jegén is viaskodtak a mongolokkal. Ekkor egyszerre színre visszavonultak a tulsó partoktól, számos marhát hagyván ott őrizet nélkül, s három napig nem voltak láthatók. A magyarok, vélvén, hogy a tatárok valóban elvonultak, a túlpartra siettek, s az ott levő lovakat és más állatokat a Dunán keresztül Esztergom felé

*) Lásd sz. István királyról az életirati vázlatokat, ezen album III. füzeté I. cikkében.

hajtották. Mint a szélvész rohantak a mongol csapatok rejtekhelyökből Esztergom lakosai után, leszabdalták, kik nem bírták magokat elég gyorsan a városba menteni, és sikertelen felhívás után az átadásra, elkezdék azt 30 hajtómű segítségével ostromolni. Az őrség a lakossággal együtt merészen védte magát. **B a t u k á n** azonban orosz, magyar és kún foglyok által, rözséket hányatott egymásra, s ez által olly magas bástyát emelt, mint magok a falak. Miután a 30 hajtómű, éjjel nappal dolgozván, a fa őrtornyokat és külső várfalakat folytonos közapor által megrongálta, az árkokat homokos zsákokkal feltölteté, hogy a várost ostrom alá vegye. Midőn Esztergom lakosai átláták, hogy tovább nem tarthatják fel magukat, saját kezökkel gyújtották fel a faépületeket, elégeték ruháikat, elásták kincseiket, s önvédelem végett a köépületekbe vonultak. A tatárok azonban utolsó védhelyöket is elfoglalák a bátor védelmezőknek, s kardjokat vérökben füröszték, úgy hogy alig szabadult meg 15. Mintegy 300 előkelő hölgy, kik egy erős épületben együtt voltak meghallgatást kértek a mongol vezértől, s ékszereik átadása mellett életökért esedeztek. A vezér átvette az ékszereket, de mind a mellett mindnyáját lenyakasztatá. Egyedül **E s z t e r g o m** erős szirtvára tartá fen magát **S i m o n** gróf vitéz védelme mellett. Ő, **B é l á n a k** honába visszatérte után, jutalmul hősi s hű magaviseletéért tetemes jószágokat kapott **K o m á r o m**, **P o z s o n y**, **M o s o n y** és **S o p r o n** megyékben. — Ugyanezen király, hogy minden előfordult viszátkodásokat jövendőre megelőzzön, **V a n c s a I s t v á n** érseknek a királyi várat minden tartalék nélkül adományozta, úgy hogy csak mostantól fogva lehetett az érsekeket a vár teljes uraiul tekinteni. Béla mind a mellett gyakran hosszabb ideig való mulatásra megjelent Esztergomban, az egyházaknak ajándékokat tett, a szferenczi egyházat építteté, s kívánatára oda temettetett. Még életében csináltatott egy márvány sírt ezen egyházban maga s családja számára. Részesülnie kellett azon szerencsétlenségben, hogy nejét **M á r i á t** és fiát **B é l á t** e sírba takarítá, melly őt is befogadta (1270.) egy sulyosan próbált élet után. Ez okból hirdeté a sírirat:

Aspice rem caram, tres cingunt virginis aram,
Rex, dux, regina; quibus adsint gaudia trina.
Dum licuit, Tua tum viguit Rex Bela potestas,
Fraus latuit, pax firma fuit, regnavit honestas.

(Nézd a becses dolgot: hárman környezik a szüz oltárát,
Király, herczeg és királyné: legyen hármas az ő örömük.
Midőn lehetett, virágzott akkor, Béla király, hatalmad,
Az ármány elrejtözött, a béke szilárdan állt, s becsület kormányzott.)

Azon trónviszályban, melly, az árpádi férfiág kimulta után, Magyarhont pusztította (1301.), az akkori esztergomi érsek **G e r g e l y R o b e r t K á r o l y** mellett nyilatkozott cseh **V e n c z e l** ellen, s az első megkoronázta Székes-Féhérváratt az ottani **M á r i a**-képről levett koronával, minthogy az országos szent korona **V e n c z e l** kezeiben volt. **G e r g e l y** halála után **K á r o l y** buzgó híve, **M i h á l y** zágrábi püspök, emeltetett az esztergomi érseki székre. Ez okból az öreg cseh király **V e n c z e l** (1304-ben) erős sereggel nyomult Esztergom alá, mellyet az új érsek hosszas ideig bátran védelmezett. Végre, a végső veszélyt látván, az érsek szökésre hártározta magát. Egy sötét éjjel sikerült neki, köz öltözetbe

álozva megszökni, hogy a más nap reggel a városba nyomuló ellenség kezeibe ne essék. **V e n c z e l** király, ki a szökés által megcsalatra látta magát reményében, mind azon szabadságleveleket elpusztította, mellyeket **I s t v á n** király utódai adtak az érsekeknek és egyházaknak. — Jobb napok következtek Esztergomra, midőn **R o b e r t K á r o l y** (1309-ben) az érsek által másodszor megkoronáztatott Székes-Féhérváratt, s ellenének legyőzése után, biztosan ült a trónon. — Nagy **L a j o s** dicső uralkodása alatt is békén maradt Magyarhon a külső s belső ellenségektől, s Esztergom új királyi szabadalmak és ajándékok által ujra föléledt. Azonban az ő halála után ismét lángra lobbant a trónviszály. **K a n i s a J á n o s** főpap a pápa által gyámolított **D u r a z z o i L á s z l ó** részére hajlott, ki a meggyilkolt **I I. k i s K á r o l y** fia volt. Míg **Z s i g m o n d** Csehországba ment, hogy sergek gyűjtése által képes legyen neje **M á r i a**, **L a j o s** leánya, trónját fentartani, **M á r i a** vitéz hű követője, a lengyel **S t i b o r**, Esztergom alá nyomult. Azonnal készülteket tett a város ostromlására, s legelső lépett Esztergom falaira, s tűzte ki rá zászlaját. Most **S t i b o r** fenyegető felhívást intézett az érsekhez a vár átadása végett. Ez engedett, és **S t i b o r** hatalmába adta a várat. — **A l b e r t** király halála után **S z é c h y D i e n e s** érsek Erzsébet részére hajlott, s tizenkét hetes fiát, ötödik **L á s z l ó t** (május 15-dikén 1440.) Székes-Fehérváratt meg is koronázta. Testvére **T a m á s** szinte viaskodott a fiatal király igazai mellett a lengyel **L á s z l ó** ellen, s az érseki sergekkel egész Budáig nyomult, s az ottani külvárost, **F e l h é v i z e t** (most országút) pusztítgatta. Azonban **L á s z l ó** visszaüzte őt **B u d á t ó l** **E s z t e r g o m** ig, s erős ostrom által e vár átadását is kigyőzte, valamint **D i e n e s** érsek hódolását is, mi által **E r z s é b e t** egyik legfőbb gyámolát veszté el.

Midőn **H o l l ó s M á t y á s** a magyar trónra lépett (1458.), egykori tanítóját és nevelőjét, **V i t é z J á n o s t**, emelte az esztergomi érseki székre, s ez utóbbi vetekedett a királylyal Esztergomot a Musák lakhelyévé tenni. Azonban, midőn a fiatal király önkényes kormányzása miatt, általános elégtelenség uralkodott, melly végre nyilvános lázadásba tört ki, ekkor **V i t é z J á n o s** is azok részére lépett, kik **K á z m é r t** Lengyelországból hitták országlásra. Az utóbbi valóban **N y i t r á i g** nyomult, melly a kapukat megnyitotta előtte, s a legtöbb megye meghódolt neki. **H o l l ó s M á t y á s** Esztergom alá szállott, a várost elfoglalta, s készült a várat venni ostrom alá. Azonban megkisérté az alkudozást, s ezzel **Z á p o l y a I m r e** gróft bízta meg. Az átadás megtörtént; azonban az érseket **M á t y á s** Budára idézte kihallgatás végett, s ott darab időre fogva tartá. **V i t é z J á n o s** még azon évben (1472.) meghalt.

Midőn a törökök **M o h á c s n á l** (1526.) a magyar főurak és nemesek virágát megverték és felkonczolták, Esztergomnak érseke, **Z a l k a n L á s z l ó**, elvesztését is kellett keseregnie. Utódja, **V á r d a y P á l**, **Z á p o l y a** hive volt, s őt Székes-Féhérváratt megkoronázta. Midőn aztán **F e r d i n á n d** a következő évben (1527.) seregével a Duna mentében egész Budáig nyomult, hogy a trón iránti igényeit **Z á p o l y a** ellen védje, Esztergom, erős ostrom után, feladta magát **F e r d i n á n d** hadvezérének, **N á d a s d y T a m á s n a k**. De a mint **S z o l i m á n**, Bécs felé vett utjában (1529.) Esztergom fala alatt hatalmas táborával megjelent, **V á r d a y** érsek, ki e közben **F e r d i n á n d** részére pártolt, nem hitte a várat fen-

tarthatni. Ez okból két kapitányt küldött a zultánhoz táborába, vele hódolását tudatandó, s más nap maga is a török táborba jött, háromszáz lovag és szintanyi gyalog által kísérvé, hol őt Szolimán kegyesen fogadta. Miután Bécs elfoglalása, a városi polgárok és Salm Miklós császári hadvezér vitézségén, hajótörést szenvedett, a következő tavasszal (1530.) megjelent Roggen dor f Vilmos cs. tábornagy Esztergom alatt, mellyet Várday érsek azonnal átadott, előbbi elpártolását Ferdinándtól az ellenállás lehetlensége által mentetgetvén.

Még eddig az ottani vár és székesegyház keveset szenvedett a korábbi események által. Nevezetes volt e tekintetben Szolimán berohanása Magyarhonba (1543). Azon hírré, hogy Szolimán maga közelg erős táborával, az érsek és káptalan megfutamlott Esztergomból; az előbbi Pozsonyba vitte át lakhelyét, a kanonokok Nagy-Szombatba menekültek. Liscá és Salamanca Ferencz spanyolok ótalmazták a várat mintegy 1600 emberrel. A török előcsapat, a megszállottak kirohanása által, megszalasztatott; azonban már más nap megérkezett Szolimán 24,000 emberrel, s az őrsereget, ámbár sükertelenül, magamegadásra szólítá fel. Most heves lödőzés következett, melly által a víztorony és a pompás székesegyház romokba dült. Háromszor ismételtetett az ostrom és háromszor veretett vissza vitézül. Sőt a negyedik általános ostromot is, melly nyolcz óráig tartott, hősileg elháríták Esztergom bátorlelkű védői. Mivel azonban a falak több helyeken megrongáltattak, s a víztorony sérülései miatt az őrséget a szomj eltörléssel fenyegeté, ez okból auguszt 10-dikén a vár, az őrség szabad kimenete mellett, átadott*). 1594-ig a törökök Esztergomnak háborítatlan birtokában maradtak. Tamáshegyen ostromházat állítottak, s Karali bég szemes védelmezése által füstbe ment Mátyás főherczeg kísérlete, a várat 1594-ben elfoglalni. Szerencsésebb volt a keresztény fegyverekre a következő 1595-diki év**). Mannsfeld Károly gróf királyi ezredes alig tudta meg, hogy Esztergomot csak kevés őrség védi, midőn gyorsan alája nyomult; azonban még gyorsabbak voltak a budai pasa által küldött segédseregek, mellyek a Pálffy Miklós alatt levő előcsapatot megtámadák, s szerencsésen átverekedtek a várba. Haszán bég, budai pasa, maga jött

el 30,000 emberrel védelemre, mindazáltal egy főtközetben Mannsfeld által megveretett, ki most folytatta az ostromot. Fájdalom, e hős fővezér ragálykórban elveszett. A főparancsnokságot most Mátyás főherczeg újított erővel vette által. Még egyszer megkísértette a budai pasa, mindazáltal sükertelenül, a nagy szorultságban levő esztergomi őrség megszabadítása végett, az ostromlókát megtámadni. Szeptember 2-dikán Meheméd bég, Esztergomnak török védelmezője, általadta a várat, melly most tíz évig a király birtokában maradt. Midőn ugyanazon Meheméd (1606.) nagyvezérré mozdított elő, égett a kivánságtól, a tíz év előtt szenvedett szégyent megboszulni. Nagy sereggel vonult Esztergom alá, a Tamáshegyen levő ostromház éji megrohánás által kezeibe jutott. Az akkori kir. várparancsnok, Öttingen Vilmos gróf, hősileg védte a várat; azonban egy ostrom visszaverésekor elesett. Az őrség Dampierre-t választá vezérül. Ez komoly becsületességgel teljesíté nehéz kötelességeit, s szigorú engedelmisséget kívánt a sűrű ostrom által megrikított, bátorsága-vesztett őrségtől. Ekkor végre lázadás támadt. Dampierre-t átadásra akarák kényszeríteni, s midőn ez nem sikerült, a katonák lánczra verék őt, és megnyiták a kapukat az ellenségnek.

Esztergom 1683-ig nyögött a török járom alatt, midőn Károly lothringi herczeg, Bécs szerencsés fölmentése után az ellenség megtámadása alól, Esztergom alatt megjelent (october 13.), melly három napi lödőzés után a győztes hadvezérnek feladá magát. Soha többé vissza nem került a félhold Esztergom keresztény tornyaira. — Azonban Rákóczy Ferencz (1706.) három hónapig vas, kő, sőt tüzes golyókkal is lödözteté Esztergomot, s a vár tüzaknák és ostromok által olly erősen szorongattatott, hogy végre a kir. kormányzó Gucklander kénytelennek látta magát, a fehér zászló kitűzésére. Azonban már 14 nap mulva hasonló sors érte Rákóczy parancsnokát Bonfantét, kit Starhemberg Gidó és Pálffy, négy napi erős ágyuzás után, magamegadásra szorítottak (nov. 28.). — I. József Esztergomot 1708. szabad várossá emelte, s III. Károly (1725.) megerősíté a város szabadalmait. — A vár IV. Károly alatt lerontatott, s lassanként pusztulásnak indult. Az egyházfalak- és erősítési műveknek még fennálló maradványai*) nagy részint elhordattak, midőn Rudnay Sándor Magyarország főérseke a káptalant Nagy-Szombatból Esztergomba visszahozta s egy új nagyszerű székesegyháznak a várhegyen építtetését elhatározta (1829.), melly építmény a mostelhunyt Kopácsy József alatt, Hild építész munkás vezérlete mellett, befejezéséhez közeledik.

*) Ez időből származik Esztergom székesegyházának és várának pusztulása. Egy fametszet, melly az „Alapos és valódi kimutatása, mikép ostromoltatott, lödöztetett és foglaltatott el Esztergom kir. vár Magyarhonban a törökök által,“ czimű munkához van függesztve, a várat, az egyházzal, épületekkel és kapukkal még bántatlanul mutatja.

***) Ezen ostromnak több azon korbéli rajzai láthatók. Esztergomnak ide csatolt képe a „Theatrum urbium praecipuarum mundi, a Georgio Braunio“ czimű munkán alapul, a korábban érintett régi kinézésével egybevetve. A legfontosabb és legnagyobb mércze szerint terjeszti elő ezen ostromot Mayerpeck Farkas „Picturae“ czimű műve ezen chronostichonnal: StrIgonIo aVstrIaCa VItae aC gLorIa Capto aLtera SepteMbrIs LVX Ita IVncta tIbI.

*) A vár alsó képecskéje, Jaschke rajza szerint kisebbítve, az akkor még fennállott bejárást mutatja.

Az esztergomi vár régiségei.

Az esztergomi vár régiségeinek keresztül kellett a török uralom korszakán vergődniök, hogy későbbi korban, Barkóczy áldorsága alatt, még inkább pedig Rudnay áldor idejében, a leggonoszabb sors, maguknak alapfalaiknak széthányatása, érje őket. Jelenleg azon két ónémet egyház közül, mellyek régebben a halmot ékesíték, csak kevés kömaradványokat találhatni, s egészben csak olly munkákból ismerjük őket, mellyek egykori fényes állapotjukat leírák. Érdeemes könyvet adott ki e régiségek felől Mathés N. János 1827-ben, ki szemtanuja volt az 1819 és köv. években véghez vitt pusztításoknak.

E munkában találjuk a IX. táblán sz. Albert egyházának pompás dískapuját, mellyet Job érsek, III. Béla alatt, az 1188 és 1198 évek közt építe, miután a régibb épület valamivel korábban leégett.

E kapunak szép (porta speciosa) mellékeve volt, a rá pazarlott ékesítés miatt, s itt, részint némelly igen csekély maradványok után, részint egy szemtanunak az egyház épkorából adott leírása nyomán, kiegészítve lép elénk; s kivált az utóbbi szerint, a roman styl leggazdagabb kapui közé kell számíttatnia. Mathés leírása, előde Széles után, nagyon szemlélhetőleg állítja elénk e dískaput.

A kapu előtt két orozlánon, mellyek két márványalapon feküdtek, két nyolczszögű oszlop állott, mellyeken, az orozlánok hátából fakadó, rózsák futottak fel, s az oszlopfőket koszorúzták. Mathés a rég romba dült oszlopokat a kapuhoz tartozóknak mondja; azonban hihetőleg néhány lépésnyi távolságra voltak tőle, s úgy kell őket tekinteni, mint a Jachim és Boz nevezetű két jelképi oszlopokat, mellyek az azonkori kapuknál szokásban voltak, mellyek jelentéséről azonban most már mitsem tudunk. A würzburgi székesegyház előtt még ma is láthatók illy oszlopok. Az előttünk fekvő rajzban, régi szokás szerint, a kaputól elkülönítve vannak.

Két lépésnyire az orozlánoktól 1' 10' magas talapzaton állott két szobor, hátra kötött kézzel, mindegyik egy térden állva. Ezek szinte oszlopokat viseltek, mellyekről megjegyeztetik, hogy azok nem voltak olly előállók, mint mellyeket az orozlánok viseltek. E megjegyzésből következtethetni, hogy ezen oszlopok sem tartoztak a kapuívhoz, annál kevesbbé álltak pedig, mint őket Mathés adja, két kisebb kapuszögletén, minthogy három kapu a roman styl szerint nincs szokásban. Az 1. alakzatban ezen szobrok talpai az alapzat-

ban mind a két részről a legszélsőbb helyet foglalják el. Egyszermind az oldalkapuk Mathés rajzában, a roman stíl az ónémet stílre nézve is, nagyon is keskenyek, minthogy két lábnyi szélességök sincs, s így átjárásra nem voltak alkalmasak.

A kapu felső küszöbén valószínűleg mozaikmű volt feliratokkal alkalmazva; balról egy egyház e felirattal: Basilica, mellette a térdelő Job, felette ez irattal: Archiepiscopus Job, kezében írott lapot tartva: Isten legyen nekem bűnösnek irgalmas. Közepett különféle állatok e felirattal: Animalia; ezek alatt két kerék (hihetőleg szerencsekerék), egy kisebb, mellyet nagyobb környezett, a kettő között írva volt: kerék kerékben (rota in medio rotae), a kerekek mellett két angyal; aztán következett jobbra Béla király alakja ezen írott lappal: a ki idomítál engem, könyörülj rajtam (qui plasmasti me, miserere mei); felette: Rex Bela; végre egy tábor, felette: castrum. Ezen ábrázolatok közt e felírás: Az ajtó nyitva, az élet végén ye vár, lépjete k be. (Porta patet, vitae sponsus vocat, introite.)

Az ívtéren festett kömetszvényben előállítva látható volt: közepett a szűz a kised Jézussal, jobbán Albert püspök, az egyház pártfogója, mellette egy pap füstölő-edényvel, aztán egy fa; Mária balján I. István király, egy angyal karddal, s hasonlókép egy fa. István írott lapján ez állott: Szent szűz, fogadd kormányzásra országaimat (suscipe virgo pia mea regna regnanda Maria); a szűzén: Elfogadom, hogy a tieidnek megtartsam, ha Albert az egyház jogait, mint kívánod, elfogadja (suscipio servanda tuis, si jura sacrorum summat Adalbertus, sicut petis); végre Albert írott lapján: Engedek parancsáidnak, szűz, s betöltöm kívánatod szerint (Annua virgo tuis iussis, et exsequor, ut vis). A tér feletti íven e felirat volt olvasható: Önkéntes szent akaratot (nekünk), Istennek dicsőséget, a hazának szabadulást. (Mentem sanctam spontaneam, honorem Deo, et patriae liberationem.)

A kapufélen (in postibus portae) kívül és belül hat szobor volt különféle márványból alkalmazva; mindenik szobor szentfénnyel, melly fejüket környezé, melléjük volt adva nevek, s kezében mindegyik írott lapot tartott. Mathés rajzában ezen szobrok közül egy sem fordul elő; egyébiránt ő az

Esztergam, 1543. ben.

Gran. im J. 1543.

Esztergam, 1820. ben.

Gran. im J. 1820.

ivtérben levő dombormetszvényeket sem adja, hihetőleg azért, mert korábban hihetőleg tán már nyoma sem volt ezen szobrázati műveknek; azonban megfejthetlenebb azon körülmény, hogy Mathésnál e szobroknak még helye sincs kimutatva. Azonkori építési műveknél rendszerint oszlopokkal változnak az illy szobrok. Három oszlopot mind a két oldalon egymás felett a külső ajtófélen, és hármat belül, nem lehet könnyen felosztani; mert akkor, ha Mathés minden oldalon öt oszlopot helyesen mutatott ki, a három szobornak mind a két oldalán kétkét oszlopnak kellene lenni, a mi nincs szokásban, minthogy a szobrok közönségesen a két oszlop közti tért foglalják el. A paderborni székesegyház ajtajánál, melly az esztergomi kapuhoz sok tekintetben hasonlít, s jóformán egy azon időből való, a szobrok egészen kiszorították az oszlopokat. A legkönnyebb rendezés, ámbár alig lehetne még létező hasonló példára hivatkozni, volna a mi rajzunkon levő, ha hat szobrot gondolunk a külső s hatot a benső ajtófélhöz, minthogy illyképen vázlatunk jobb oldala belül ugyanazon tagosztást nyerné, mellyel kívülről bír, míg a bal oldalon Mathés rajza tartatott meg. A külső tagosztásnak belül való ismétlése az azonkori épületeknél nem gyakori, azonban a speieri dómban mégis előfordul; ez jellemzi a norman stýl leggazdagabb idomait, mellyhez tehát a mi porta speciosánk e tekintetből is tartozik.

A bal külső ajtófélen legfelül keresztelő Jánost lehet látni, ezen írott lappal: *Ihol az Isten bányája, ki elveszi a világ bűneit, irgalmazz minékünk; alatta Ezechiél próféta e mondattal: Felnyitandom sírjaitokat. A legelső szobor már a leiró Széles korában annyira megcsonkítva volt, hogy sem nevét sem írott lapját nem lehet olvasni.*

A jobb külső ajtófélen legfelül Dániel próféta állott e felirattal: *Hatvankéthét mulva Krisztus megöleltik; közbül Zachariás, kinek írott lapja: Dicsőíttessék Izrael Ura, mert meglátogatta s megváltotta népét; legalúl Ézsajás, olvashatlan írott lappal.*

A jobb benső ajtófélen Péter apostol e felirattal: *Ébren legyetek és imádkozzatok, mert ellenségtek, az ördög, szerte jár mint az ordító orozlán, keresvén, a kitélnyeljen; közepett János evangelista,*

kezében e szavakkal: *Fiaim, zörgessetek a bejárásnál, hogy az Urnak napján összegyűljete, és étkezzete; legalúl sz. Albert, olvashatlan lappal.*

A másik oldalon felül sz. Pál: *Törekedjete, hogy minden imádságotokban tessenek kéréseitek Istennek; közepett sz. Máté, e felirattal: Ha több igazsággal birtok, mint a pharisaeusok, sem jötök be mennyek országába; legalúl sz. Miklós, olvashatlan lappal.*

Belül az egyház felső küszöbén négy angyal volt következő felirattal:

1. Attollite portas principis vestras.
2. Quis est iste, qui venit de Edom.
3. Quis est iste rex gloriae.
4. Qui torcular calcavit solus.

Mind e számos képfaragómű- és feliratból Mathés csak keveset látott, minthogy az egyház egyik tornya már a mult században bedőlt, s a kaput összezúzta; úgy hogy jelenleg csak Pál apostol szobrának egy töredéke áll fen, s egy másik töredék az orozlánok közöl: mellyek a kapu előtt oszlopokat viseltek; sőt az egyház alapja is kiásatott, Rudnay főérsek egyenítéseinek és építkezéseinek, sőt részint már a Barkóczy által véghez vitteknek is, helyet csináljon; azonban akkor legalább sz. Albert egyházának egy alapterve vétetett föl, valamint később Mathés szerencsére összegyűjté a még fennálló maradványokat, és munkájában megörzé az utóvilág számára.

A 2. 3. és 4. alakzat az előttünk levő táblán 3 oszlopfőt ad, mellyek Mathésnál a VIII. táblán fordulnak elő. Szerzőnk nem adja elő, hová tartozhattak ezek; azonban nagyon messze korba helyzi vissza őket, midőn „capitella antiquissimi aevi“ névvel nevezi, mert ezeknél sokkal régiebbek az 5. és 6. szám alatti oszlopfők, egy földalatti épületből a leopoldi várerősítésből. Ezen oszlopfők antik minta szerint idomítottak, s ez idomokkal sokkal messzebb korba jutnak be, mint az előbbi három, melly legfeljebb a XII. századba tartozik, következőleg sz. Albert egyházának régibb roman részéből származik; míg a későbbi ónémet részt, név szerint az egyház karzatát, csak 1331-ben építetté újra Tegdcsanádi püspök.

Az új székesegyház Esztergomban, eredete felőli jegyzetekkel.

E székesegyháznak, mely nagyszerűsége a romai sz. Péter egyház után törekszik, mint említettük, 1821-ben Rudnay Sándor áldor és bíbornok alatt, Pakh-Kühnel építész terve szerint kezdetett, s az utóbbinak halála óta (1839.) a dicséretesen ismeretes építész Hild által a mostani áldor Kopácsy József alatt némi módosításokkal folytatatik. A régi vármunkákat és házakat (ezek közt azon régi házat is, mellyet a hagyomány sz. István lakhelyének tartott) legnagyobb részint le kellett hordani, hogy a szükséges tért két egyenlő osztályban megnyerjék. *) Maga a tojásdad káptalan-tér 1500' hosszu s 1152' széles helyet foglal el. A régibb minta szerint **) 24 kanonoki lak, mindegyik két emeletes, teszi az ellipsis hosszoldalát, mellyekhez felül még két épület, papnevelő-intézetül, levéltárul és könyvtárul csatlakozik. A piac közepét márványkút ékesíti. A tér, mellyen maga az egyház áll, fölemelve van a káptalantéren. A feljárás hozzájuk két obelisk és két, aegyptusi stylban épített, kapun vezet ***). Az egyház előtti térnek 2040' hossza s 60' szélessége van. Magának az egyháznak szélessége 336' (az oldalához építendő áldori lakkal pedig 660' hossza, 156 széle, s 61' magassága). Az előrészt, melly az előttünk fekvő képen lerajzolva van, legközelebb érhetni a káptalantérről s a leirt feljárásról; pompás homlokzat által van ékesítve, melly 10 corinthisz oszlopon és 26 pilasteren nyugszik; s a szögreszekhez kiszökellő toronyok csatlakoznak, mellyekben 6 óra van.

A dunai homlokzatot 4 pilaster ékesíti.

Az egyház közepe felett magas kúp emelkedik, 250' magas és 82' átmérőjű, 24 oszlop, 30' magasságú, 18 lábnyi gerendázattal viseli a kúp födelét, melly 12 félkörű ablakon kapja a világítást. A felette levő tér a kúpboltozatig az új és ószö-

*) Szóbeli hírek szerint azonban e káptalani épületek félkörű állása nem fog kivitetni, valamint más változások is fognak történni. Egy új, Mathés Albert úr által nagy szorgalommal kidolgozott mintája az egyháznak, több módosításokat tüntet föl, s alapját teszi az illető mértékeknek.

**) Mathés N. Jánosnak az akkor még létezett régiségek pontos leírását és rajzait magában foglaló munkája e czímet viseli: Veteris arcis Strigoniensis descriptio. Strigon. 1827.

***) Az aegyptusi kapuk felett közönségesen előforduló athorban (szárnyas golyó) két hattyu van alkalmazva, mellyek szárnyukat kiterjesztik.

vetségből vett jelenetekkel van en bas relief köröskörül ékesítve. A kúp, Hild terve szerint, nem kapott lámpát, hanem csak rézfödelet félkörű feszítésben, mellyen közvetlenül nyugszik a kereszt.

A kúp alapján a négy evangelista szobra áll. Magát az egyházat, a lapos tető magasságában, folyosó környezeti számos szobor, Casagrande képfaragó kezéből, ékesíti; a Duna felőli, majd egészen kész, oldalon a vallás (24' lábnyi állóképül) alatta 15'' betűkkel e szavak: Quae sursum sunt, quaerite! — Péter és Pál apostolok, István és László király (18' magasak) már fel vannak állítva. A mellső részen a hit, remény és szeretet csoportja más szobrokkal együtt lesz alkalmazva, valamint több domborművek, 9' magasan és 15' szélesen, különösen a dunai részen a korona felajánlása sz. István által, s a követek elfogadása, kik sz. Lászlónak a keresztetek feletti fővezérséget ajánlják.

Az egyház belseje veres márvánnyal van kirakva; ezt azonban leveszik, s fehér márvánnyal cserélik fel, hogy szebb tekintetet kapjon. A benső pilasterek fejteteit megara-nyozzák, a kúpot al fresco festik.

A fő oltárkép, Mária mennybe menetelét ábrázoló, 40' magas és 20' széles lesz. A sz. István kápolnában két szép emlékmű van carrarai márványból. Egyik azon emlék, mellyet az 1809. évi szeptember 23-dikán élete 23-dik évében meghalt főherceg primás Estei Ambrus Károlynak testvérei tettek, s Canova utasítása szerint Pisoni József készített Modenában. — Átellenben van István vértanu Ferenczy hazai szobrásztól. E kápolnában van ideiglenesen felállítva az, előbb a nagy oltárra, később pedig mellékoltárra szánt, kép: sz. István keresztelése, Hesz Mihály egri születésű festőtől. *) A vásznat e festvényhez, e célra sajátlag készített szövészekén, Esztergomban szőtték. Más nevezetesség a Barkóczy-féle kápolna, mellyet eredetileg Barkóczy Tamás főersek 1507-ben a várhegy egy távolabb eső részén, a régi székesegyház oldalán, szüz Mária tiszteletére építtetett, mellyet azonban a székesegy-

*) A kép nagyon szépen van festve, s annál inkább sajnálandó, hogy az öltözet és arczulatok mai kor szerint vannak felfogva. Geiger Péter hasonló vázlata, Wenzel tanár magyar történetéhez adott rajzolataiban, a művészi felfogás és történeti igazság tekintetében tetemes előnnyel bír.

Esztergami új székesegyház

előrsze.

Die neue Domkirche zu Gran.

Vorderseite.

SZERELMEY MIKLÓS INTÉZETÉBŐL. PESTEN.

Esztergami új székes-egyház.
dunai homlokzata.

Die neue Domkirche in Gran.
Donaufronte.

SZERELMEY MIKLÓS INTÉZTETEBŐL, PESTEN.

ház építésekor (1824.) 1600 részre szétszedtek, s a tágas ténen ismét felállítottak, mint a kápolnában befalozott táblák hirdetik. — Legnagyszerűbb a már fennálló közt a k r i p t a: 60 lépcső vezet belé; két magas szobor, a béke s a halhatlanság, fogadja a látogatót a földalatti térek bejárásnál *). Az oszlopalapok a kúp alatt 8° szélességűek, mint az ablakokon láthatni, mellyek által gyöngé félhomály terjed el. Régibb főpásztoroktól egy falon Szé ch Dé nes, Vité z J á n o s és némely mások sírfödelei vannak befalazva. — Azonban már a félig kész óriásmű alapítója R u d n a y S á n d o r is († september 13. 1831. 71-dik életévében, a cholera áldozata) s a szerencsétlen építő P a k h (†1839), több más világi és egyházi személyekkel együtt a kriptá csarnokaiban

*) A jól illő feliratok I. Péter. V. 4., II. Tim. II. 5. és I. Thess. IV. 12. helyeiből vétetvék. — A szobrok Schrott A. mesterkezéből valók.

nyugosznak. Ezek közt van az esztergomi vár utolsó kormányzója Schuhknecht tábornagy is († 1732.) Látni méltó továbbá a hegyen egy víz-emelő gép (1822-ben S w o b o d a J á n o s által építve), melly minden órában 200 akó vizet emel a 178' magas várhegyre. — A vízi városból, melly olly gyakran makacsul ostromoltatott és védelmezett a török időben, a mostani áldor által készített hajóhíd viz Párkányra.

A vízi városban levő ideiglenes székesegyházban, melly az előtt a jesuitáké volt, van egy, mind értéke mind történeti díszdarabjai által nevezetes, k i n c s k a m r a. A könyvtár és levéltár is ideiglen még mindig a volt ferencziek egyházában van a papház mellett. Számos zsidó áruaktárak (kik felirataikat legnagyobb részint magyarosították) vezetnek a tanács házból a Tamáshegy aljához. Innét nem messze állnak egyszersmind a káptalan által ujonnan épített szép f ü r d ő h á z a k, a sokáig használatlanul hevert meleg források felett.

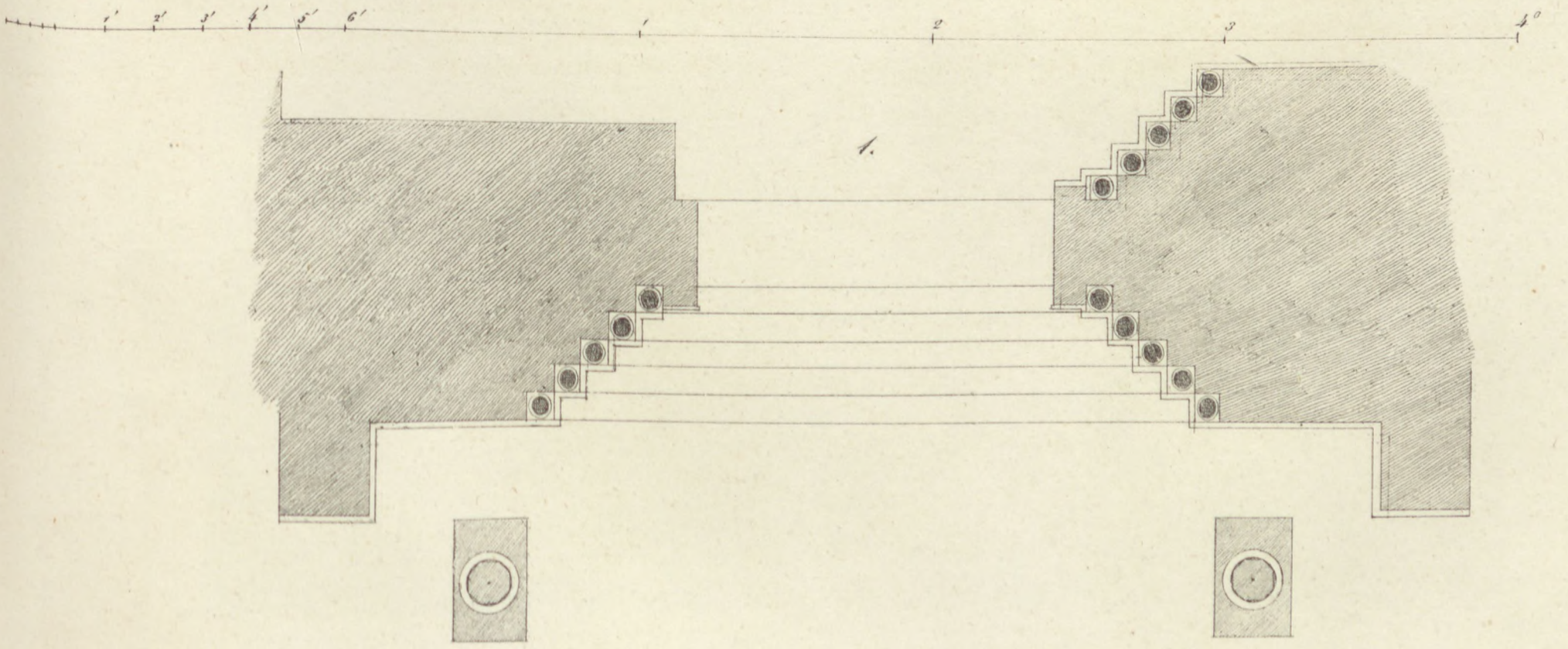
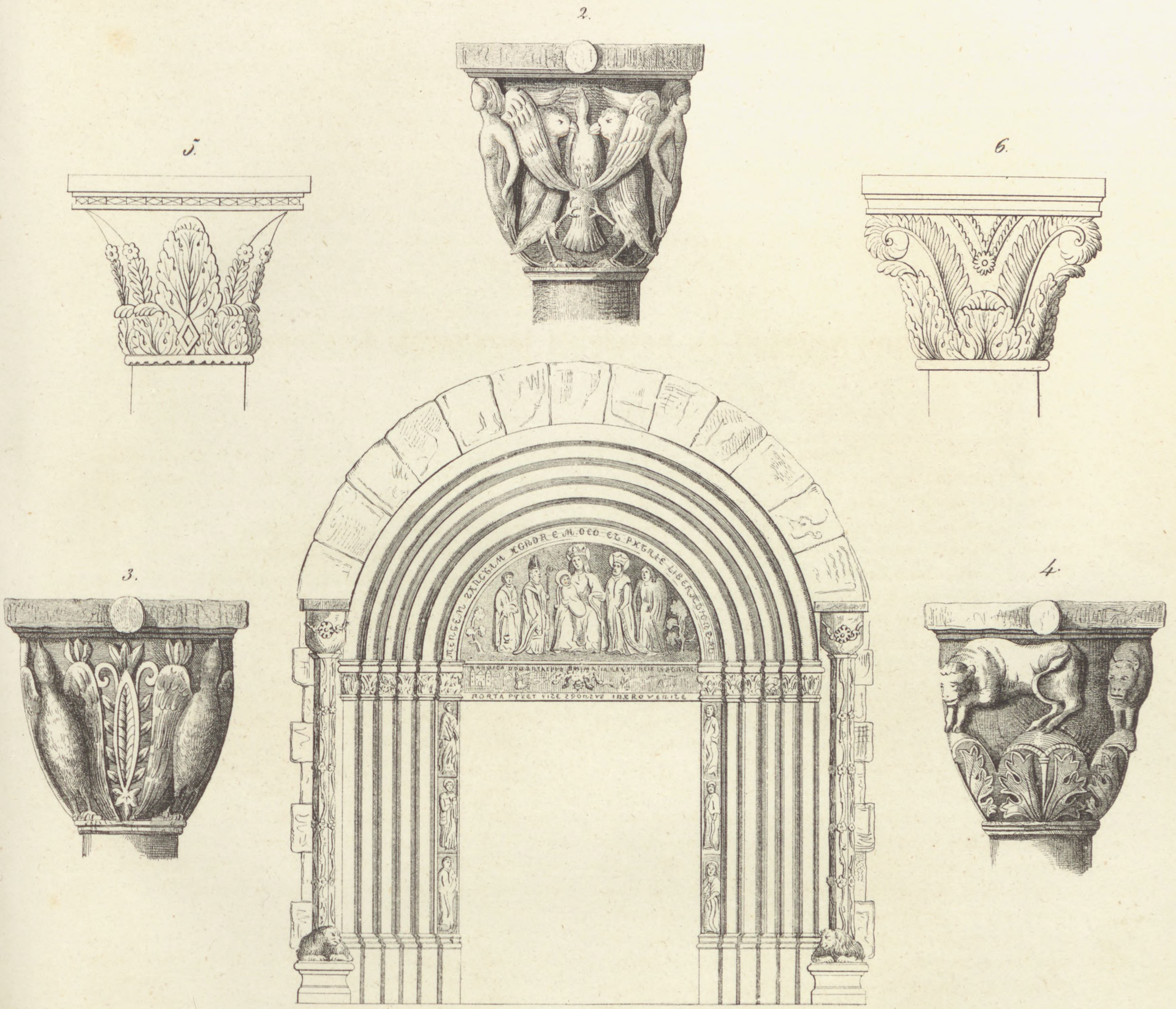
Általános nézetek és helyirati jegyzetek Esztergomról.

Bármelyik oldalról pillantsuk meg Esztergomot, többé-kevesebb festői tekintetet mutat. A függőleges szirt, mellyen a Duna felől tekintve, a régi vármunkák és az új székesegyház emelkednek, a számos tornyok, mellyek az alsóbb városokból kitűnnek, a meredek Tamáshegy, a barátságos szőlőhalmok, mellyeket a bili hegyek magasabb csúcsai túlhaladnak, ez egész képnek változatos kellemet nyújtanak, melyet a hatalmas folyam közelsége emel és élénkít. Ha a gőzhajóval az esztergomi állomáshelyre érkezünk, vagy a part mentében lefelé hajózunk: akkor a székesegyház a közel tekintet miatt, megható nagyságának mutatkozik ugyan a magas sziklafalon, s egyszersmind elég közel vagyunk hogy éles, vagy pedig fegyverzett szemekkel a feliratokat, a domborműveket, a vallás álló-szobrát, Péter és Pál apostolok, valamint István és László királyok szobrai mellett, szemlélhessük. — Minthogy azonban a melléképületek, mellyekre az épület teljes elkészültével számolva van, még hiányzanak, s a néző álláspontja nagyon mély: ez okból innét a nagyszerű székesegyháznak nem minden építészeti részei lépnek valódi arányokban szem elé. Jobb benyomást élvezünk, ha a túlpartra Párkányra megyünk. Azonban még festőbb lesz az egyház és táj tekintete, midőn az esztergomi völgyön fölfelé haladunk, vagy pedig a szomszéd halmok közül választjuk valamelyiket álláspontul. Szerző az itt közölt rajz számára azon út legmagasabb pontján választá állását, melly Szalkától Kövesden át Esztergom vizéhez vezet. Itt

láthatni a szélesebb oldal-homlokzatot, a távnyezetileg keskenyülő elő- s háthomlokzattal együtt, a káptalani épületek hosszú sorát, s Esztergom alsóbb városainak fő egyházait. E mellett a háttérben szépen csoportosul a hegy- és halomsorozat a kestelcezi fal lejtőtől azon szelíd szőlőkertekig, melly Esztergom vizét környezi, s az ottani völgy kis síkságában vesz el. Azon mélyút halmai, mellyen által Esztergom és vidéke látható, a kilátás természetes rájául szolgál.

Esztergom a szab. kir. városból, s az érseki vagy vízi városból áll. Mind a két város, a káptalani s érseki mezővárossal, Tamáshegy- és Szent-Györggyel együtt, 1398 házat számlál 12,876 catholikus lakossal, kik közt van 12,650 catholicus, 44 görög, 8 református, 170 zsidó, a kik részint magyarul részint németül beszélnek. Mesterségeket és kereskedést üznek; az utóbbinak előmozdítására fennáll 4 országos vásár, mart. 12., maj. 25., aug. 10. és mindszent napján. Esztergomban van 12 egyház és kápolna*).

*) 1. A székesegyház; 2. a városlelkészi egyház Péter-Pálnál; 3. a vízi városi lelkészi egyház sz. Ignácznál; 4. a ferencziek egyháza a hasonló nevű zárdánál; 5. sz. László-egyház a Tamáshegyen; 6. sz. György-egyház; 7. sz. Rókus-egyház; 8. sz. Lőrincz-egyház; 9. a kórodai egyház; 10. a görög egyház; 11. a Mária rotunda-kápolna; 12. sz. István kápolna.

Esstergami régiségek. Alterthümer der Graner Feste.

*Szent-Márton-hegye
16^{ik} századt.*

*Martinsberg, im
16ten Jahrhundert.*

*Szentmártoni zárdá
19^{ik} századt.*

*Kloster zu Martinsberg
19ten Jahrhundert.*

Szent-Mártonhegye

hajdan és most.

1.

Történeti vázlata.

Sz. Mártonhegye, másként Pannonhegye vagy Pannonhalma, egyike hazánk legérdekesebb, emlékezetre legméltóbb helyeinek. Már a római Pannonia Valeriában is játszott az némi szerepet; miután pedig eleink e hazában megtelepedtek, e hely adván a keresztény vallás hirdetőinek első állandó lakást, nemzetünk történetére is nevezetes volt annak befolyása.

A római világbirodalom korában e hegy Pannonia hegyének nevezetett; csucsán egy imahely, hihetőleg Pán isten temploma állott, melytől a hegy már azon korban szentnek tartatott a vidék lakóitól. Éjszaknyugati tövében, ott, hol most Szent Márton mezőváros fekszik, terült el a Sabaria Sicca nevű római gyarmat, melly azonban részint a népvándorlatok korában lefolyt viharok alatt, részint a honunkban dúlt tatároktól végkép elpusztítván, nevét is elvesztette. Itt született a negyedik század elején sz. Márton; a nagy hírű turoni püspök, ki már gyermek korában, noha még pogány vallású, hajlandó lévén az ajtatosságra, gyakran látogatta a hegyen álló templomot. Nagy Károly korában a tartomány lakói a keresztény vallásra térítették, a hegyormon, hol előbb a pogány templom állott, sz. Márton tiszteletére keresztény kápolna épített, mellynek viszontagságai azonban ismeretlenek.

Őseink beköltözte után az országszerző Árpád 897ben hadának egy részével a Dunán Buda mellett általkelvén, néhány nap múlva Pannon hegye táján ütött tábor; s miután a hegy tövében csörgedező Sabaria forrásból szomját megnyihítette, a tetőre lovagolt. A tenger tükre felett 720 lábnyi magosra emelkedő hegyen gyönyörű kilátás lepte meg az őszveért. Éjszaknyugat felé mintegy két mérföldnyire ott, hol ma Győr városa áll, a római Arabona maradványai mutatkoztak. Túl ezeken nyugattól kelet felé egész a Karpát hegy-

ségig roppant síkság terül el, melly tizenkét szomszéd vármegyére nyit kilátást; dél felé egy kies völgyből ama hegyláncz emelkedik, melly a Balaton felé nyulván, a nagy terjedelmű Bakony erdőt képezi. A tartomány szépségétől elbájolva merengtek Árpád szemei a gazdag növényzetű rónaságon; s újabban lelkesedve az országalapítás nagy eszméjétől, sietett meghódítani a szép földet.

Még nagyobb fontosságot nyert e hegy egy századdal utóbb Gejza vezér alatt, ki a külföldön üzött kalandokban meggyöngült országának erősebb alapot vetendő, népét a keresztény vallásra téríteni szándékozott. Épen ez időben történt, hogy azon sz. Benedek rendi szerzetesek, kik a Romából hazatérő sz. Adalbert prágai püspököt honába kísérték, a csehektől üldöztetvén, Braunaut, hol pár évig laktak, elhagyták, s Astricus Anastasius apátjok vezérlete alatt Magyarországon kerestek menedéket. Gejza a gondviselés újját hívén működni annyi hittérítő megjelenésében, őket szivesen befogadta, és számokra Pannon hegyén templomot és monostort kezdett építtetni, mellyet azonban, mivel 997ben megszűnt élni, fia, szent István hajtott végre. Ez volt az első szentegyház, mellyről Krisztus keresztje a már magyar Pannonia gazdag téreire letündöklött, valaminthogy ezen monostor szűk czelláiból nyerte aztán a magyar anyaszentegyház is első főpásztorait. Kétséget azonban nem szenved, hogy e helyen már a magyarok beköltözte előtt is állott egy templom, melly hihetőleg sz. Mártonnak, Pannonia keresztény lakosai védszentének tiszteletére volt szentelve; meggyőződhetik erről mindenki, ha a föltár alatt mind maig épségben álló földalatti kápolna (catacombe) építészeti alakját figyelemmel vizsgálja, s a föltötte álló templommal összehasonlítja; sőt vannak, kik Inghoffer után azt állítják, hogy e kápolna ugyanaz, mellyet Nagy Károly sz. Márton tiszteletére, annak születése helyén,

a meggyőzött s keresztény hitre térített vár-kúnok (avarok) számára emeltetett.

Gejza halála után az ifju István vezért veszélyes polgári s vallási háború fenyegette. Koppán, a bevándorlott törzsökfők egyikének ivadóka, és somogyi főispán, megátalkodott pogány lévén, István ellen, ki a keresztény vallást népében nagy buzgalommal terjesztette, s ez okból a bevándorlott idegeneket is nemcsak vendégszeretőleg befogadta, hanem méltóságokkal s javakkal is gazdagon megajándékozta, számos párthiveivel fegyvert ragadt, eltökélve lévén a főhatalmat magához ragadni s a pogány vallást helyreállítani. E háborúban, mellynek szerencsés bevégeztéért István vezér a lázadó Koppán megyéjének tizedét fogadalomképen szent Márton hegyének ígérte, s melly aztán valóban István s a keresztény felekezet teljes diadalával végződött, Astricus sz. mártionhegyi apát olly hasznos szolgálatakat tőn Istvánnak, hogy ő 1001-ben, a templomot és monostort felépítvén, és Sebestyén esztergomi érsek által (ki szinte a mártionhegyi kolostorból emeltetett e méltóságra) felszenteltetvén, annak a somogy megyei tizeden s Pozsony királyi jövedelmei harmad részén felül 10 helységet adományozott, Astricust pedig, miután romai követségéből hazatért, kalocsai püspökké nevezte. Neki, az első nagy apátnak s még nagyobb püspöknek köszönheti sz. Mártonhegye azon ritka szabadalmakat is, mellyeket sz. Istvántól az 1001ben kelt adománylevélben nyert, s miszerint e monostor mind azon előjogokkal felruházott, mellyekkel a sz. Benedek szerzetének Cassino hegyi magáról a szerzet alapítójától épített leghiresebb monostora el volt látva. Különösen a sz. mártionhegyi apát kivételét nemcsak minden püspök, hanem még az esztergomi érsek hatósága alól is, és közvetlen csak a romai széknek vettvén alája, egyházában püspöki hatalommal ruházott fel. Időjartával kitünő politikai jogoknak is részesévé lőn a mártionhegyi főapát: az országgyűléseken a főrendek táblájánál közvetlen a püspökök után nyert ülést, s a nemes Füssz szék főispánjává tétvén, egyszermind azon szép joggal is felruházott, miszerint az említett székben a főapátság iránt érdemeket szerzett férfiaknak összesen 18 nemesi telket (curiát) adományozhat.

A szent király halála után azonban e templom és monostor sem maradt ment a keresztény vallás és annak szolgálai ellen fellázadt Vathay dühétől, 1046ban fölégettetett s elpusztított. Romban állott-e ezután szent Mártonhegye egész 1137ig, vagy a Vathay lázadása után fölépítettvén, nem sokára ismét elpusztított, bizonytalan: annyi bizonyos, hogy Dávid apát azt ezen évben helyreállítván s megnagyobbítván, Felician esztergomi érsek által II. Béla és számos püspökök jelenlétében ünnepélyesen fölszenteltette. Körülbelül egy század folyt el ezután szent Mártonhegye fölött, midőn a templom a klastrommal együtt ismét tűzvész áldozatja lőn, s hamvaiból aztán a rendkívüli munkásságu Urias apát által emeltetett hajdani díszére. A templom ezután II. Endre király, Accountius pápai követ és számos egyházi s világi urak jelenlétében igen nagy ünnepélylyel avattatott be, de, nem az e működést követelő győri, hanem az apáttól e végre meghívott nyitrai és váci püspökök által. E derék apát egyébiránt még azáltal is nevezetes sz. Mártonhegye történetében, hogy II. Endrét keresztjárataiban Palaestinába követte; utóbb III. Incze papa ál-

tal közönséges egyházi gyűlésbe Romába hivatott; IV-dik Bélát, midőn a Mohi téren elvesztett ütközet után Bécsből az alsóbb vidékekre mindenétől megfosztva futamodott, 800 gira ezüsttel segélyezte; a következő évben végre, midőn a szilaj tatár csordák a befagyott Dunán átkelvén, Pannonia téreit is elborították, sz. Mártonhegyét dühös rohanásaik ellen olly hősileg védelmezte, hogy a vad nép végre is siker nélkül kénytelenített elvonulni a hegy alól. Urias a szerzet birtokát is egy szép jószággal nevelte az által, hogy a biróilag megrendelt tűzpróbát elfogadta, s azt, noha nem saját személyében, szerencsésen meg is állotta. A munkás, derék férfiú 48 évig igazgatta a szerzet ügyeit.

A tatár pusztítás alatt eléggé kitünvén, milly nagy védelmet nyujtanak a magasabb hegyvárak az országnak, szent Mártonhegye is újabban megerősítetett, több őrséget és állandó várnagyot nyert, ki aztán vitézivel együtt az apátság jövedelmeiből kapta díját. Azonban Nagy Lajosnak az apátságra nézve is áldásdús kormányja után, e hármass hegy fölött is sokáig mostoha idők folytak le. Az apátság jövedelmei jobbára a vár megerősítésére s örök tartására fordítatván, hol az előtt a szerzetesek szabályos száma 40 volt, csak annyian hagytak meg, mennyi az isteni szolgálat elvégzésére s az országos levéltár kezelésére elkerülhetlenül szükséges vala. E fölött a szerzet apátokat maga ritkán választhatván, többnyire más egyházi, sőt gyakran világi férfiak kormányára is bízott. Mennyire elhanyagoltatott pedig az illy kormányzóktól az apátság, eléggé bizonyítja az is, hogy midőn Piber Benedek, budai várparancsnok, ki az apátságot is kormányozta, 1483ban meghalt, ez olly rossz karban volt, hogy Mátyás király kénytelen lőn saját költségein kijavíttatni a rohadásnak indult templomot és monostort.

A mohácsi veszedelem után sz. Mártonhegye is többször megsínylette a török pusztító vadságát. Már 1529ben elfoglaltatott s feldúlott a Bécs ostromára vonuló töröktől; annak kitakarodta után négy évig Szapolyay János király birtokában maradt. Tolnay Máté, ki X Leo pápa 1514-ben kelt bullájának erejénél fogva az apátok sorában első viselte a főapát czimét, azt 1533-ban Bakics Pál segedelmével ismét visszafoglalta ugyan, de miután ezentul majdnem egyedül csak várgyanánt tekintetett, s a királyoktól kinevezett kormányzók alatt jövedelmei védelemre fordítottak, a monostor csaknem félszázadig lakatlan maradt. Fehérkövy István esztergomi érsek s király ihelytartó kormányzósága alatt a templom s monostor az őrség gondatlansága miatt két ízben is tűzvész áldozatja lett. 1592-ben Fehérkövy a főapátságot rokonának Eöcheni Baranyai Pálnak adta által, ki azt némileg megerősítvén, 1594-ben, midőn Szinán vezir Győrt megszállotta, mind halálig védelmezni szándékozott, de a gyáva Zádori János kapitánytól s őrségétől elhagyatván, futással kénytelenített megmenteni életét. Baranyay ekként mindenétől megfosztva a királyi táborba ment, s két évvel később a Keresztesi ütközetben hősi halállal halt meg hazájának védelmében.

Baranyay halála után Kutassy János eszt. érsek s kir. helytartó neveztetett ki a főapátság kormányzójának, ki azonban annak csak pusztá czimét viselte; mert ámbár Pálffy Miklós sz. Mártonhegyét 1597-ben a töröktől visszavette, mi-

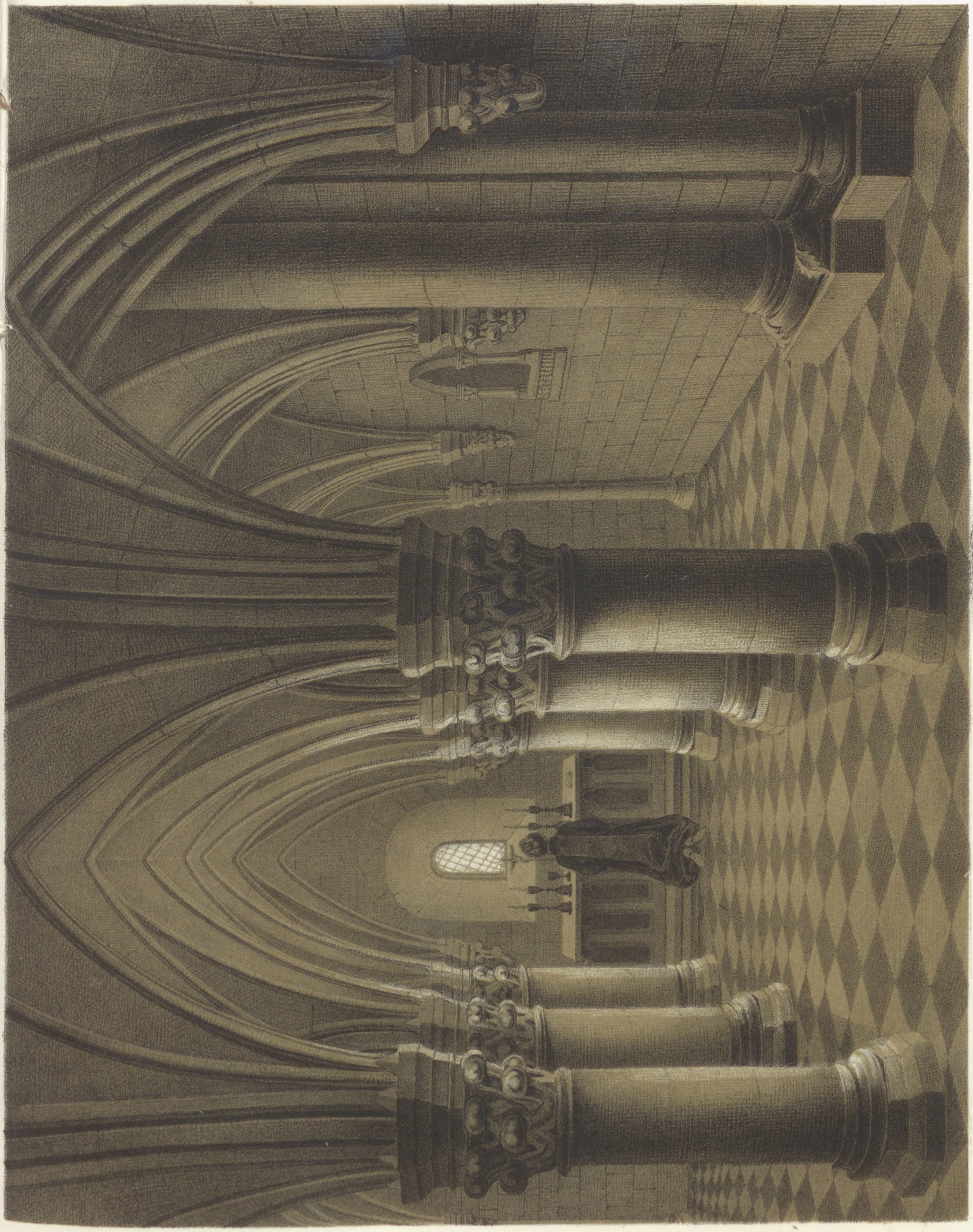

SZERELMEY MIKLÓS INTÉZETÉBŐL PESTEN

Sz. Mártoni templom belőlről.

Innere Ansicht der Kirche v. Martinsberg.

Streichung Miklos Inkrustation Eisen

S. Martini Krypta.

Die Gruft von Martinsberg.

vel azonban e vár azontul véghelylyé lett, a főapátság jövedelmei egészen a védelemre fordítottak, s jószágainak igazgatása is a győri várkapitányra bízott. Miután a szerzetesek e háborús időkben szétfutottak, a Convent már Fehérkövy alatt végkép megszűnt, s csak 1639-ben állította azt helyre Pálffy Mátyas, elébb Ausztriában a ciszterci szerzet szerkeszti monostorának pörjele, kit e feltétel alatt nevezett ki III. Ferdinánd főapáttá. Milly állapotban vette át e munkás férfiú az épületeket, bizonytalan; 1652-ben azonban a tűzvész egy várőr gondatlansága miatt kitörvén, a várat a templommal és klastrommal együtt elhamvasztá. Alig emeltetett fel aztán pár év mulva elpusztultságából az ősmonostor, 1683ban a hadait Bécs ostromára vezető Karamusztafa nagyvezirazi ismét fölégette. Rumer Márton sz. Lambert monostorából, Stajerben, főapáttá választván, az épületeket 1690-ig ismét helyreállította, melly időtől fogva ment maradt sz. Mártonhegye a tűzvésztől.

Rumer utóda Karner Egyed főapát 1700 táján a templom főajtáját s az ősrégi catacombát márvány oszlopokkal diszítván fel, eltökélte magát, hogy az addig szűk négyszöglet képző klastrom s a templom körül hét nagyszerű szárnyat építet, s azok mindegyikét egy egy toronnyal láttatja el; de alig kezdett a nagy munkához, midőn a II. Rákóczy Ferencztől felszított belháború szándékát megghiúsította. Ezután Karner maga is nem sokára meghalt. Utóda Göncz Coelestin, a hetven éves aggastyán, a belzavarok lecsillapodta után a monostorhoz közel délkeletnek fekvő dombon a szerzet tagjainak számára sírboltot, s fölébe egy szép templomot épített.

Gönczöt a főapáti székben a lelki- és testileg egyaránt rendkívüli erővel megáldott Sajghó Benedek váltotta fel, ki 1722-ben 31 éves korában emeltetvén e méltóságra, az építést azonnal megkezdette. Eltérvén a Karner-készítette tervtől, s meghagyván ama négyszög épületet, mellyet némelyek még sz. István, mások nagyobb valószínűséggel I.

Mátyas király építményének tartanak, annak északi, keleti s déli részein új szárnyakat építtetett, mellyek mind maig fennállanak; a templomot pedig, mellyet az 1763-ki földrengés igen meggyöngített, vas rudakkal, s pántokkal annyira megerősítette, miszerint az aztán az 1810-ki még nagyobb földrengést is csekély sérelemmel kiállotta. Ezen fáradszónak számos egyéb javításokat s előnyöket is köszönhet szent Mártonhegye. Ő szerzette vissza az 1723-ki pozsonyi országgyűlésen a conventnek hiteles helyi jogát, mellyet az 1590 óta gyakorlani megszűnt volt; ő szerzetében tudományszeretetet s buzgalmat is ügyekezett ébreszteni az által, hogy a növendékeket s fiatalabb tagokat részint Romába, részint a saltzburgi és nagyszombati akkor híres egyetemekbe küldötte, hogy magoknak kivált a hittudományokban alapos ismereteket szerezzenek. A monostor jószágaiiban ő számos templomokat építtetett, s a szerzetnek a zavargó időkben elvesztett számos jószágait visszaszerezte.

Miután a derék Sajghó 1768-ban, életének 77-dik évében élni megszűnt, utóda Medgyesi Somogyi Daniel még ugyanazon esztendőben engedelmet nyert a kormánytól, a templomot és klastromot nagyszerűbb stylben alapjaiból ujan építeni, s e célra évenként 12 ezer forintot fordítani. Már a terv-rajzok is elkészítettek s jóváhagyattak a kir. udv. kincstártól; ezek szerint a tér nagyobbítása végett a hegytetőt néhány ölnyire le kell vala hordani; a templom más fekvést nyerendett, s csak a földalatti kápolna, a magyar kereszténység ezen legrégebb emléke maradt volna meg a maga helyén. Az építés azonban mind későbbre halasztván, végre egészen elmaradt: eleinte, mivel félni lehetett, hogy II. József egyebek közt ezen conventnek sem kegyelmez, utóbb, mivel a szerzet Magyarországon 1786-ban valóban eltöröltetett, jószágai a vallási alapítványokhoz kapcsolattak, s az épület egy ideig a kincstári tiszteknek szolgált lakhelyül.

2.

Mostani állapotja.

Az igazságszerető Ferencz király 1802-ben az ország rendjeinek közbejártára s a dicső emlékezetű József főherczeg nádor és Somogyi János alcancellár eszközésére sz. Benedek szerzetét is helyreállította s minden elébbi javaiba s jogaiba visszahelyezte, de olly feltétel alatt hogy 10 latin iskolát, névszerint a pozsonyit, győrit, sopronyit, köszegit, komáromit, nagyszombatit, esztergomit, pápait, fehérvárit és pécsit igazgatókkal és tanítókkal ellássa. A két utól említett gymnasiumot később a ciszterci szerzet vette által, s helyettök a főapátság a győri és pozsonyi academiában a bölcsészeti tanodákat vállalta magára. A szerzetnek hazánkban ezen új rendeltetése arra ösztönözte Novák Chrysostomust, a szerzet helyreállítatásakor kineve-

zett főapátot, hogy az eszközökről is kellőleg gondoskodják, mellyek a szerzet tagjait nevelői s tanítói új kötelességeknek megfelelni segitendik. Neki köszönheti a szerzet, nagy részben több mint 60,000 kötetből álló könyvtárát, pénz s más becses gyűjteményeit. Ő vetette meg alapjait a monostor azon északnyugati szárnyának, melly a könyvtárt képezi, valamint azon erős karzattal ellátott toronnyal is, melly a kilenczedfél század viszontagságai alatt meggyöngült templomnak szintugy támaszául, mint ékességére szolgál.

Mind ezek végrehajtásának dicsősége azonban Kovács Tamást illeti, ki 1829-ben választott főapáttá. Az említett új szárnynak, melly szép stylben s jó izléssel készült, fő

részét a pompás terem foglalja, mellyben a könyvgyűjtemény díszesen van felállítva. E terem főajtójával szemközt a folyosón egy romai sarkó áll befalzáva, melly a sz. Márton mezővárostól negyed órányira fekvő Ravazd helységben, a szerzet helyreállítatásakor még fen volt romokból vitetett fel az építésre felhasznált más kövekkel együtt. Ezen omladék a sz. Villibald ősrégi temploma volt, mellyről IV-dik Béla király is emlékezik egy oklevelében (Cod. Diplom. Tom. IV. Vol. III. p. 462). A sarkóvön e felirat olvasható:

IVLIO PATERNO
Q SIG LEG II AD STIP
VI QUI VIX ANNOS
XXVIII QVIES T BELLO
DESIDERATE T JVLIO
FVSCO Q MIL LEG SS
STIP II QVI VIX ANNOS
XXVII QVIES T BELL DES
JVLIA FVSCINILLA MA
TER FILIS PIENTISSIMIS.

azaz:

Julio Paterno

Qui signifer legionis II adjutricis stipendiorum
VI Qui Vixit annos
XXVIII Quies tibi bello
Desiderate. Et Julio
Fusco, qui miles legionis suprascriptae
Stipendiorum II qui vixit annos
XXVII. Quies tibi bello desiderate.
Julia Fuscinilla mater fili(i)s pientissimis.

A nagyszerű karzatos torony alapjától a keresztiglen 138, a Duna színétől 576 lábnyi magasra emelkedik. Karzataról a felmenők fáradoalmát gyönyörű kilátás jutalmazza,

mellynél a dúsnövényzetű Pannonföld fogalma szemléletté válik. Keletéjszakon a kies erdőktől övedzett szőlőlugasok terülnek el, mellyek Győr vármegyének Pusztá nevű járását a sokoróalji kerülettől elválasztják. A láthatár éjszaki részén festőileg emelkednek a gazdag rónaságon Győr város tornyai; a kékes-zöld ligetek közt kanyargó Rába s Duna hullámai csillámlanak váltva az itt s amott felnyuló helységtornyok keresztjeivel. Délnyugat táján a Bakony erdős hegyei, mellyek közt a borág-koszoruzta arany nedvű Somlyó csucsa is látható, szegik be a láthatárt.

A templom díszes homlokzatán a főajtó fölött ama 30 láb hosszú öntött érczlap vonja magára a szemet, melly a monostor alapítását ábrázolja. Középen áll a Religio jelképe féldombor müben. Jobbján az alapító sz. István látható, ki az esztergomi érsektől s több egyházi s világi férfiaktól környezve nyújtja át Astricnak és szerzetes társainak az alapítvány-oklevelet, mellyen e szó olvasható: Praedicate 1001. A bal oldalon I. Ferencz király ábrázoltatik, midőn József főherczeg nádor, Kolonics László, kalocsai érsek és Somogyi József alcancellár kíséretében Novák főapátnak a helyreállító oklevelet adja által e felirattal: Docete 1802. Az utóljára említett féldombor művü alakok mind jól talált arczképek

A monostor legrágább s érdekesebb kincsei közé tartozik sz. István palástjának mása selyemből, mellyen az ábrázolatok festve vannak; és sz. István alapító oklevele.

Megtéktetésre méltó még egyebek közt a kies kert, melly a hegy lejtőjén terül el. Kigyózó ösvények, árnyas lugasok s facsoportok hűsében vezetik a vándort a pázsit ágyakban gazdagon tenyésző virágcsoporthoz; hol mint nyáron a rózsabokrok, úgy őszszel különösen a nagyszerű dália-körlepi meg a látogatót.

Horváth Mihály.

A pannonhalmi benedekrendi apátság al- és feltemploma.

A pannonhalmi benedekrendi apátság Magyarországon a legrégibb ismert kereszttyén alapítvány, mellyet magyar fejedelem tett; ugyanis azt Geysa sz. István atyja alapította a X. század vége felé. Ugyanakkor kezdett a vezér véden-
csei számára egy templomot is építtetni, mellyet csak fia végezte be, de mellyből a még főnnálló épületben csupán csekély maradványokat lehet fölmutatni; bár Inchoffer a mostani altemplom építését még nagy Károly idejére akarja is visszavinni. Ezen maradványok közé számítandók az altemplom körfalai, névszerint a mintegy egész öl vastag keleti fal, három ablakkal, mellyeknél belről és külről középre föltünőleg erős kajácosság jön elő. Illy erősen kajács ablakok a XII. századig gyakran találhatók, különösen Angliában, hol azokat az ó-szász stylnek tulajdonítják. A falak régi kora mellett szól feltünő vastagságuk is, melly eredeti, legfeljebb 12 láb magasságukhoz igen is nagy, s eunnélfogva az építé-

szet fejletlen korára mutat, midőn a falakat a vélt nagyobb bátorság végett igen vastagra szokták építeni. Az eredeti templom az 1001-dik évben készült el, s szenteltetett föl Sebestyén esztergomi érsek által; azonban akkorban nem altemplom volt, mert jelenleg is, mind a mellett, hogy a talaj emelkedett, annak csaknem egészen fölötte áll, s altemplomnak csak annyiban tekinthető, mennyiben a mai templom oltárhelye fölötte emelkedik.

1046-ban a templomot Vatha feldulta, s újra felépítve 1137. a kolostorral együtt leégett. Dávid apát helyreállította a templomot, azonban száz év nem telt bele, hogy egy új leégés következtében Urias apát a templom és kolostor újra építéséhez fogni kénytelenített. Ezen a XIII. század első évtizedeiben történt újraépítésnek tulajdonítandó a most fennálló épület legnagyobb része, s így egyeznek okiratok és szerkezet egymással teljesen össze, s teszik templomainkat

a roman styl csúcs ív-stylbe átmenet-korszakának végére, úgy azonban, hogy az első inkább a fel-, az utóbbi inkább az altemplomban túlnyomó. Hogy pedig a feltemplom főtömegének régiebbnek kell lenni az alboltozatánál, a mellett szól annak kifejtett magas csúcsívein kívül még különösen azon körülmény, hogy az altemplom mind két oldalfalán a felső oszlopai alá futnak, s az altér boltozatának támaszul szolgálnak, s következésképp régebben ott kellett lenniök, mint az általok tartott boltozatnak. Egyikét ezen átfutó oszlopoknak látjuk jobbra az altemplom oldalfalán T. a másikat a rajzón, hol az altemplom nyílt bal bejáratán át, abban újra látható lesz. Az al-épület 6 oszlopa kerek, nyolcz oldalalappal, a fejezet az ékítésre átmeneti modor habos lombművezetével, s egyszerű keresztboltozatot emel igen magas ívvel, mellyet az angolok hegyes alakjáról nyíl-ívnek neveznek. Nevezetes még az altemplomban a nyugati falnál az oltárral épen átellenben az ugy nevezett sz. István ima-zsámolya, egy fülkében (Mauernische). Lehetett ugyan az eredeti imazsámoly ezen helyen, de a mostani sokkal közelebb korba tartozik, mit már az anyag kimutat, a veres márvány t. i., mellyből más meglehetősen késő megújításokat lelhetünk a feltemplomban.

A hegyes válivek, mellyek az oldalhajókat a középtől elválasztják, és az ezen ívekhez tapadó habos lombművezet mint fennebb megjegyeztük, a feltemplomot is az Urias alatti újraépítés korába teszik, s épen így lehet, hogy a keleti fal is, mint az altemplom keleti falazatának folytatása, meglehetősen kajács s körívekbe zárt három ablaka mellett is alig ha tartozik régiebb építészeti korszakba, részint mivel ezen ablakok közép oszlopainak fejezetein a többször említett habos lombművezetet vesszük észre, de még inkább azért, mivel a fal vastagsága a nagyobb magasság ellenére is jelentékenyen csekélyebb, mint az altemplom alapul szolgáló falai. Az ezen három ablak felett találtató nagy kerek ablak, idő s későbbi kiigazítások által sokat vesztett; úgy látszik azonban, hogy körrámája, mellyen semmi horony nem találtatik, még a keletkezési korba tartozik; míg közép pályáit kitörettetvén, egy oda épen nem illő durva fakeresztnek adtak helyet. Az oltárhely maga tizenhárom lépcsővel felebb van helyezve, mint tulajdonképeni teste a templomnak, melly ismét nyolcz lépcsővel (mellyek épen rajzunk elején kezdődnek), fekszik felebb mint a jelen századi legújabb épület, melly a toronyfalakat magába zárja, s a régiebbel semmi öszhangzásban nem áll. A lépcsőzet mellett, melly az oltárhelyre vezet, mindkét oldalról ajtó nyílik, mellyeken több lépcsőn át az altemplomba jutunk; ezen ajtónyilatok és bélétek építő anyagát épen azon vörös márvány képezi, mellyből az ugy nevezett sz. István imazsámolya készült. Mind két épületrészt, s épen így a kolostorból a templomba vezető főbejáratot hasonlólag ugyan azon vörös márványból állította helyre Karner Egyed főapát (1699—1708); miután templom és kolostor 1652. ismét tűz által, 1683. pedig a Pannonhalmán is tanyázó törökök által szenvedett. Bár hát ezen épületrészek a XVIII-dik századba tartoznak is, hihetően az elébb fennállott megfelelő épületrészek előképe után újítottak meg, a mennyiben alak-

jokban a régiebb korba tartozva, a többi épülettel öszhangzatban állanak. Kiválólag gazdag a bemeneti portál, melly roman modorban van tartva, salapban a munkánk IV. kötetében adott esztergomi porta speciosához hasonlít; csak hogy itt nagyobb gazdagság van, mert öt helyett mindenik oldalon tiz oszlopocskák találtatnak, mellyek közül kettő kettő mindig egymás mellett áll, más oldalról megint a modor az ékített s aranyzott lombmíven a művészet hanyatlási korát árulja el, mellyben e mű keletkezett; azonban hálásán elismerendő, hogy mi az ő korában olly ritkán esett, Karner apát nem az ugy nevezett parókai modorban építettett, hanem jobb izléssel, s a többi épülettel egybehangzólag, a régie megromlott részeket előképpül vette. A templom tájjai és oszlopai, mellyek a boltozatot tartják, a romokban fekvő zsám-béki temploméihez nagyon, a zirczi templom még régie épületéből fön lévő oszlopszálakhoz kevésbbe hasonlók; mert az utóbbi egy oszlopocskával gazdagabb; mindháromban egy alapeszme uralkodik, miért az ember mind három keletkezését egymástól nem igen távol korszakba tenni kényszerítetik. Az ezen oszlopszálakon emelkedő boltozat azonban több századdal újabb, s hihetőleg csak a XV. századból származik. Közös vele a magyarországi ó-német stylben épült templomok ékboltozatjaiban a körboltozathoz föltünő közeledés, mellyre nézve nincs meghatározva, vajjon a nyomult alakot, egyedül s magát tekintve, későbbi keletkezési korából kelljen-e kimagyaroznunk, vagy az ék-boltozat fölötti fedélszerkezet nehézsége szinte megtette ebben a magáét. A tá-mok olly közel állnak egymás mellett, hogy az álláspontot, a perspectivrajzban csak némi átlátszat nyerhetése végett is, egészen egy oldalra kellett tennem.

A régiebb kolostor épületben jelenleg csupán a templom déli oldaláni körfolyosó áll, s ezen körfolyosó boltozása egybeszótt váltó gerinczeténél fogva a XV-dik századra mutat, mit bizonyít a rajta előjövő évszám 1486. is. A körfolyosó aránylag kicsi s tökéletes négyszögöt nem képez, mennyiben a templomhoz nem csatlakozó, s evvel egyenközü oldala a templommal szögbe futóknál egy pár lépéssel hosszabb.

Ezen körfolyosóhoz, mint rendesen, dél felől csatlakozott a refectorium, melly jelen megújított állapotában a főapát lakául szolgál; azonban van a körfolyosó régie falában egy felirat, melly a régie refectorium itteni helyét 1734-ig teszi. E felirat következőleg hangzik:

„A memoria hominum ad annum, usque 1734. hic fuit ingressus in refectorium gradibus circiter quatuor situm profundius, quod occidentem versus, ubi nunc praelatura est, protendebatur, capacitas totius monasterii hoc exiguo quadro continebatur, usque dum Dei adjutorio sensim ad ampliora aedificatum fuisset.“

Természetesen sokkal kisebb volt a régie kolostor a jelenleginél, mert mint tudjuk, a régiebb kor ó kolostoraiban a szerzetesek a refectorium fölötti teremben az ugynevezett dormitoriumban együtt laktak és háltak, s így a kolostorok, a templom déli oldalán, azon térre voltak szorítva, mellyet a körfolyosó hossza határozott meg.

D. Henszlmann Imre.

Sz. István születése és szobra; valamint az általa, és sz. László által alapított egyházak.

(A Képes Krónika s más régi rajzok szerint)

Az előttünk fekvő lap sz. István születését Esztergomban (a Képes Krónika szerint, 37. lapon) mutatja. Gizela koronázott királyné a kisdéd István királyt tartja, kinek fejét már a szent fény környezi. Egy pap, szinte szent fényvel (hihetőleg sz. Adalbert), liliumkoronát nyújt a gyermeknek; több nő, kik közül három koronát visel, látható a szobában és az előcsarnokban. A két utóbbi érdekes adat az esztergomi várban uralkodott építés- és butorzási módhoz, a XIV-dik században. — Sz. István ugyan azon krónikából (39. lapon) van kivéve, s egészen a XIV-dik századbéli magyar királyi díszruhába van öltözve. Jobbjában zászlót, baljában paizst tart. A paizst és koronát a magyar patriárcha-kereszt ékesíti, melly a három halmon nyugszik; fejét korona s dicsfény környezi. A fegyveröltöny, mellyet István a gyűrűspánczél felett visel, Magyarhon négy csikját mutatja. Mellén arany lánczok vannak a mélyen lefüggő kardszj tartására. Hasonlókép mutatkozik nagy Lajos király a pecséteken, a magyar czimerbe öltözve. Az előttünk fekvő képben tehát nem magát sz. István királyt birjuk, hanem inkább egy hű ábrázolatot, hogy miképen képzelék maguknak sz. Istvánt a XIV-dik században.

Sz. Istvánnak Börsönyben még fennálló egyházát már lerajzoltuk és leirtuk; itt e királynak némelly már nem létező épületeit adjuk, mellyek hasonló byzantzi építési styll mutatnak, s olly időbeli rajzokról vétettek, midőn még lényeges változás nélkül megtarták eredeti alakjokat. E czélra a székesfehérvári Mária-egyházát választottuk, (a Képes Krónika 141. lapja szerint); a Péter és Pál-egyházát Ó-Budán (Képes Krónika 41. lap); az esztergomi székesegyházát, (egy 1543. évi fametszet szerint, összevetve egy 1595. évi rézmetszettel); végre a sz. László király által épített nagyvárad székes-egyházát, (a képes krónika 101. lapja szerint). Ezen egyházak közös bélyegei: a félkerek előfekvés és a karzatnak fél kúpalku födezete, két vagy négy négyszögü torony az egyházhajó végső szögletein, az alacsonyabb lejtődalakon, tehát a XI. és XII. századbéli byzantzi alap-ídomok.

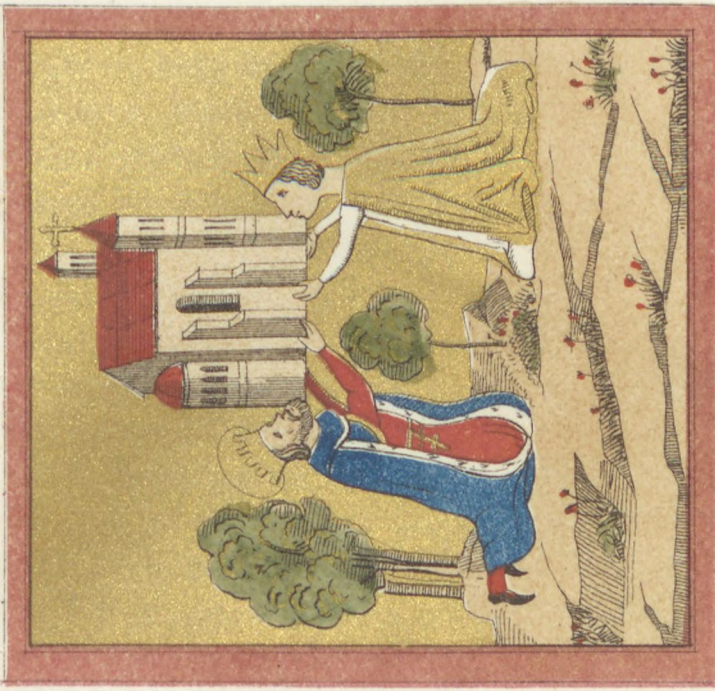
A Péter és Pál apostol fejedelmek egyházán Ó-Budán, a két hátsó tornyok helyett egy középső csúcstorony van a bejárat felett.

1. A Mária-egyház Székes-Fehérvártt (basilica sanctae Mariae in civitate Alba-Regia). — Azon dús

zsákmányból, mellyet István király Kean bolgár herczeg meggyőzése után nyert, a jámbor fejedelem az általa már alapított és építés félben levő fehérvári székesegyházat ajándékozta meg. Sem az arany sem a drágaköböl álló számos kincsek, mellyeket Kean halomra gyűjtött, legkisebbet sem tartott meg maga számára, hanem az arannyal oltárokat, a drágakövekkel keresztetek, kelyheket és püspöki ruhákat ékesített, s általában az egyház minden egyéb szükségeiről gondoskodott. Különösen dicsértetik ezen ajándékok közt két pompás rationalia vagy püspöki stola, mindegyik 74 mark arany értékű, mellyekre nézve István király megkeresésére, VIII. Benedek pápa az egyháznak azon szabadalmat adá, hogy az, ki mise közben e rationaliákat használja, előjoggal birjon, a királyt fölkenni, koronázni s karddal övezni. Gizela királyné kezet fogott férjével a hasonló értékes tárgyak nagylelkű ajándékozásában, sőt saját kezével is készített miseruhákat és paramenteket, mellyek közül a mult füzetben leirt koronázási köpeny az akkori munkák mintájául tekintethetik. A Képes Krónika ezen adataihoz Hartvick, sz. István életirója, még egy pompás szentségházka, vagy Krisztus oltárja felett levő tabernaculum képeinek és aranylemezeinek megemléztetését is tüzi, valamint egy kincstárét is, melly mindennemű kristálylyal, onixsal, arany és ezüst edénynyel telve volt, melly adatokkal Bonfin és Bizanis megegyeznek.

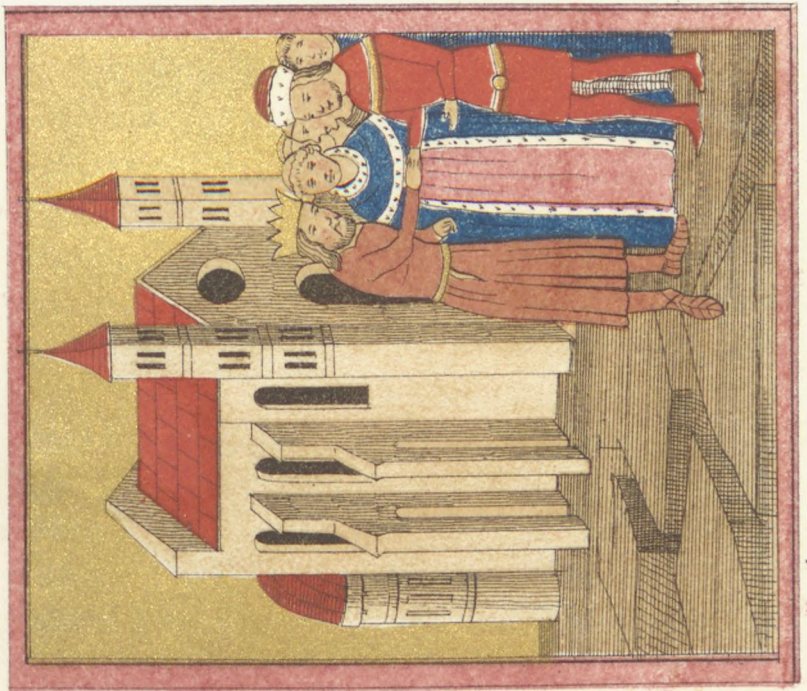
Hasonló buzgalommal törekedtek a sz. király utódai a székes-egyházát meggazdagítani, s részint koronázások alkalmával, részint kiküzdött diadalok után hálájokat Isten iránt kitüntetni. Ez különösen sz. László királyról megjegyzendő, ki István első apostoli királynak és fia Imrénék szentté neveztetését eszközlé, s azok tetemeit a fehérvári székesegyház közepébe, szépen kidolgozott és ékesített kápolnába helyezteté. A sirjokban talált kincseket azonban arra használta, hogy belőlök sz. Mária számára egy oltárt emeltetett. — Kún László hasonlókép ezen székesegyháznak szentelte legnagyobb részét azon zsákmánynak, mellyet Dirnkrutnál a March közelében Ottokár felett kivitt győzelem által (1278.) nyere. — Robert Károly pedig (1320.) a székesegyházát, melly már több repedést kapott, kijavíttatá, oszlopokkal támogattatá s ékesítetté, s ólomtetővel födette, hogy a tűzvész további pusztításaitól megója. Mind a mellett is leégett még egyszer az egyház, miként a ma-

De edificacōne tem
pli p̄ sanctum Steph̄m regem
in veteri Buda p̄ francicus.

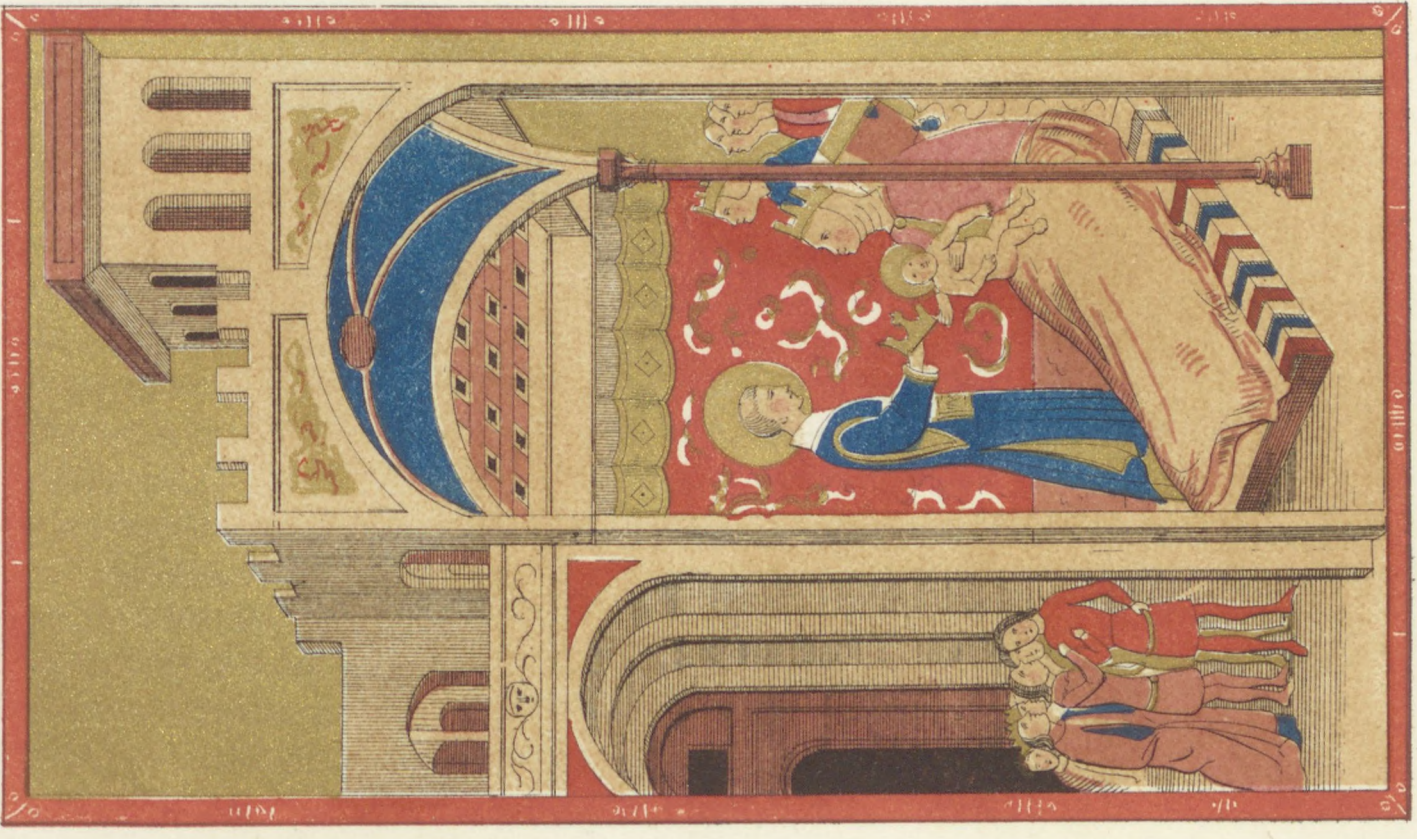
Sz. Péter és sz. Pál temploma | St. Peter u. Pauls Kirche
zu Altofen.

De constructōe ecclē demes.

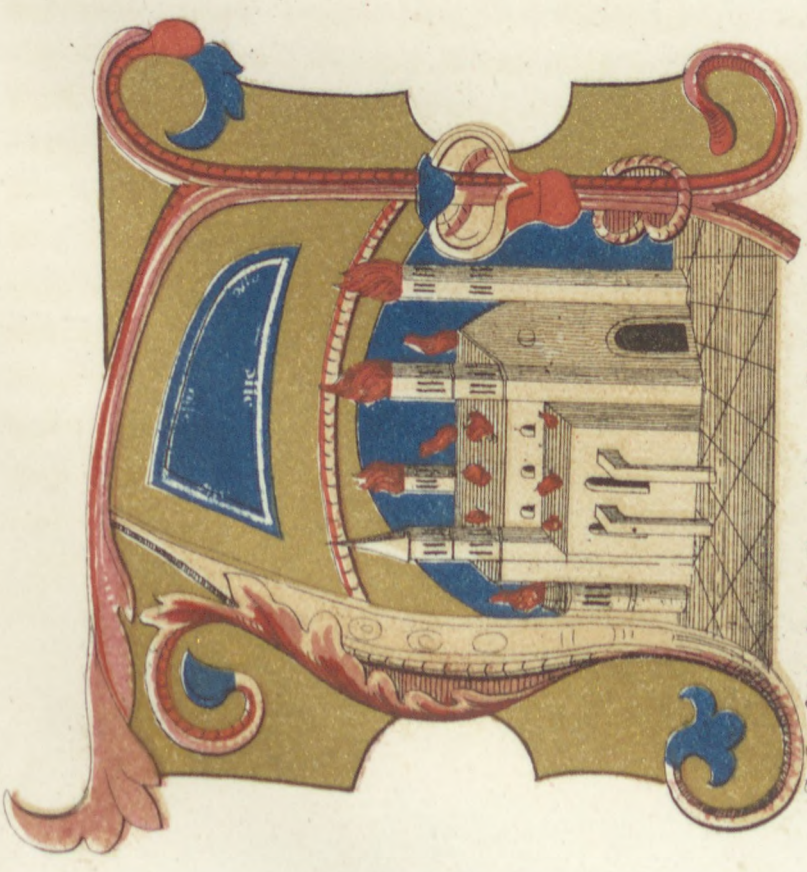
Demesi káptaláni templom | Collegialkirche zu Demes.

Sact' Stephanus
primus rex hugarorum
nascitur.

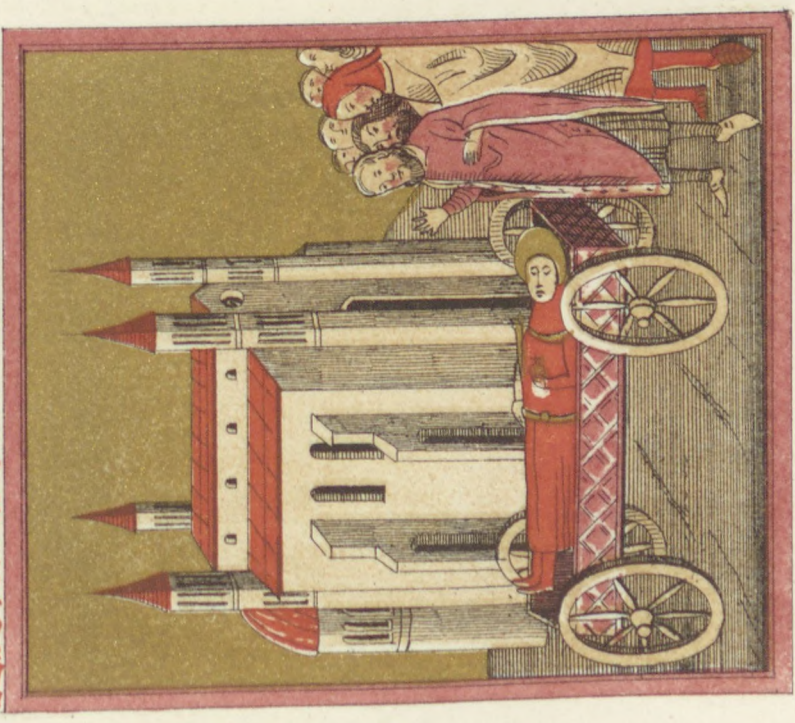

Sz. István születése. | Geburt des heiligen Stephan.

Szerelmey M. Intézetéből. Peston.

Szekesfehervári Szekesegyház | Stuhlweissenburg Kathedrale
Sais rex laos
moritur. a Colomanus filius
steph̄ regis in regem legitime
coronatur.

Nagyvárad Szekesegyház | Kathedrale zu Grolswarden.

gyar krónika hiszi, azért, mivel a pénz, mellyből építettett, eredetileg Gyula erdélyi vajdáié, s Kean bolgár herczegé, rablás és igaztalan utak által szereztetett.

Nagy Lajos az egyház becsét egy nagy költséggel épített pompás oldalkápolna által emelte, mellyet még Lajos halála után is neje, Erzsébet, dúsan megajándékozott. Hollós Mátyás is vetélkedett elődeivel, hogy az egyházat gazdagítsa s ékesítse, s a korabeliek úgy tarták, hogy a fehérvári székesegyház a világ akkori legszebb egyházaival kiállhatja a hasonlatot. Egyszersmind egy pompás sírkápolnát, szép idomu kúpfödéllel, emeltetett a maga és övéinek számára, s abba takaríttatá anyja Erzsébet tetemeit*). Minthogy Mátyás király halálakor az említett síremlék még nem volt készen, ez okból fia, Hollós Mátyás, tetemeit az egyház közepében takaríttatá el, ott időnként himnuszokat énekeltetett, és gyászmiséket tartatott az elhunytak lelkéért. Ez alkalommal gazdag ajándékokat tőn az egyháznak, mellyek közt gyémántos kelyhek, findzsák, serleggek, füstölők stb. mellett dicsértetnek: egy tömör arany és drágakövekkel dúsan kirakott kereszt, mellynek értéke 45,000 darab aranynak mondatik, ezen felül több ezüst szobrok és 12 miseruha gyöngyökkel kirakva, összesen 75,000 aranyat érő holmi.

Egyébiránt e székesegyház különösen nevezetes volt, mint a magyar királyok temetési helye, minthogy sz. Istvántól kezdve, a mohácsi ütközetben elesett II. Lajosig, a legtöbb magyar király ezen egyházban találta nyughelyét. Minthogy a királyi tetemek koronával, uralkodó-pálczával, almával, gyűrűkkel és lánczokkal voltak ékesítve, ez okból a koporsókban tömérdek kincs rejtezett.

A régi pompájú egyház elpusztulása, s a kincseknek Székes-Fehérvárból való eltávolítása, a török uralom korából származik. Az örkanonok 1526-ban Pozsonyba menté ugyan a királyi díszjeleket, és az egyház legfőbb kincseit, számos okiratokkal együtt; midőn azonban 1543-ban a törökök Székes-Fehérvárt elfoglalák, a török hadvezér, Achmed Beglerbég, az egyházat kizsákmányoltatá, miközben még a királyok koporsói sem maradtak megkímélve. Maga az épület nagy kárt szenvedett 1601-ben, midőn a törökök, átlátván, hogy tovább fen nem tarthatják magukat Székes-Fehérvárott, a székesegyházat légbe röpíték, melly alkalommal csak Hollós Mátyás kápolnája maradt sértetlenül. Az épségben maradt falak utóbb a várfalak kijavítására fordítottak.

1688-ban I. Leopold alatt végkép elvétellett Fehérvár a törököktől, s a réginek helyén utóbb a mostani egyház emeltetett**).

2. Az ó-budai egyház. Midőn sz. István ki-

*) A kápolna, Hollós Mátyás király köbe metszett czímerével, egész az újabb időkig fennállott. Még csak az 1800-dik évben hordák azt le alapjából, az így nyert anyagot a püspöki lak építésére fordították.

**) A mik a fehérvári székesegyház felől mondatnak, azon kéziratbeli, jegyzetekből vonattak ki, mellyeket Szvorényi József a székesfehérvári régibb és újabb egyházak történetei felől gyűjtött, és Toldy Ferencz magy. academiái titkár és kir. egyet. könyvtárnok e czélra szívesen átengedett.

rály Imre fiával és nejével Ó-Budára jött volna, s úgy találta, hogy ott nincs egyház, Kean bolgár herczeg hadi zsákmányából építettett ott Péter és Pál tiszteletére egyházat, s a Romában levő Péter-egyház mintájára, mellyet kevéssel előbb maga meglátogatott, gazdagon fölékesítteté s megajándékozta. Az építőmesterek Göröghonból érkeztek. István ezen egyházat is, valamint mind azt, mellyeket ő alapított, legalább háromszor egy évben meglátogatta, azok minden oltára előtt imádkozott, és tulajdon szemeivel győződött meg róla, ha vajjon kívánnak-e az épületek javítást. A királyné pedig megvizsgálta az egyházi öltönyöket, s a rongált vagy csekélyebb szöveteket új becsesebb ajándékkal cserélte föl. Fia Imre herczeg pedig saját bíbor öltözeteit áldozta az oltárok borítására. A sz. király jótékony keze mind azon szegényeknek, kik eléje kerültek, gazdag ajándékokat nyújtott, s Gizela s fia is mindenfelé vigaszt és segélyt hoztak a szükölködőknek és szerencsétleneknek. Ezen ó-budai társas-egyház conventjének építése azonban, tervezetének nagyszerűsége miatt, még csak István király halála után sz. László király által végeztetett be.

Az előttünk levő képecskén István és Gizela, mint alapítói az említett apostoli egyháznak, térden állva vannak lerajzolva. Mind a kettő az ég arany alapjában tartja az egyházat; mellettök és köztök némi távolságra fácskák láthatók.

Sz. István Ó-Budán kívül is alapított egy halmon egy, hó-Máriához czimzett egyházat (ecclesia Albae Mariae) Ez okból maga a halom is: fehér egyházhegy nevet kapott. E hegy tövében fakadt a forrás, mellynél Árpádot eltemették, s melly mint kis patak az akkoriban még létezett romai vízvezetőben Ó-Budára folyt**).

3. Az esztergomi székesegyház a XVI-dik században is (1543) még mindig byzanci alap-idomokat mutat fel, mi az Esztergom felett fönnebb érintett történeti értesítvényekből könnyen megfejtethető.

4) A nagyváradi székesegyház (a Képes Krónika 101. lapja szerint). Itt nincs helyén, adni a dicső király életírását, ki ezen egyház építtetője volt; előadandjuk azt röviden egy későbbi lapban, mellyben arczképe is közölteni fog. Itt tehát csak azt említjük, hogy László király más alapítványai közt az említett székesegyházat is létrehozta, mellyet az itt mellékelt képképen látunk, s mellyben saját kívánata szerint eltemettetett. Ezen egyház ugyanazon byzanci alapidomokat mutatja, mint az akkori idők egyéb nagyobb egyházai, s ez okból négy tornya és oldalhajója van. Előtte fekszik halottas kocsin, melly azonban nem feketére, hanem fehérre s rózsaszínre van füstve, olly módon öltözve s ékesítve, miként közönségesen a magyar királyok temettetni szoknak. Bíbor öltönybe van borítva, koronával díszesítve, jobbjaiban az uralkodópálczát, baljaiban az ország almáját tartja. A dicsfény, melly fejét körülsugározza, mutatja, hogy — a krónika kifejezése szerint — szentségtől és az Ur kegyelmétől betelt lelke a földi porhüvelyt elhagyta, s az angyalok társaságába jutott.

5. A demesi társas-egyház. Álmos herczeg

*) Ennek rajza azonban nem ismeretes a szerző előtt.

Kálmán király testvére, volt ezen egyház és káptalan alapítója. Midőn azonban később gyanu támadt, hogy Álmos bátyja koronája után törekszik, őt kis kora fia II. Bélával együtt megvakították. E szomorú állapotban Béla a szerzetesek örökösére bízott. Azonban ő még itt is veszélyesnek látszott a gyanakodó Kálmán király előtt, ki ez okból Béla meggyilkoltatását elhatározta, s bizonyos Both Benedeket küldött megölésére Demesre 1113-ban. A vak Béla épen az egyház ajtajában ült, hogy a napsugarak melegét, mellyek fényét szeme már nem láthatá, élvezhesse. Midőn a vak ifju az előszaguldó Both Iova dobogását hallá, az egyházba futott a Mária-oltárhoz. A gyilkos itt is utól-

érte őt, s még e szent helyen is meg akará ragadni, midőn a szerzetesek elősiettek, s a vak Béla életét megmentették, ki utóbb II. Béla név alatt magyar trónra emeltetett. — Az illető képecs Kálmán és Álmos testvéreket azon perczben mutatja, midőn korábbi meghasonlások után, papok jelenlétében, az egyház előtt megbékülnek. Kálmán ugyan a királyi korona által kitűnik mint király; egyébiránt a trónon megtartott szokása szerint, szerzetes-öltönyben van rajzolva. Testvére hercegi öltözetben jelenik meg; fegyverdolmánya s nadrágja biborszínt mutat, fővegét hermelin-csíkok ékesítik. A képecs fölirata ez: „De constructione ecclesiae Demes.“

Haeufler József.

Tehetősb Jászberényiek.

(Viseletképpel.)

A jászok a régi nagy magyar nemzetnek egyik jeles törzsökét tették. Már Ovid ismerte őket, tomisi számkivetésében, a mai Moldva s Oláhországban; Strabo, idősb Plinius és Ptolemaeus (Diason = Gyász, Jasus és Jassius majd daciai Jassiusok, Jazyges Metanastae, J. Sarmatae s egyéb nevéken) Pannoniában, az utóbbi és Marcianus Heracleota a Duna's Tisza közt fel Sarmatiáig, hol már nagy Sándor korában lakoztak, végre több a Dráva völgyében kiásott római kövek helyeken tesz rólok, különösen a második század végén, említést: úgy hogy nem kételkedhetni, miszerint ők a keresztényen kor előtt, 's annak első századaiban immár a fekete és adriai tenger és Karpatok közötti földeket foglalák el. Hogy az említett nevek alatt azon egy nép értetik, s hogy némelly újabb írók állításai azoknak, különösen a Metanasta és Sarmata jászoknak szlávságáról, a kútfők által nem támogatott hypothesisek, a magyar történetbúvárok előtt, leginkább Horvát István nyomozásai után, rég tisztán áll. E régi jászokat a népvándorlasi rohamok látszólag rég elseperték; menyiben letek maradékaikra kún, avar s magyar testvéreik, midőn utóbb a hazát ismét elfoglalák, tudva nincs; a maiak közvetlen elődei sz. László királyunk által telepítették a Mátra s Tisza közé. A XIII. században még rokon kúnok szállítottak a jászok közé, s szabadalmaik közösek voltak: a vegyes és ausztriai házakbeli királyok alatt azonban számos, bár egyenlő, de külön szabadságleveleket nyert a Jász, Nagy és Kis Kun kerület, mellyek a szomorú törökkorban el-

enyészvén, a török kiűzetése után a múlt század elején a németrendnek adattak el, mellytől utóbb, mint már el volt beszélve egy előbbi cikkben, a pesti sérvítézek-háza vette meg, míg végre e méltatlan rabi helyzetökből magokat kiváltván, 1745-ben Mária Teréziától régi kiváltságaik felélesztése mellett új szabadságlevelet nyertek. E szerint e szabad kerületeknek saját választott tiszteik és biráik vannak, legfelsőbb birájok a nádor; vérhatalommal, és magok közt teljes jog- és teher-egyenlőséggel birnak, nem levén köztök úr vagy paraszt; vámmentesek, s az országgyűlésen két, szabadon választott követ által képviseltetnek. A mai jászok és kúnok Fényes jellemzése szerint, szép erős testalkatású, középnél magasb nép, vallásosak vakbuzgóság nélkül, bátor, nyílt kedélyűek, vendégszeretők, de nem a legdolgosabbak, vitézek, de dicsekvők; tiszta szép magyarságot beszélők, melly elem köztök mindig olly olvasztó erővel birt, hogy valamint a tizenharmadik században közéjük telepedett tatárokat, úgy a tizennyolcadikban nálok megszállt tótokat, s koronként hozzájuk szivárgó németeket nyom nélkül átmagyarosította s magyarosítja. E lapok közölték immár a régi daciai jászoknak egy csoportozatát, közölték képét egy mai jász kúnok vitézi öltözetében, s főkapitányukét: íme most itt azon közép osztályból adunk egy férfi s asszonyalakot, mellyre az iménti jellemzés leginkább illik, fővárosukból, Jász-Berényből.

T. F

Tehetős Jászberényiek.
Jászságban

Mittelstand aus Jászberény
in Jazygien.

Scardony M. művészeti társaság, Pesten.

Maria-egyház a Margitszigeten
Buda és Pest közt a 16^{ik} században:

L'église de Sainte Marie, au 16ème Siècle,
sur l'île de Margueritte, entre Pest et Bude.

Die Marienkirche auf der Margarethen-
Insel zwischen Pest u. Ofen, im 16ten Jahrhundert.

Scardony M. művészeti társaság, Pesten.

Maria-egyház romjai a Margitszigeten
Buda és Pest közt a 19^{ik} században:

Ruines de l'église de Sainte Marie, au 19ème
Siècle, sur l'île de Margueritte, entre Pest et Bude.

Ruinen der Marienkirche auf der Margarethen-
Insel zwischen Pest u. Ofen, im 19ten Jahrhundert.

W. T. AKADEMIA
KÖNYV-
TÁRA

W. T. AKADEMIA
KÖNYV-
TÁRA

Margitsziget.

Duna' szigete, vagy budai sziget neveit fekvésétől vette; mert Buda irányában fekszik, és róna földét a' Duna öleli. És mivel királyi vadaskert volt, Úrszigetnek, másképp Nyulak' szigetének, utóbb egyházától Boldogasszony szigetének is hivaték; végre mind ezen neveit a' mostani Margitsziget nevezetével cserélte föl.

A' pilisi járás helyeinek azon hivatalos összeírásában, mellyet Pest megye 1727-ben mutatott be a' m. kir. helytartó tanácsnak, következőleg iratik le: „Nyulak' szigetét jelenleg a' budai Klára apácák birják, egészen néptelen, nem is igen lakható; a' Duna közepén hosszában 918. ölnyre terjed, közepett 148. két csúcsa körül pedig 37. ölnél nem szélesb. Hat helyen különféle épületromok látszanak, kettőből e' romok közül kitűnik, hogy templomok voltak; egynek falai nagy részint most is állanak, a' másikat omladékaiból ismerhetni meg. Három dűledék körül jókora téren négyszegletű falkerítés maradványai láthatók, hajdan kertek lehettek, egynek közepén elrombolt kút most is szemlélhető. Egyébiránt miféle épületek lehettek ez utóbbi romok, azt a' falak' maradványaiból meg nem határozhatni, az sem tudatik, kik voltak hajdan e' sziget' lakosi.”

Kun László királynak 1278. évi oklevelében megtalálhatni majd mind azon épületeket, mellyeknek dűledékei az imént felhozott hivatalos összeírásban említetnek ¹⁾; illyenek:

I. Az esztergami érsekség' vára, tornya és házai.

E' szigetnek felső csúcsa az esztergami érsekség', tulajdona volt, hol vár, torony és házak voltak építve, védhelyül és veszélyes időkben menedékkül. Lodomér esztergami érsek 1294. III. Endre királynak jóváhagyása mellett,

¹⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 437.

ezen körülépített szigetcsúcsot a' tengurdi nemeseknek (nobiles de Tengurd) engedte át cserébe az Esztergam megyei Bulchu (most Bucs) nevű helységért, melly jelenleg is az érsekség' birtoka ¹⁾.

II. A' prémontréi szerzetnek sz. Mihál egyháza és prépostsága.

Ki es mikor alapítá a' margitszigeti prémontréi szerzetnek sz. Mihál egyházát és monostorát, az úgymond Schier nem tudatik; azt azonban bizonyosnak tartja, hogy első lakosít a' morvaországi zabrdoviczi monostorból nyerte, ezt Schier azért tartja bizonyosnak; mert Przemisl Ottokar akkor erősíté meg a' zabrdoviczi prémontréi monostor' alapítványát, mikor Erzsébet II. Endre (1205—1235) magyar királynak Gertrúddal nemzett leánya, mint Lajos' jegyese Thüringenbe küldeték, a' mi 1211. történt, és Ottokar így adja elő az azt alapító oklevele keltének idejét: „Tunc temporis haec acta sunt, cum filia Regis Hungariae in Teutonium viro deportabatur.” ²⁾ Ámde Schier' ezen előadásából csak az következik, hogy a' zabrdoviczi prémontréi monostor 1211. alapítaték; de az épen nem tűnik ki, hogy a' margitszigeti prémontréi prépostság első lakosít a' morvaországi zabrdoviczi monostorból nyerte, miről a' felhozott 1211. évi oklevelben sem tétetik említés ³⁾.

A' prémontréi szerzetet II. István (1114—1131.) király hozta be először Magyarországra, ki annak a' nagyváradi hegyfokon alapított egyházat sz. István első vértanú tiszteletére, 's amint e' királyunk megszűnt élni, itt temetteték

¹⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. 288. Tom. VI. Vol. I. 297.

²⁾ Xysti Schier, Buda Sacra. Viennae, 1774. 4. pag. 76.

Reginae Hungariae primae stirpis. Viennae, 1776. 4. pag. 194. 46.

³⁾ Antonii Boczek, Codex Diplomaticus et Epistolaris Moraviae, Olomucii, 1839. 4. Tom. II. 57.

el ¹⁾. A' nagy váradi hegyfokon tehát előbb leljük fel e' szerzetet, mint a' zabrdociczi monostorban.

Egyébiránt ki és mikor alapítá a' margitszigeti prémontréi szerzet' sz. Mihál egyházát, az nem fordul ugyan elő az ez' egyházat illető oklevelek' hosszú jegyzékében ²⁾; de az igen, hogy a' margitszigeti prémontréi szerzetnek már II. Endre 1225. és IV. Béla mint ifju király 1227. ajándékoztak birtokot ³⁾.

Schier beszéli, hogy a' margitszigeti prémontréi szerzet helyét 1302. a' cziszterciek foglalták el ⁴⁾. A' mi ha úgy volna, akkor 1302. éven innen Margitszigeten nem prémontréi, hanem cziszterczi szerzetet kellene találnunk; holott a' budai káptalan 1453 arról tesz bizonyosságot, hogy „Thomas Praepositus Ecclesiae Beati Michaelis Archangeli de Insula Leporum ordinis Praemonstratensium,” tiltakozólag személyesen jelent meg előtte ⁵⁾.

1526. a' mohácsi szerencsétlen ütközet után, mint közveszély' idején, a' margitszigeti prémontréi szerzetesek is futásban kerestek menedéket; de a' veszély' lecsillapulta után ismét visszatértek; mert I Ferdinand 1528. a' budai káptalanhoz intézett iktató parancsában azt rendeli, hogy a' margitszigeti sz. Mihál monostorát újra vezesse be azon birtokrészbe, melly e' prépostságnak Fegyverneky Ferencz sági prépost, minden magyarországi prémontréi szerzetesek' felügyelője (visitor), és a' margitszigetiek törvényes gondnoka' fölperessége alatt 1525. volt megítélve ⁶⁾. Az oklevelek tehát nem kedveznek azoknak, kik e' szigeten cziszterczi szerzetet keresnek.

A' margitszigeti prémontréi szerzetnek sz. Mihál egyháza és prépostsága a' török hatalom alatt indult végpusztulásnak, és most már egyedül a' főherczeg nádor' nyári laka mellett látható magas dűledékfalai ragadják elmélkedésre a' szemlélőt.

III. A' sz. Domonkos rendű apácák' temploma és kolostora.

Amint IV. Béla királynak az 1241. évi borzasztó mongol futás közben két leányát: Margitot és Katalint elrablá a' halál, fogadást tön, hogy születendő leányát isten szolgálatára szentelendi. A' királynak 1242-ben leánya születék, azt ő Margitnak keresztelteté, és istennek tett fogadása szerint megkezdé a' margitszigeti boldogasszony' egyházának és Domonkos rendű apácza kolostornak építését.

Az óbudai sz. Ferencz szerzetbeli Klára apácák, és a' margitszigeti Domonkos rendű apácák egymástól egészen különböző két szerzet. Ezt azért kell megjegyeznünk; mert a' ki e' két apácza szerzetet illető irományokba pillantott, lehetetlen volt kedvetlenül nem tapasztalnia, mi gyakran cserélteték föl e' két apácza szerzet egymással, úgy látszik részint azért, mivel mindkettőnek egyháza boldogasszony tiszteletére volt szentelve, részint pedig azért, mert kihalván a'

sz. Domonkos rendű apácák, Margitsziget a' Klára apácák' birtokába került.

Az óbudai Klára apácák boldogasszony' hires templomát, és díszes monostorát I. Lajos (1342—1382) király, és anyja Erzsébet alapíták. Erzsébet e' kolostorban akarta özvegyi fátyolában tölteni örömtelen napjait ¹⁾, és 1380. évben kelt végrendeletében e' monostor' kápolnájában kívánt eltemettetni ²⁾, és nem Margitszigeten, mint az e' szigetről újabban értekező állítja ³⁾.

A' margitszigeti boldogasszony' egyházát, és sz. Domonkos rendű apácák' kolostorát IV. Béla (1235—1270) király építeté, és mint 1255. évi oklevelében beszéli, legkedvesebb leányát Margitot (szül. 1242. † 1271.) a' veszprém völgyi ⁴⁾ apácza monostorból; hol nevelteté, ide rendelé áttéetni. Margit e' szigeten fogadá el a' szerzet' törvényeit, itt tette le a' kolostori fogadást és esküt, sz. életét is itt oltá el a' halál.

Ez apácák közé iratá magát Erzsébet V. István király' leánya, és IV. Bélának három nőunokája, mint a' nemzékrend mutatja ⁵⁾.

Mi adakozólag gazdagíták meg ez apácák' kolostorát IV. Béla, V. István és kún László királyaink, és mások, az kitűnik adomány — és más leveleinek hosszú jegyzékéből ⁶⁾. Mózes nádor Piliscsabát és több más birtokait 1272. a' margitszigeti apácák monostorának adományozta; mivel két leánya ez apácák közé iratá magát ⁷⁾. Egyik leányát Margit' életirója Judit néven nevezi. Virágzó lehetett benső életére nézve e' kolostor mindjárt keletkeztekor; mert Margit' társnéi, mond életirója, valának e' klastromban számmal hetvenen ⁸⁾.

1526-ban a' mohácsi szerencsétlen ütközet után bor-

¹⁾ Hevenesi Ms. N. N. Tom. L. 405.

²⁾ „Sepulturam eligimus in capella corporis Christi, in claustrum Beatae Virginis de veteri Buda, in quo religiosae Dominae Deo jugiter famulantur, quodque per Dominum Regem et nos est extractum habita.” (Pray, Annales Regum Hung. P. II. Lib. III. 147).

³⁾ Religio és nevelés. 1844. II. félev. 92.

⁴⁾ Itt két apácza kolostor volt. (Tud. Gyűjt. 1834. I. 84. Katona, Hist. Crit. Tom. V. 893).

⁵⁾ Béla, 1235—1270 király } Kún László, 1272 — 1290 király. Erzsébet margitszigeti apácza.

V. István, 1270—1272 király } Ágnes, v. Anna, férje: Mihál. Béla. † 1272. Margit, margitszigeti apácza.

⁶⁾ Béla, 1235—1270 király } Radislav, halicsi vezér és macsóiban. Margit, szül. 1242 † 1271. margitszigeti apácza

Szabina, férje: Mózes nádor } Judit, és N. margitszigeti apácák.

⁷⁾ Hevenesi, Ms. N. N. Tom. L. 513—523.

⁸⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. 253. Vol. II. 84., 87. 157. 158. 159. Vol. III. 78.

⁹⁾ Pray, Vita s. Elisabethae viduae, nec non Beatae Margaritae virginis. Tyrnaviae, 1770. 4. 370. 269.

¹⁾ Katona, Hist. Crit. Tom. III. 452.

²⁾ Hevenesi Ms. H. H. Tom. XXXII. 79—163.

³⁾ Cod. Dipl. Tom. III. Vol. II. 117. 11.

⁴⁾ Buda sacra. 76

⁵⁾ Hevenesi Ms. H. H. Tom. XXXII. 158. 109.

⁶⁾ Hevenesi Ms. H. H. Tom. XXXII. 124. 142.

zasztók voltak Magyarország' kinszenvedései. Szulejman' vad serege mindent a' mi útjában állott vagy halomra ölt, vagy lángba borított. A' budaiak is megfélemlének és futásnak indulának, és Szulejman' pusztító serege, mond Vrancsics krónikájában, Budát, Pestet és ezek körül fekvő városokat, és kolostorokat mind megégette ¹⁾. A' margitszigeti apácák e' rendkívüli veszély elől, mint iróink mondják Körmenldre menekültek; ámbár a' veszély lecsillapulta után nem innen, hanem Kőszegről tértek ismét vissza; mert az özvegy királyné Mária a' margitszigeti apácáknak Kőszegtől Budáig (ab Günz usque Budam), János király pedig az óbudai apácáknak Nagyszombattól Budáig adott 1527. évben védlevelet ²⁾.

1529-ben Szulejman Budát védencze Szapolyay János' részére foglalta el, melly a' németek' gyávasága 's hívtelen árulása által könnyen került a' szultán hatalmába, kinek bösz serege szinte Bécsig üzte kegyetlen pusztításait. Félelem és rettegés fogta el a' budainkat, a' ki futásban nem lelt menedéket az lekaszaboltaték. Az apácák futással kerültek el a' veszélyt, legalább az óbudai Klára apácák János királytól nyertek 1529-ben visszajövetelre védlevelet ³⁾.

Szapolyay János (1526—1540) magyar király' neje Izabella (Erzsébet), I. Zsigmond (1506—1548) lengyel király' leánya Budán 1540-ben fiut szült, ki ámbár Istvánnak keresztelteték ⁴⁾; még is anyjának kívánsága szerint, atyjától Jánosnak, anyul ösétől (avus) Zsigmondnak, Szulejman parancsából pedig csaknem mindig II. Jánosnak hivaték; mert gyámjai Szulejmant hitták meg I. Ferdinand (1526—1564) király ellen, kérvén őt: fordítaná pártfogó figyelmét II. Jánosra, 's erősitené meg ezt is, mint egykor atyját, Magyarország' birtokában. 1541-ben Szulejman Budát ismét elfoglalta, azt igérvén Izabella királynénak, hogy az országnak e' fővárosát fiának II. Jánosnak, ha teljes korú leend legott visszaadandja, 's ez ígérletét eskü által is megerősíté, miről arany és kék betűkkel írott arab nyelven kelt Szulejman' oklevelét Istváni még látta ⁵⁾. Mire Izabella odahagyva Budát, bizton kíséret mellett Erdélbe költözött és Buda 1686-ig, azaz: 145. évig maradt a' hitszegő pogány' birtokában.

Ezen 1541. évi események elől az óbudai Klára apácák egy része Pozsonyban, a' másik külföldön keresett menedéket. A' margitszigeti apácák ekkor utólszor bucsúsztak el e' szigettől és Nagyváradra költöztek. Révay Ferencz helytartónak 1549. évi ítéletlevelében ezek állanak: „Religiosas Dominas Sanctimonialis, alias in clastro B. Virginis Mariae de Insula Leporum, nunc vero in clastro ad honorem B. Joannis Baptistae Varadini fundato degentes” ⁶⁾.

Nagyváradról 1567. Miksa király' rendeletéből Nagyszombatba tétettek át ⁷⁾, hol a' sz. Domonkos szerzetének

elhagyatott monostorát és keresztelő sz. János' templomát foglalták el. De itt sem volt állandó maradásuk.

Forgách Ferencz esztergami érsek, Pázmán Pétert küldé Rómába V. Pál pápához, annak kieszközlése végett: engedné át a' nagyszombati keresztelő sz. János monostorát a' jesuitáknak úgy, hogy őket annak birtokában a' dominicanusok semmi ürügy alatt ne háborgathassák. Amint Pázmán Rómából megérkezett, benyújtá II. Mátyás (1608—1619) királynak a' pápától nyert jóváhagyó üzenetet, és a' király 1615. legott rendeletet bocsátott az esztergami érsekhez: értesitené a' margitszigeti ügy is kevés számú apácákat, hogy odahagyva a' sokszor elégett és alig lakható nagyszombati monostort, költözzenek át Pozsonba a' Klára apácák közé; mert a' nagyszombati keresztelő sz. János' egyházát és monostorát a' jesuiták foglalandják el; fedezze föl ez apácáknak azt is, hogy jószágait és birtoki jogait a' pozsoni Klára apácák' kolostora fogja ezentúl birni ¹⁾. Így költöztek 1615-ben a' margitszigeti Domonkos rendű apácák Pozsonba az ott tartózkodott óbudai Klára apácák közé, hol ki is haltak; itt ütött valamennyinek végórája, és az utolsó margitszigeti Domonkos rendű apácza 1637-ben itt vált meg életétől és itt téteték örök nyugalomra.

1686-ban Buda' visszafoglalása után Margitsziget is a' Pozsonban tartózkodott óbudai Klára apácák' birtokába került, és ezentúl a' margitszigeti, óbudai és pozsoni apácák nevezetének azonegy értelem adaték. III. Károl király 1714. évi oklevelében mondatik: „Religiosarum virginum Conventus Sanctae Clarae Poseniensis, de veteri Buda et Insula Leporum Sanctimonialium.” És a' király e' nevezetek alatt a' pozsoni Klára apácákat értette, kiknek ez oklevélben megengedé, hogy a' pozsoni kolostorból hét vagy nyolcz apácát küldhetnek le Budára. Az oklevél Pozsonban 1714-ki octob. 23-kán kelt, és így már késő ősz vala, mikor e' következő apácák érkeztek Budára:

Csáky Francisca.
Károlyi Krisztina.
Orehóczy Brigitta.
Zsigray Róza.
Csáky Zsuzsanna.
Kálnoky Hedvig.
Péchy Erzsébet szerzettársnök, és
Held Ágota zárdatársnök (laica).

Csakhogy Budán annyira el volt rombolva minden és szétdúlva, hogy azt sem tudták, hol állott egykor a' Klára apácák' monostora, mellynek helye omladékaiból meg nem volt löbbé ismerhető. Margitszigeten is minden romokban hevert, és a' beköltözött apácák ott nyertek szállást a' budai várban, hol most az ország' háza fekszik.

Most érthetjük meg Pest megyének a' pilisi járás helyeinek 1727-ki fölebb említett hivatalos összeírását, mellyben mondatik: „Nyulak' szigetét jelenleg a' budai Klára apácák birják, egészen néptelen, nem is igen lakható — — Hat helyen különféle épületromok látszanak.” stb.

Utóbb Mecséry Magdolna, Paulovics Ágnes és több más apácza érkezék Budára, hol azt kelle fájdalommal tapasztal-

¹⁾ Podhradczky, Eredeti két magyar krónika. Pesten, 1833. 8. 17. h.

²⁾ Hevenesi Ms. N. N. Tom. L. 66. 405. n. 9. 17.

³⁾ Hevenesi Ms. N. N. L. 405. n. 14.

⁴⁾ Kaprinai Ms. fol. A. Tom. XLVIII. 148.

⁵⁾ Istváni, Regni Hungarici Hist. Coloniae Agrippinae, 1724 fol. Lib. XIV. 150.

⁶⁾ Hevenesi Ms. Tom. LXV. 1—56.

⁷⁾ Hevenesi Ms. N. N. Tom. L. 500. n. 6. 7.

¹⁾ Katona Hist. Crit. Tom. XXIX. 594. et seq.

niok, hogy a' budai apácza nem elég tágas, a' várba tödult sok katonaság miatt zajos, és buzgó áhítatoskodásra épen nem alkalmas. Azért szerettek volna más nyugalmasabb helyet. Gróf Károlyi Sándor, hogy néne Károlyi Krisztina ohajtásának eleget tegyen, 1723-ban Pesten a' sz. Pál rendű apácza' elhagyott telkét más két házzal együtt a' hajdú (most lövész) nevű utczában a' végrevette meg, hogy tizenhat apácza'nak kolostort építtessen. 1729-ben már állott a' pesti új kolostor (most zálogház), és az esztergami érsek Eszterházy Pál megengedte, hogy azt előlegesen négy apácza foglatja el; mire Károlyi Krisztina, Kálnoky Hedvig, Mecsery Magdolna, és Paulovics Ágnes, lemondva az őket, mint budai Klára apácza'kat illető jogokról, bucsut vettek a' budai nyugtalan vártól, és ámbár úgy nyilatkoztak, hogy a' kirendelt fényes kíséret állapotjokhoz nem illő: még is Grassalkovics Antal kir. ügyigazgató, Szeleczy Márton alországbíró és hiteseik, Fodor János jesuita a' budai főiskolák igazgatója, és a' sz. Ferencz rendű szerzetesek' kíséretében jöttek át Pestre, és ezeket itt, a' többit Budán érte II. Józsefnek némelly szerzetek' eltörlése iránt 1782-ben kelt parancsa, mellynek következtében Margitsziget a' vallási alapítvány' értékéhez kapcsolaték, és haszonbérbe adaték.

Utolsó haszonbérleje volt Mayer Ferencz, kinek további haszonbére azért múlt abban; mert II. Leopold király 1791-ki decemb. 12-kén azt rendelte: legyen a' Margitsziget Sándor főherczegnek (1790—1795) Magyarország nádorának kirándulási mulató helye, 's ezentúl a' kir. udv. kamara fizessen e' szigetért évenként 500 ft. a' vallási alapítvány' pénztárába.

I. Ferencz (1792—1835) király a' piliscsabai uradalomért, hajdan, mint főlebb mondatott a' margitszigeti apácza', utóbb a' budai clarissák, végre a' vallási alapítvány' birtokáért, a' Szabolcs megyei Püspökladányt, kamarai birtokot adta oda cserébe a' vallási alapítványnak; a' piliscsabai uradalmat pedig az 1847-ki jan. 13-kán elhunyt József főherczegnek, Magyarország félszázados nádorának és utódnak adományozta, és Margitsziget úgy foglaltaték az adománylevélbe, mint a' csabai uradalom' tartozéka.

Az 1686-ban sok vérontással visszafoglalt Budát 1703-ig a' cs. udv. kamara igazgató mint tulajdon birtokát; de mióta I. Leopold király 1703-ki octob. 23-kán az egészen német Budát, nagy mennyiségű pénzért régi jogaiba visszahelyezé: azóta azon kis sziget is, melly a' Margitszigetnek alsó, budai oldala mellett fekszik, Buda városnak tulajdona. Bel Mátyás a' Margitsziget fekvéséről írja: „Est contra thermas Budenses, quas vocamus Caesareas; una illic intermissa minutiore Insula, quae ad urbem pertinet”¹⁾. Ezt a' kis szigetet a' főherczeg nádor, Buda várostól haszonbérbe tarja.

Margitszigetet az 1838-ki rendkívüli áradás csaknem egészen beiszapolta; azóta nagy szorgalom fordítatik szépítésére, 's a' boldogult József főherczeg nádor gyönyörű kerté alakítá át az egész szigetet. A' boldogasszony' temploma, és a' Domonkos rendű apácza' kolostora nagyszerű dűledékeiben a' sziget közepé táján fekszenek. Az ide csatolt könyomatnak felső fele e' Mária vagy boldogasszony' egyházát,

apácza kolostort, és mellék épületeit állítja előnkbe azon rajz nyomán, melly a' XVI-dik századból maradt fenn; alsó fele pedig mind ezeknek mostani dűledékeit tünteti elő.

IV. A' sz. Domonkos szerzetének háza.

IV. Béla 1259. oklevelében a' margitszigeti apácza monostort adakozólag meggazdagítá, 's annak egyházi és világi igazgatását a' domonkosi szerzetre bizta. 1334. évi oklevelében mondatik: „Dominarum sanctimonialium de Insula Budensi sub cura fratrum Praedicatorum viventium”¹⁾. A' domonkosok' sz. Miklós egyháza 's monostora a' budai várban állott²⁾, Margitszigeten egyedül az apácza monostor' igazgatósága lakott külön épületben, mellyről Margit' életirója kún László betegségét említve mondja: „László király fekszik vala az időben e' klastromnak mellette”³⁾. V. Incze pápa, ki maga is dominicanus volt, a' margitszigeti apácza' egyházi igazgatójáról 1276. rendeli: „Perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur.” A' világi igazgatót pedig, vagy gazdát V. István 1270. oklevelében így nevezi: „Procurator rerum monasterii beatae Mariae Virginis gloriosae de Insula”⁴⁾. A' margitszigeti apácza monostort, ezen sok nyugtalanságot okozó dominicanus kormánytól II. Pius (1458—1464) pápa (Aeneas Sylvius), Hunyady Mátyás (1458—1490) királynak, és anyjának Szilágyi Erzsébetnek közbenjárása által 1459. végkép fölmentette⁵⁾, és Szilágyi Erzsébet arra nyert, úgy látszik folytatólag engedelmet, hogy az apácza'kat mindenkor szabadon meglátogathassa⁶⁾.

V. A' sz. Ferencz minorita szerzetnek egyháza és monostora.

Úgy látszik Wadding' állítása után terjedt el azon vélemény, hogy a' margitszigeti minoriták' egyházát és monostorát IV. Béla király kezdé építtetni; de ez építvényeket csak fia V. István végezheté el, mellyekről kún László király' 1278. évi oklevelében következőleg tétetik említés: „Exceptis claustris et septis fratrum minorum”⁷⁾. A' margitszigeti minoriták 1288. az őket illető telek' mennyiségét mérték, vagy singelték meg, és az iránt egyességre léptek a' velök szomszédos apácza'kkal⁸⁾. E' minoriták' egyháza 's monostora szinte 1541. évben indult végpusztulásnak.

VI. A' budai kereszturak' vára.

A' budai kereszturak, vagy templomosok sz. háromság' tiszteletére építtetett egyházát és monostorát, az esztergami érsekség' budai palotája helyén kell keresnünk; hajdan e' vidéken terült el Gyézavásárhely, utóbb Szentháromság, vagy Felhéviz nevű város, melly egykor külön hatósággal

¹⁾ Matth. Bel, Notitia Hungariae novae. Viennae, 1737. fol. Tom. III. 12.

¹⁾ Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. II. 487. Tom. VIII. Vol. III. 741.

²⁾ Tornya az iskola és kamara épületek között sötétellik. (Schiery Buda sacra, 54. Ichnographia. 18).

³⁾ Pray, Vita b. Margar. 346.

⁴⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 358. Vol. I. 65.

⁵⁾ Kaprinai, Hungaria Diplomatica. Vindobonae, 1771. 4. II. 272.

⁶⁾ Hevenesi Ms. N. N. Tom. L. 73.

⁷⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 437.

⁸⁾ Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. II. 367.

SZERELMEY MIKLÓS INTÉZETÉBŐL PESTEN

Sz. Margita házioltára. Kausaltar der h. Margarethe.

birt. Ezen budai kereszturak Margitszigeten várat birtak, mellyről kún László 1278. évi oklevelében következőleg tétetik említés: „Ac Castro Cruciferorum domus hospitalis”¹⁾.

VII. Sz. Pál nevű falu.

Margit' életirója beszéli: „Erzsébet asszony e' klastromnak fejedelme lön, és atyjától István királytól örökségeket kére 's leveleket confirmáltata és sok jókat tön e' klastromnak. A' többi közül adá a' jenői révet falujával, és e' szigetbéli falut e' klastromnak²⁾. Tehát kised falu is volt e' körülfalazott szigeten, mellyről Bel Mátyás írja: „Accedebat ad frequentiam insulae vicus S. Pauli, sic satis copiosus”³⁾.

Pest területének nagy része hajdan a' Duna' mindkét partján feküdt, Buda és Pest egy város volt, és annak mind a' Dunán inneni, mind pedig azon túli része Pest néven hivaték. A' mostani Pest szigeten állott, mellybe azt a' Dunának egyik ága keríté. A' Margitszigettel szemközti partot Jenő és Újbecs helységek foglalták el. 1281. évi oklevélben mondatik: „Prima meta incipit juxta Danubium super magno fossato, quod circuit villam Pesthiensem a parte villae Jenő”⁴⁾. Margit' életirója ezt a' Jenőt érti, mellyhez a' dunai halászat is tartozott, és Robert Károl király 1335. azért tiltá el a' budai halászokat e' jenői tanyáról; mivel az, a' margitszigeti apácák' tulajdona volt⁵⁾. Itt volt a' jenői, 's ezen túl a' pesti nagy csatornán a' kerepesi rév, vagy mint az 1148. évi oklevélben mondatik: „Portus Pest et Kerpes”⁶⁾.

VIII. Margit kápolna.

A' pilisi járás helyeinek főlebb előhozott hivatalos összeírása, ad ugyan némi magyarázatot a' margitszigeti romokról; de abban Margit' kápolnájáról nem tétetik említés. E' kápolna tehát újabb azon 1727. összeírásnál, melly az ottani romokból állítaték elő, 's az esztergami érsekség' levéltárának nemelley irománya szerint 1739. szentelteték föl. Ezek szerint kell megitélnünk Bel Mátyás' ime' sorait: „In ruinis templi summi sacellum adhuc videas, icone beatae Margaritae conspicuum”⁷⁾.

IX. Margit magyar királyleány házi oltára.

Azon az egész középkorban fejedelmek és polgárok közt uralkodott szokásnak, miszerint házi ajtatoskodásra kis oltárokat tartottak, vagy illyeseket az egyházaknak és kápolnáknak ajándokul szenteltek, köszönhetjük legnagyobb részint az ó-német művészetnek fentmaradt emlékeit. Mert az illy oltárok vagy oltárképek a' legdicőbb remekei Eyk Jánosnak, Dürer Albertnek, és más mestereknek, mellyek

gyakran három összefüggő táblákban, mellyek közül a' két szélső szárnyajtóval zárta be a' középsőt mint főképet, elől és hátul befőstve voltak, 's minden kis tér felhasználásával eget és földet befogtálni tudtak, valódi példányai az utánozhatlan természetességnek és jámbor egyszerűségnek.

Illy munkák, hogy itt száz példából csak néhányat említsünk: a' három király híres oltárképe Kölnben, az ó-német művészet valamelly mesterétől, hihetőleg Kölni Vilmostól, a' 14-dik század végén, — Eyk János utolsó itélete, ha csakugyan ő 's nem más ezen danzigi szép kép festője, — s' a' legjelesebb festvények mindennemű képcsarnokok ó-német gyűjteményeiből.

A' közönséges mód, mellyben azon oltárok előfordulnak, a' nagyobb régi egyházi oltárok módja szerint, olajban festett táblák; találtak azonban más anyagból, sőt a' legdrágábbakból is.

Sz. Leopold házi oltára Klosterneuburgban, a' 12-dik századból eredő mű, jaspisból és alabastromból van; mások, még a' 16-dik században is, csinosan faragott vagy szépen kisímitott elefántcsontból, némelleyek szinte faragott és aranyozott fából.

Azon oltár, mellyet itt le akarunk írni, a' török benyomás óta a' mohácsi vész után (1526.) a' Mária vagy nyulak szigete apáczaival Buda mellől a' Kláranökhöz Pozsonyba menekült, 's ezek eltörlése után 1784-ben Batthyányi herczegáldor, később Batthyányi Vincze grófnő birtokába jutott, kinek halála után Hügel báró szerzé azt meg archeologiai gyűjteményének ékességeül.

Ezen oltár ezüstből van, majd egészen megaranyozva, csak némelley részein ékesítve zománczművel. Az egész ó-német stylu kápolnácskát képez, mellynek magassága jó 10 bécsi hüvelyk, szélessége, nyitott ajtókkal, 15¹/₄ hüvelyk. Az egész kápolnácska mélysége mintegy 2 hüvelyknyi. Legnevezetesebb e' munkán a' középdarab építészete, mellyet egy szép templom — vagy kápolna-kapu ezüstből vert mintájául tekinthetni. A' tér három mezőre van osztva, mellyek mindegyikét csúcshajlat fűdezi, mellyek felett egyenes vonalú esúcstetők emelkednek, 's ezek tükrét (közepét) a' legszebb áttört művü rózsák ékesítik. A' három ív közt karsu oszlopok, mint megannyi apró tornyok, vannak alkalmazva, 's a' középdarab végein minden oldalrol két kis, egy hüvelyknyi magasságu, szent alak, jelveik szerint hihetőleg (a' nézőtől jobbra) 1. sz. István király palmaággal; 2. sz. Lőrincz rostélylyal, és (balra) 3. keresztelő sz János tányérral (Cerre, azaz tulajdonkép a' rajta levő báránnyra, mutatván), 's 4. István vértanu, mind két kezében kövel, igen csinosan dolgozva felismerhető.

A' csúcstetők megett fűdél emelkedik, azonban egy könnyü 's csinos, áttört művü, karzat által környezve. A' csúcstetőknek mind csúcsait mind oldalvonalait levelek ékesítik, hasonlóan az ó-német épületekéhez.

Szintolly ékes, és finom áttört rózsákkal díszlik a' hátulsó oldal 3 csúcshajlatnak három csúcsfedele is. A' 4 gyám-oszlop által felosztott három tért a' 3 csúcshajlat alatt aranyfal tölti be, mint egy arany szőnyeg gyanánt repkény fűzerekkel, mellyeknek szárai három sorjával egymás felett kikanyarított rézsontos négy szögekbe alakulnak, 's ezek tük-

¹⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 437.

²⁾ Pray, Vita b. Margar. 359.

³⁾ Matth. Bel, Notitia Hungariae novae. Tom. III. 13.

⁴⁾ Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. 109.

⁵⁾ Podhradczky, Buda és Pest' régi állapotjokról. Pesten 1838. S. 33.

⁶⁾ Peterfy, Sacra Concilia. Posonii, 1741. fol. P. I. 128.

⁷⁾ Matth. Bel, Notitia Hungariae novae. Viennae, 1737. fol. Tom. III. 13.

rét virágok díszítik. Ezen egész építmény egy oszloptőn nyugszik, mellynek szekrényke alakja van, mi talán arra volt rendelve, hogy az elől alkalmazott üveg alatt ereklye vagy sz. kereszt — maradvány őriztessék, 's mellynek felülete elől és hátul 5. két oldalon két mezőre van felosztva, kék és vörös zöld zománczozatu keresztelkkel csillagocskákkal és pontokkal megrakva 's ékesítve.

Ennyit az oltárka építészeti részéről; most már némi-eket festményiről, melly a' boldogságos szűznek látszik szentelve A' közép ív alatt trónon ülve 's megkoronázva ¹⁾ fényes arany öltözetben ül a' szűz anya, a' miként isteni fiának, ki szinte arany öltönyben tartatik az anya által, leplezett emlőjét nyújtja. Sz. Mária mellett a' mellék ív alatt 2 dús redőü arany öltönybe burkolt angyal áll, kik üvegajtóval ellátott apró ereklye-szekrényt tartanak maguk előtt. Ezen ezüsből emelt; és az arczokon kívül, mellyek színnel környezvék, egészen megaranyozott alakok megetti háttérben hasonló anyagu szőnyeg fénylik, nagy vonásokban és repkény-levelekkel, mint egy arany csípke melly az oltárnak pompás tekintetet kölcsönöz.

A' kapuszárnyak mindegyike, melly a' középképet bezárja, mind a' két oldalról 9 ábrázolattal csinos zománczműben van ékesítve, úgy hogy összesen 36 kép tűnik fel, mellyek közül a' legfelső sor zenélő angyalokat, és pedig belül: 2 tányérral vagy csörgőlappal, 6 kézi dobbal, 11 mandurával, 3 fagottal, 10 hegedűvel, 4 síppal, 5 cziterával, — kívül: 7 csappantus fuvolával, 9 trombitával, 12 klarinéttel, 8 nagydobbal, ábrázol; a' második sorban, a' középdarabhoz legközelebb, tizenháromat 2 trombitával és 1 klarinéttel; 's a' harmadik sorban 15 czimbalommal és 16 mandurával. — A' többi téreken, a' 12 apostolon kívül, mellyek mindenike, különös jegyméiken kívül, könyvet tart jobbjában ²⁾, elöl van Katalin a' kerékkel, Margit keresztel és sárkánnyal, Erzsébet könyvvel, és fazékkal, 's más szentek. E' térek még a' következő biblia darabokat is foglalnak magukban: az angyali üdvözetet, az 1 király általi imádtatást, (kinek oldala megett van a' másik kettő), Jézus születése, a' kihirdetés a' betlehemi mezőn, Jézus bemutatása a' templomban, az Egyiptomba való futamodás, (Jézus mindenütt, kivevén a' plasticai közép darabot, mint pólyás csecsemő). Máriának a' képeken szinte mindenütt könyv van baljában.

Az öltönyök színe többnyire zöld viola, aranyszín. A' föld zöld, a' felhők barnás zománczuak, mi az aventurinhoz egészen hasonlít. Legvakítóbb a' levegő fénye, mellynek még meglevő frisesége a' legvilágosabb, tüzebb és átlátszóbb ultramarin, minden egyebet elhomályosít. Mind a' színek e' választása mind az átlátszó zománcz és a' mezők szögékitvényei, mesterségesen rendezett kördarabokból állván, azt bizonyítják, miszerint az elmés művész az ajtók ál-

tal tulajdonkép üvegfestményeket akart utánozni, mi neki elég jól sükerült is. E' gondolatnak megfelel az egyes képek rendezése is, mellyek szűk tere gazdag compositiót nem engedett, úgy hogy a' művész kénytelen volt, némelyleket csak érinteni, p. o. 3 áldozó király helyett csak egyet állítani elő; de e' szegénységben mindent meg is adott, a' mi szükséges volt, hogy tárgyát érthetővé tegye.

E' szép műnek, mint Margit magyar hercegnő házi bútorának, még a' 13-dik században kellett készíttetnie. Meg is találjuk benne a' technicali rajzolás minden tökélytelenségeit, azon kor tetemes szorgalma 's a' szín-olvadék mellett, általában egyenlő ruházatot, a' karok és kezek ügyetlen helyzetét, a' távnezet hiányát.

Ezen ezüst kápolnácska építészetében az akkor teljes pompájában virágzott-stylt legnemesebb irányában vehetni észre, gazdag, de nem tulságos ékitvénynyel. A' munka oltárja és stylje valóban igen is jól összeüt azon korról, ha az ó-építészet történetét vizsgáljuk.

X. Margitnak az apácák közé beavatását ábrázoló fára festett kép.

E' hársfára festett képet a' szóhagyomány sz. Margit korába helyezi és eredetinek hirdeti; az azon ábrázolt személyek' öltöze vagy jelmeze (costume) régiségre mutatnak ugyan, de a' kiállítási módot tekintve, azt a' XV-dik századnál régiebbnek alig tarthatni. Az egész kép, mint hihető sz. Margitnak az apácák közé beavatását ábrázolja, vagy legalább annak, mint Jézus arájának az isteni szolgálatra felajánlását állítja elő, minél fogva felette nagy érdekű; mert IV' Béla királyt kedves övéi körében tünteti elő.

A' boldogasszony kisedét tartja ölében, kinek baljában granátalma, mint szüzesség' jelve (symbolum) látható. Hátul áll Béla király és neje Mária diszruhában, melly fölé az akkori szokás szerint szerzetes ruha van öltve. A' királyné mellett állanak leányai: Erzsébet, Katalin és Kinga liliumkoronás fővel, kardokat tartva, talán azon kardokat, mellyekkel Béla a' mongolok ellen harczolt, és mellyeket az alkalommal a' boldogasszonynak ajánlott fel. Az előtérben Margit térdel összekulcsolt kezekkel, vele szemközt testvére István, és ezek közt még egy fiatal leány, (ez a' képen kopott); a' háttérben egy apácza fogja körül a' három leányt. Ezen kép Károlyi Krisztina apácza által jutott a' gróf Károlyiak birtokába, és most Nagykárolyban a' templom' sekrestyéjében őriztetik.

XI. A' margitszigeti apácza templom' düledékei közt lelt korona vagy párta.

Az apácza tomlom romjainak 1838-dik évi tisztogatásakor, a' munkások annak hajójában olly sírt fedeztek föl, melly laposra faragott öt fővénykőből volt alkotva, az e' kövekből összerakott koporsóban ember csontváz mellett arannyal futtatott ezüst korona, vagy párta találtatott, melybe több ametiszt, saphír, granát, türkisz és elporhadt keleti gyöngy van foglalva; letörött darabjaiból több hiányzik.

Külsejére nézve e' házi korona hasonlít azon nyílt koronákhoz, mellyek Magyarország királyainak középkori pe-

¹⁾ A' korona alakja liliumokkal egészen az, melly 4. Béla pecsétein, 's miut azon korona, melly a' margitszigeti templom romokból ásatott ki.

²⁾ Az apostolok közül az 1. kulcsot visel, Péter, a' 2. kardot, Pál; a' 3. vándorbótot; 4. kést; 5. szüte; 6. kardot; 7. pálmaágot, (ha ez nem asszony?); 8. kardot; 9. botot; 10. jobbjában keresztet; 11. láncsát; 12. kardot, melly körül belek vannak tekerve (Erasmus).

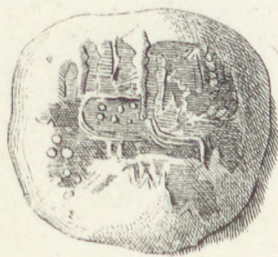
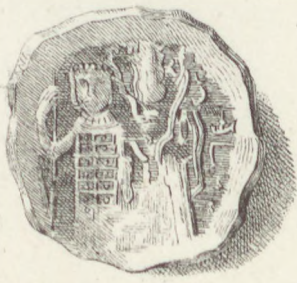
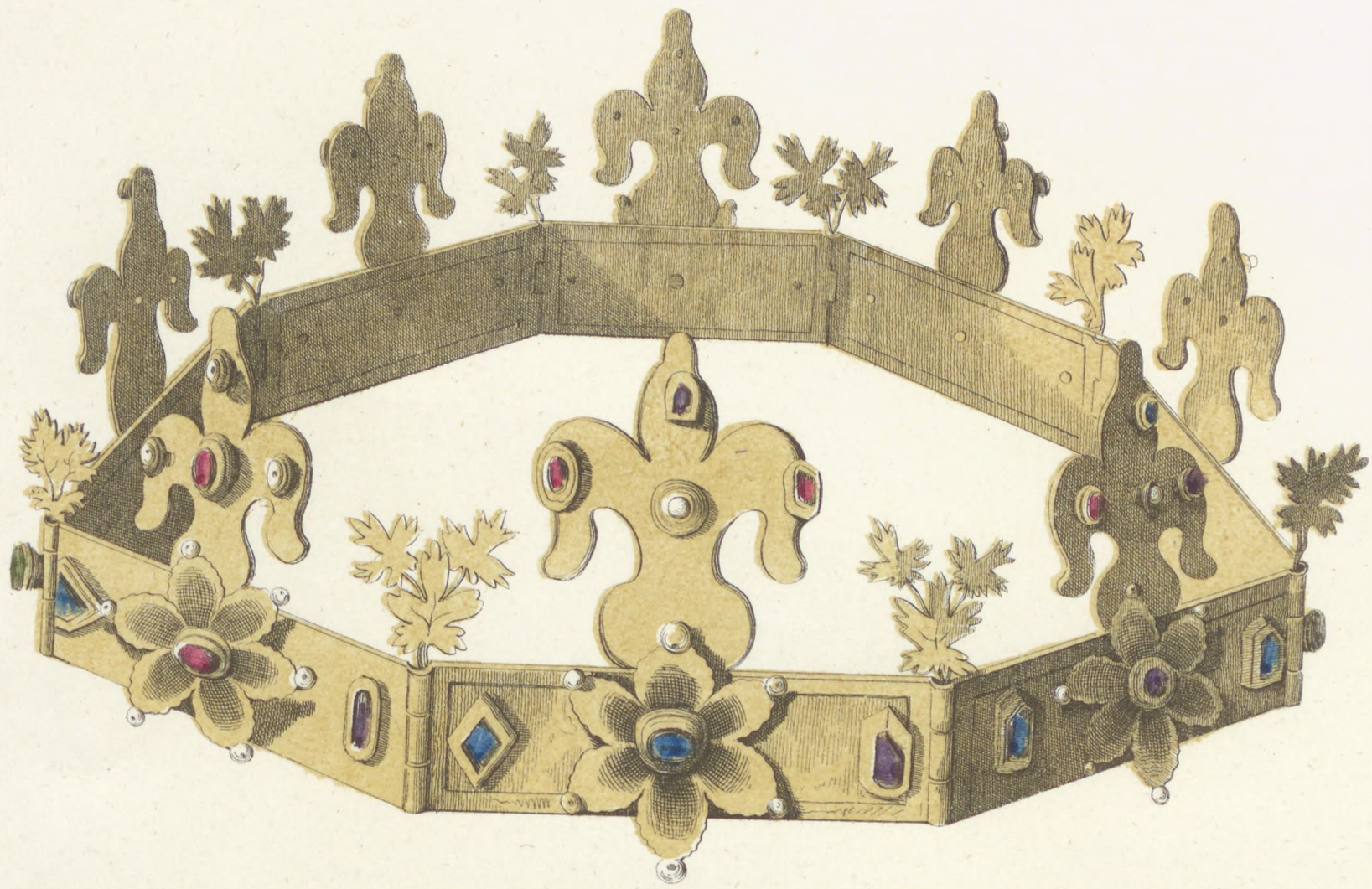
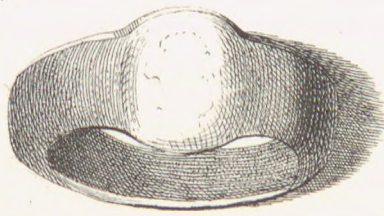

Szerelmey Miklós Intézetéből Pesten.

Sz. Margit kolostori béayatására
hivatkozó festet kép.

Die auf die Einkleidung der h. Margä-
retha sich beziehenden Votiftafel.

A margitszigeti templom
dűledékei közt lelt korona.

Eine zwischen den Kirchen Ruinen
der Margarethe Insel' gefundene Krone.

csétein, érmein és más emlékein láthatók. Feltalálásakor mások azt híresztelték, hogy sz. Margit' sirját fedezték föl; mások a' lelt koronát V. István (1270—1272) királynak szereztek volna tulajdonítani, ki krónikáink bizonyítása szerint e' szigeti boldogasszony egyházában temették el. Kivánatos volna ugyan, hogy az iránt tisztába jöjünk: kinek tulajdonítható e' korona; azt azonban sem Margit sem V. István koronájának nem mondhatni. Margité vagy más királyi nemzetségből származott apáczáé nem lehetett; mert az ékszerek a' szerzetesi szegénység' fogadásával meg nem fértek, és az apáczákat szerzetes ruhában minden ékszer nélkül volt szokás eltemetni; azon kívül Margit' sírja 1523-ban bonta-

tott fel ¹⁾, és az apáczáé valamint annak tetemeit, úgy házi oltárát is drága ereklyék gyanánt őrizték, mellyek akkor is megvoltak még az apáczáknál, mikor 1782, eltöröltettek, mint azt az eltöröltetésökre kiküldött kir. biztosok' leltára tanúsítja. De V. István királyé sem lehetett a' föltalált sír és az abban lelt korona; mert Margit' életirója világosan állítja, hogy V. István vörös márvány koporsóban van eltemetve, mellynek a' lelt sírban semmi nyoma sem fordult elő. Egyébiránt e' korona' meghatározására Margitszigetnek kimerítő történetén kívül, helyszini kutatások is kívántatnak.

¹⁾ Katona, Hist. Crit. Tom. XIX. 411.

Luczenbacher János.

csótos, érmén és más emlékei láthatók. Felállításakor mások azt hitték, hogy az. Mártyi sírját fedezték föl; mások a. Jelt koronát V. István (1270-1272) királyának azo-
 rólék volna tulajdonában, ki krónikánk bizonyítás szerinti e szigeti boldogságonnyal gyűlkében temették el. Kiváncsok voltak ugyan, hogy az írtat lástára jöjnek: kinek tulajdon-
 hátó e korona; azt azonban sem Mártyi sem V. István ko-
 ronájának nem mondhatni. Mártyi vagy más királyi nemzet-
 ségűl azután az apéért nem lehetett; mert az ékzerek
 a szerzetesi szokványról fogadskval meg nem lórték, és az
 apéért szerzetes ruhában minden ékzert nélkül volt
 szokás csemélni; azon kívül Mártyi, sírja 1223-ban boula-
 tott föl, és az apéért valamint annak tetemét, úgy házi
 oltárt is drága ereklyék gyanánt őrizték, mollyok akkor is
 megvoltak még az apéért, mikor 1782, eltoröltették,
 mint azt az eltoröltésükre kiküldött kir. biztosok, Jeltre
 tanúsítja. De V. István királyé sem lehetett a. föltalált sír és
 az abban felt. korona; mert Mártyi, éltirője világosan állítja,
 hogy V. István város mérvény korországban van állomásra,
 mollyok a. Jelt sírban semmi nyom sem fordult elő. Egyéb-
 írtat e. korona, meghatározására Mártyi sírjának kimerítő
 történetén kívül, helyszíni kutatások is kívánatosak.

*) Koronák, Műt. Cél. Tom. XIX. 411.

Luxembacher János.

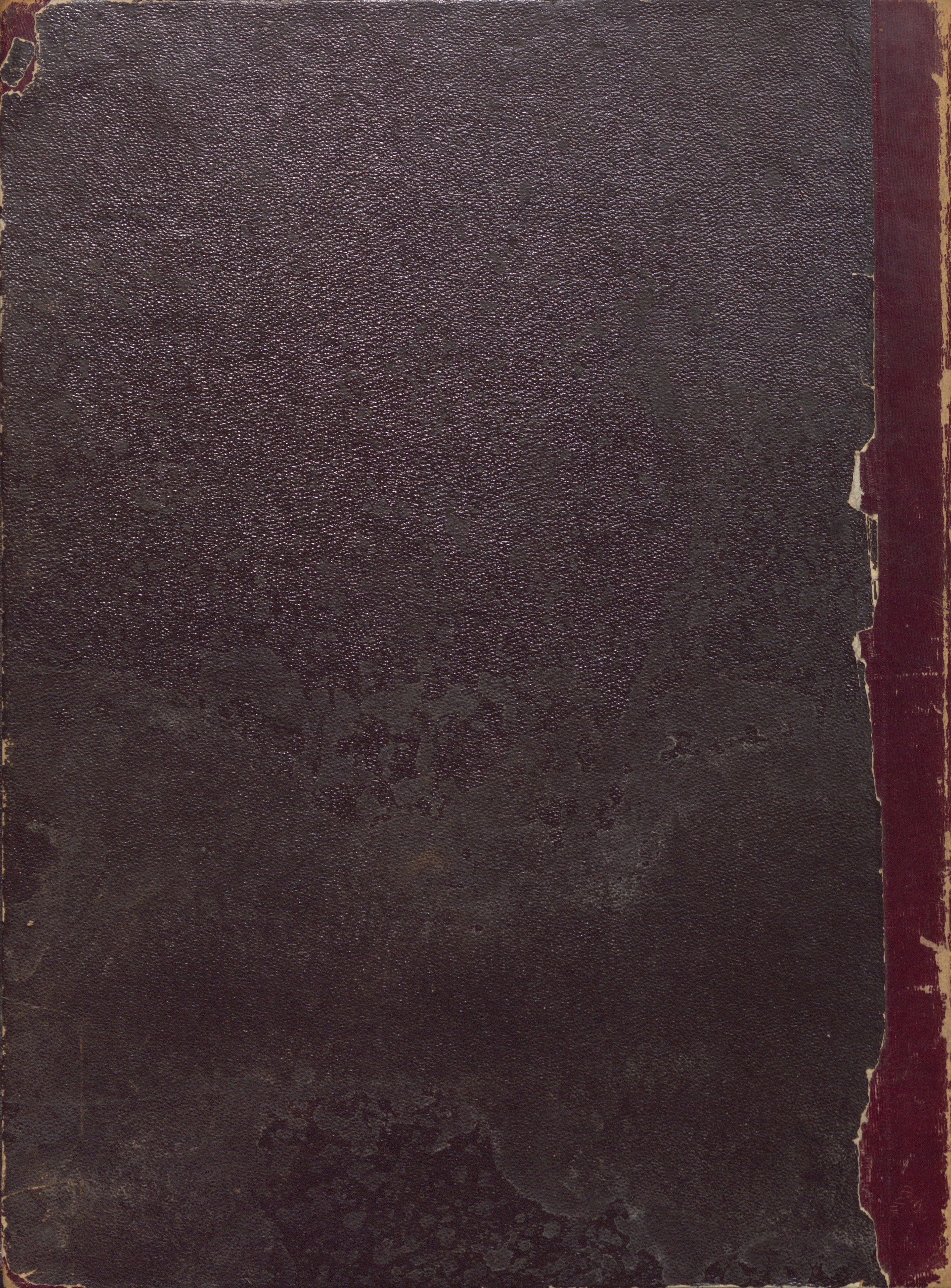

Szerényi Miklós Inzsenébol. Festés.

Főhercz. Nyárlak és omladék Margita ligetén.

E. H. Sommerhaus samt Ruine auf der Margareth Insel.

Szerelmey

HAJDAN

ÉS

JELÉN

